

T.C
STANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
STANBUL ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

STANBUL VAKIFLARININ YÖNETİM VE
LEY
(18.YÜZYIL AHKAM DEFTERLERİNE GÖRE)

ONUR ERDAL
2501060191

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr.AHMET KAL'A

STANBUL 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Bilim Dalında 2501060191 numaralı ONUR ERDAL'IN hazırladığı "İSTANBUL VAKIFLARININ YÖNETİMİ VE İŞLEYİŞİ 18.YIZYIL İSTANBUL AHKAM DEFTERLERİNE GÖRE" konulu YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~ TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca 15/06/2010 SALI günü saat..15.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *Kabulüne* ne* OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.AHMET KAL'A	<i>Kabul</i>	<i>[Signature]</i>
PROF.DR.SEDAT MURAT	<i>Kabulüne</i>	<i>[Signature]</i>
DOÇ.DR.MAHMUT AK	<i>KABULÜ</i>	<i>[Signature]</i>
YR.DOÇ.DR.AHMET VEFA ÇOBANOĞLU	<i>KABULÜ</i>	<i>[Signature]</i>
YRD.DOÇ.DR.ERCÜMENT BALCI	<i>Kabulüne</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

STANBUL VAKIFLARININ YÖNETİM VE LEYİ (18.YÜZYIL AHKAM DEFTERLERİNE GÖRE) Onur Erdal

İlk bölümde Osmanlıya kadar vakıf veya benzeri yapıları ilk kez kurmuş ya da kullanmış devletlerin, vakfı nasıl de erlendirdikleri, vakıf kurumunu de erlendirirken hangi kaynaklardan beslendikleri, bu kaynakları i aret eden örneklerle i lenmi tir.

İkinci bölümden itibaren, Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi Efendi'nin thaf-ül Ahlaf Fi Ahkam-il Evkaf'ı ve Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi Efendinin torunu smet Sungurbey'in, Eski Vakıfların Temel Kitabı adlı eserleri temel alınarak, Osmanlı devletinin vakıf yönetim usulünün genel hatları i lenmi tir.

Osmanlı imparatorlu u stanbul'unun 18.yüzyıldaki faal vakıflarında yönetim i leyi i ile ilgili, stanbul Külliyyatı Vakıf Tarihindeki belgeler incelenerek bir nizamnamenin mevcudiyeti tespit edilmeye çalı ılmı tir.

Özellikle 18. yüzyılın seçilmesinin sebebi olarak Evkaf Nezaretinin kurulu unun hangi artlarda lüzumu görüldü ünün anla ılmasını sa lamak amaçlanmı tir.

Osmanlı'nın en önemli sosyal yapısı olan ve mülk kavramından, devlet bünyesindeki Sultan dahil tüm insanların devletin bir takım önemli görevlerini de üstlenerek, kendi özel ilgilerinin dahi sosyal alana yönlendirildi i vakıfların, Evkaf Nezaretinin kurulu undan evvelde gayet düzenli bir i leyi e ve belirli bir yönetim nizamnamesine sahip oldukları gösterilmeye çalı ılmı tir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, stanbul, Vakıf, Ahkam Defterleri, Yönetim, leyi .

ABSTRACT

ADMINISTRATION and OPERATION OF FOUNDATIONS in STANBUL (According to the Ahkam Books of 18th Century) Onur Erdal

In the first section, we will focus on pre-Ottoman area and examine the foundations and other institutions, which can be included in the category of foundation. How do states and empires, which were established before Ottoman Empire, interpret the concept of foundation? Which sources and factors do foundations base on? In order to indicate the sources and factors clearly, we will examine some foundations.

In the second section, which based on *thaf-ül Ahlaf Fi Ahkam-il Evkaf* by Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi Efendi and *Eski Vakıfların Temel Kitabı* by smet Sungurbey who is grandson of Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi Efendi, we will examine executive body of Ottoman foundations and administrative methods and procedures in general terms.

Are there any regulations or set of rules for administration of foundations, which were located in stanbul at eighteenth century? We try to seek an answer for this question by examining some documents, which is included in stanbul Collection History of Foundations. We especially preferred focusing on at eighteenth century because we want to explore under which circumstances Ministry of Foundations was established.

Foundations are most important part of Ottoman Empire's social structure. State officials including Sultans took part in social life via foundations. Many state officials took responsibilities in the administration of foundations. In this thesis, we will demonstrate that foundations worked properly before the establishment of Ministry of Foundations and there were administrative regulations.

Key Words: Otoman, stanbul, Foundation, Ahkam Books, Administration, Operation.

ÖNSÖZ

Vakıf, tarih boyunca varolabilmiş en önemli kurumlardan biridir. Geçen tüm dönemlerde hem ekonomik hem de sosyal ya antıyı etkilemişlerdir. Özellikle Osmanlı devletinde ekonomik yapının ana damarını oluşturduklarını ve sosyal ya ama yön verdiklerini söyleyebiliriz.

Vakıflar, devletin sağlaması gereken hizmetlere ek olarak sosyal hizmetleri sivil kurumlar olarak, imparatorluğun her yanında ifa ederek, devlet erkine büyük yardımlarda bulunarak önemli bir rol oynamışlardır.

Vakıflar zenginlik fazlasının paylaşılmasına imkan sağlayarak, ekonominin dengelenmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda yardımla bilincinin gelenekteki yerini güçlendirmiştir. Bu açıdan vakıflar her boyutuyla ele alınıp, incelenmesi gereken müesseselerdir.

Osmanlı vakıf sisteminin yüzyıllarca nasıl başarılı bir şekilde uygulandığı aslında üzerinde durulması gereken meseledir. Şüphesiz ki bu uygulamanın başarılı olmasında sağlam kaidelerle geliştirilmiş vakıf yönetiminin büyük tesiri vardır. Dolayısıyla bu zamana kadar Osmanlı vakıf müessesesini çeşitli yönleriyle inceleyen çalışmaları bazıları da, vakıf sisteminin temellerini inceleyerek vakıf yönetiminin anlaşılmasını sağlamak amacıyla ortaya konmuş çalışmalardır.

Osmanlı devletinin vakıflardan olumlu ve de çok önemli yararlar sağlayabilmesi, ne sadece vakıf sisteminin kendi iç işleyişine ne de sadece Osmanlı'nın vakıfları barındırdığı devlet yönetim biçimine bağlanabilir. Burada iyi kurgulanmış iki taraflı devlet-vakıf işleyiş sisteminden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu sistemden nasıl yararlanılabileceğine, vakıfların mevcudiyetleri, daha da önemlisi müsbet katkılarıyla mevcudiyetlerine, Osmanlı devleti iyi bir örnektir.

Osmanlıdan önce, tarih boyunca, Osmanlıdaki vakıflara benzeyen kurumları bünyesinde barındıran sayısız yönetim birimi ve/veya devlete rastlamak mümkündür.

Ancak hiçbir dönemde vakıf sistemi, Osmanlıda ki kadar uzun soluklu ve i levsel ekilde uygulanamamı tır. Ba ka bir tezin konusu olsa da kısaca Osmanlı devleti, adeta büyük bir vakıf örne idir, diyebiliriz.

Fatih vakıfnamesinde devleti, halka huzur temin etmekle vazifeli ve bunun için ikame olunması gereken bir yapı olarak tarif eder. Yine, vakıf da, hayırseverlerin katkıda bulunarak, ya ayanlar ve gelecekte ya ayacakların, huzuru ve rahatı için ikame olunması beklenen ve bazı istisnalar hariç, aynen amaçlandı ı gibi kurulup yararlanan bir kurumdur.

Bu iki anlayı bir araya geldi inde Osmanlı vakıf sisteminin, kendinden önceki muadillerininkinden daha iyi i lemesi mümkün olmu tur.

Bu tez de, sözünü etti imiz vakıf-devlet arası yürütmelerle vakıfların etki ve yetki alanları do ru anlaşıp, Ahkam defterleri temel kaynak alınarak, vakıf yönetiminin usulündeki nüanslar vurgulanmı , i leyi izah edilmeye çalı ılmı tır.

18. yüzyılla birlikte Evkaf Nezareti'ne ba lanan vakıfların, bu de i iklikle birlikte yönetim kaidelerinde ve yöntemlerinde ne gibi farklılıklar görüldü ü anlatılmak amaçlanmı tır.

Bu çerçevede, ‘‘Ahkam Defterleri'nin’’ yanında, Evkaf Nezareti öncesi, Evkaf Nezareti sonrası ve Cumhuriyet sonrası dönemleri ele alan Sungurbeyin Eski Vakıflar Kitabı adlı eserinden de yararlanılmı tır.

Vakıflar konusu, Osmanlı devletinin sadece bir yönünü de il, neredeyse Osmanlıyı anlayabilmek için incelenmesi gereken tüm yönlerine dair en azından fikir alabilmemi etmemi sa ladı. Bana, bu tez konusunda ufuk gösteren ve çalı ma boyunca, tezin her a masında bana yardımlarını esirgemeyen Prof.Dr. Ahmet Kal'a hocama, tezin kapsamını belirleyebilmemde ve gerekli akademik çalı ma prosedürlerini kavramamda yönlendirici katkıları olan Yrd.Doç.Dr. Ercüment Balcı ve Yrd.Doç.Dr. Ahmet Vefa Çobano lu hocalarıma çok te ekkür ederim.

Onur Erdal

Ç NDEK LER

ÖZ	
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	V
Ç NDEK LER	V
KISALTMALARES	X
GR	1
1. VAKFIN TANIMI	7
1.1 Vakfin Genel Tanımı	7
1.2 Fıkıhta Vakıf Tanımı.....	7
1.3 Hukukta Vakıf Tanımı	8
2.VAKFIN GELİ M	10
2.1.Vakfin Tarihi Geli imi	10
2.1.1 İslamiyet Öncesi Türklerde Vakıf.....	10
2.1.2 Roma ve Bizans'ta Vakıf	11
2.1.3 İslamiyet Öncesi Arap Toplularında Vakıf	12
2.1.4 İslam'da Vakıf	13
2.2 Vakfin Hukuki Geli imi.....	15
2.2.1 İslam Hukukunda Vakıf	15
2.2.2 İslam Hukukuna Göre Vakıf Kaynakları	15
2.2.2.1. Kuran-ı Kerim	15
2.2.2.2. Sünnet (Hadis ve Rivayetler)	16
2.2.3. İslam Hukukunda Vakıf Kurma Şartları	16
2.2.3.1. İslam Hukukuna Göre Vakıfta Aranılan Şartlar	17
2.2.3.2. İslam Hukukuna Göre Vakfiye	17
2.3. Medeni Hukuka Göre Vakıf.....	18
3. OSMANLI VAKIFLARINDA YÖNETİM SİSTEMİ	19
3.1 Osmanlı'da Genel Hatlarıyla Vakıf Sistemi	19
3.2 Kurulu Amaçlarına Göre Vakıflar	25

3.2.1 Hayri veya İmarî Vakıf	25
3.2.2 Aile Vakfı (Ehl-i / Adi)	25
3.2.3 Yarı Ailevi Vakıflar	31
3.3 Vakıf Yapılarına Göre Vakıflar	33
3.3.1 Mazbut Vakıflar (Evkaf-ı Mazbuta)	33
3.3.2 Gayr-i Mazbut Vakıflar	37
3.4 Osmanlı Devleti'nde Vakıf İdaresi Sistemi	38
3.4.1 Vakıfların Kuruluşu ve İdaresi Görevlilerin Belirlenmesi	38
3.4.1.1 İdaresi Görevliler ve Tevliyet Hususu	42
3.4.2 Görevlilerin Atanması Beklenen Genel Vasıflar	61
3.4.3 Görevlilerin Vazife ve Ücretlendirilmesi	62
3.4.3.1 Mütevellî ve Görevleri	62
3.4.3.2 Mütevellînin Gelirleri	65
3.4.3.3 Nazırların Maaşları	70
3.5 Gelir Getiren Vakıf Mallarının Yönetimi	70
3.6 Kötü Yönetilen Vakıflar ve İhtilaflar	74
4. OSMANLI DEVLETİNDE VAKIF DENETİM SİSTEMİ	84
4.1 Nezaret Kavramı	84
4.1.1 Osmanlı Devleti Öncesinde Vakıf Nezareti	87
4.1.1.1 Ahbas-ı Mebrure	89
4.1.1.2 Evkaf-ı Hükmiye	89
4.1.1.3 Evkaf-ı Ehliye	89
4.1.2 Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümayun Kurulmadan Önceki Vakıf Nezareti	90
4.2 Vakıfların Amaçları Dışında Kullanılması ve Yapılan Yolsuzluklar	94
4.3 Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümayun Teşkilatı ve Vakıf Nezareti	99
4.3.1 Evkaf-ı Hümayun Nezareti	99
4.3.2 Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde Görevli Birimler	101
4.3.3 Evkaf-ı Hümayun Nezareti Teşkilatının İncelenmesi	102
SONUÇ	104
B BİYOGRAFYA	107

KISALTMALAR

- a.e** : Aynı eser
a.g.e : Adı geçen eser
a.g.m : Adı geçen makale
a.m : Aynı makale
bs. : Basım
C. : Cilt numarası
c. : Cilt bilgisi
Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
.B.B : İstanbul Büyükşehir Belediyesi
s. : Sayfa
Yay. : Yayınları

G R

Osmanlı tarihi boyunca vakıflar toplumsal ya antıdaki en önemli kurumlardan biri olmu lardır.

Osmanlı ekonomik ya antısının da ana damarını, vakıflar olu turmaktadırlar. Nitekim vakıflar devletin sa laması gereken hizmetlerin sivil kurumlar tarafından imparatorlu un her yanına yayılmasını sa layarak devlet erkine yardımcı olmu lardır.

Bununla beraber vakıflar toplumsal ya amın ekonomik olarak dengelenmesine yardım ederken, hem zenginlik fazlasını bölü me imkânı hem kar ılıklı toplumsal yardımla ma bilincini ve gelene ini olu turarak sosyal bir dayanı mayı sürekli kılmı lardır.

Osmanlı devletinde, bir mahallenin kurulu unda etkin unsur olan büyük mimari eserlerin, varlıklarını idame ve vazifelerini ikame etmeleri için gerekli kaynaklar bu yapı ya da mahalleyle ilgilenen vakıf tarafından temin edilmi tir. Bu ekilde mahalleler büyüyerek ve ço alarak ehri kurulmasında temel yapıyı olu tururlardı. ehir içindeki muhtelif pek çok beledi hizmet i lerini, devletin yön ve yol göstermesiyle, vakıflar görmekteydi. Böylece, neredeyse ehri de kuran yine vakıflardır diyebiliriz.

Vakıf, bu boyutlarıyla her açıdan ele alınıp incelenmesi gereken bir müessesedir. Osmanlı'da vakıf sisteminin nasıl bu kadar ba arılı bir uygulama olarak tüm imparatorluk boyunca varlı ını ve canlılı ını koruyabildi i, üzerinde durulması gereken asıl mesele olmakla birlikte ayrıca vakfı, i leyen bir müessese olarak ele alıp incelemek gerekmektedir. Bu ekilde vakfın fonksiyonlarını ve

mevcudiyetinin muhtelif meselelere tesirlerini anlayabiliriz.

Ancak vakıf müessesesi, bugün yani Cumhuriyet döneminde diğer sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte varlığını korusa da işlevsel olarak toplumsal ya antiya katkılarının ne yazık ki azaldığı yadsınmayacak kadar üzücü bir gerçektir.

Osmanlı'daki vakıf müessesesinin en önemli temellerini işlevi ve denetim mekanizması olmaktadır. Özellikle denetim sistemi ve devletin bu konuya getirdiği yaklaşımlar, hem vakıf müessesesini anlamamızı sağlayacak hem de idari ve sosyal açıdan Osmanlı Devleti'nde mevcut farklı diğer birçok müesseseyi de daha anlaşılır kılacaktır.

Nitekim denetim sistemi, hem vakıf kurumunun nasıl sağlıklı işleyip işleme ini hem de geçen tarihi süreçte nasıl bozulduğunu anlamamızı sağlayacaktır. Böylece vakıf müessesine paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği değişimi ve bu değişimin arkasındaki sosyal ve ekonomik faktörlerin tarihsel özelliklerini kavramamız mümkündür.

Aslında, vakfın sosyal değişimi gözlemlenebilir tarihe ayna tutabilecek önemli kurum olması özelliği sadece Osmanlı için değil belki de dünyadaki tüm eski uygarlıklar ve devamları için geçerlidir. Çünkü "vakıf" ekileme, işletme, yönetim, açısından bazı farklılıklar göstermekle birlikte pek çok kadim medeniyette yaygın bir uygulamadır.

Osmanlı'da vakıf, daha önceki muadilleriyle arasında gösterdiği farklılıklarla birlikte kendi uzun tarihi boyunca da, özellikle vakıf yönetimlerinde bazı değişiklikler yapılmak suretiyle yaygınlaştı.

Bu değişikliklerin, sultanların kendi vakfiyelerinde belirttikleri bazı hususlar dikkate alınarak vakıf usul ve tanımının daha detaylı incelenerek dönüştürülmesi, devletin genişlemesi ya da zenginleşmesiyle idari alandaki kontrolün güçleşmesine karşılık vakıflarında idari bir iş yükü olmamasına yönelik

çözüm yollarına gidilmesi, vakıf yönetimi ve ilgili üst birimin yetkilerinin, kapsamının yeniden belirlenmesi gibi pek çok kaynağı vardır.

Evkaf nezaretinin kuruluğu Osmanlı devletinin kendi uzun tarihi boyunca bu tip defterlikleri gözlemede, ihtiyacın ortaya çıkmasına ve bulunan çözüm yoluna dair belirgin örneklerdendir.

Tüm bunlarla birlikte vakıf, asla, yönetim şeklinin üzerinde sürekli defterlikler yapılan, bu yüzden de belirsiz bir usule sahipmiş gibi görülebilecek bir kurum değildir. Bilakis bugünün modern yönetim, yöntem ve usulleri çerçevesinden bakıldığında hayran olunacak tutarlılıkta örneklerin görüldüğü, sağlam temelleri olan bir kurumdur, diyebiliriz.

Bu tezde, Osmanlı'nın dönümünü sosyal alan üzerinden inceleyebilmemize fırsat veren vakıf kurumunun hangi kaidelerle yönetildiğini anlamaya ve böylece idare ile halk arasında nasıl bir iletişim olduğunu görmeye çalışacağız.

Tez, İstanbul ile ilgili olduğu için İstanbul'daki vakıflara ait bilgi ve belgelere ulaşmaya çalışılmıştır. Prof.Dr Ahmet Kal'a'nın proje ve yayın yönetmenliğini yaptığı İstanbul Ahkam Defterleri İstanbul vakıf tarihi : (1742-1764) adlı kitabı temel kaynak olmuştur.

İlk olarak, bu kitapta yer alan belgelerin içinden vakıf yönetimi ile ilgili olanlar seçilip örnekteki gibi özetlendi. Tez içinde gösterilen kısımda, İstanbul Vakıf Tarihi adlı kitaptan alınan belgelerin özeti aşağıda yer alan örnekteki gibi yapılmıştır;

Arife nam kadın gelip Sadrazamlık nezaretindeki evkaftan İstanbul'da Eski odalar yakınında Molla Kestel mahallesinde bulunan Kara brahim Paşa sarayının süknası, [oturma, ikamet etme] tevliyet [vakıflarına bakma yetkisi, mütevellilik] ve tasarrufunu kız ve erkek evlatlarına vasiyet olarak kayıt edildiği... tasarruf hakkının E lence Hatun'a geçtiği fakat sarayın zamanla harap

ve tamire muhtaç hale geldi i ve bu ki inin tamire gücünün yetmedi i söz konusu saray ücret-i müeccele ile ba kasına icar edilmesi hususunda hüküm rica edildi i.

E lence Hatun'un ifadesine göre Müteveffa Pa a [vâkîf]'nın nesebi kesilip vakîf tevliyetinin ve tasarrufunun kölelerine geçti i ve sadece iki kölesi (Arife ve E lence Hatunlar) kaldı 1... Onların da bu mü temilatı imarete kudretleri olmadı 1... meclis-i erde de mahalleli buna ahit oldu u ve onayladı 1... Mütevelliyetin Arifeye ve car için de E lence Havva'ya izin verildi i... evkaf müfetti i mevlanaya ilam edilmesi ve evkaf sicilliyetine kaydedilip mütevellilerinin eline verilmesi...(1155- ekim 1742)"

Burada tanımlayıcı ba lı ı ve tanımlayıcı ba lı ının altındaki metin kısmının özeti aynıyla verilen belgenin orijinal hali a a ıdaki gibidir;

İddia ile şâhânâya...
 Hâzırda...
 Vakıf...
 İnceleme...
 Tevdiat...
 Hükmü...

1866
 12 16/8 1537/166

Evkâf müfettişî mevlânâ İbrâhîm zâde ihmûhiyya hüküm:
 Ârifîe nâm hâtûn gelüp nezâret-i sadr-ı a'zamide olan evkâfden İstanbul'da Eskiodalar kurbında Molla Kestel mahallesinde vâkı' müteveffâ Kara İbrâhîm Paşa sarâyın süknâ ve tevliyyet ve tasarrufını evlâdının zükûr ü insânâ ba'de'l-inkârâz atfıklarına ale's-seviyye şart ü sebt oldığı vakfiyye-i ma'mûlûn bihâsında mukayyed veled-i vâkıf-ı müşârûn ileyhûn atfıklarından olup nevbet-i tasarruf bunulla yine müşârûn ileyhûn atfıklarından Eğlence Havvâ nâm hâtûna intikâl idüp lâkin sarây-ı mezkûr mütür-ü eyyâm ile müşârîfi harâb ve ta'mîr ü terminme muhtâc ve el-ân ta'mirine gerek vâkıda ve gerek atfika-i mezbûrelerde kudreti olmağağla ânen fe ânin bi'l-külliyte harâb olması mukarrer olduğun bildürüp sarây-ı mezkûr mu'accele-i ma'lûm ve İcret-i müccole-i misliyye ile bi'l-icâreteyn âhara icâr olmak bâbında hükm-i hümayûnuna recâ ve müteveffâ Kara İbrâhîm Paşa nâm sâhibü'l-hayrun mahmiyye-i İstanbul'da Molla Kestel mahallesinde vâkı' sarâyı ve mülki meşrûtiyyet üzere mütevelliyesi atfika-i vâkıfe-i mezbûre Ârifîe meclis-i şer' de kozişk atfika-i vâkıfden mezbûre [E]ğlence Havvâ hâzıra oldığı hâlde takrit-i kelâm idüp vâkıf-ı müşârûn ileyh mârû' z-zikr sarâyını vakf idüp süknâ ve tevliyyet ve tasarrufını vakfiyye-i ma'mûlûn bihâsında kayd ü tasrih eylediği üzere evvelen kendî nefisine ba'dehû evlâd ü evlâdının zükûr ü insânâ ale's-seviyye batnen ba'de batnîn sâkin ve mutasarrif olaiat evlâdım munkarız olduğda utekâ ve atfiktiden vech-i meşrûh üzere ale'l-ıstîrâki's-seviyye mutasarrif olalar diyü şart ü sebt idüp vâkıf-ı müşârûn ileyhûn evlâdı bi'l-külliyte munkarız olmağla nevbet-i tasarruf utekâ ve atfikasından on nefer ma'lûmu'l-esâmî kimesnelere geldükde zikr olunan on neferden sekiz neferi dahi mütetâkiben vefât itmeğle şart-ı vâkıf üzere hâlâ nevbet-i tasarruf için benümle işbu hâzıra bi'l-meclis Eğlence Havvâ'nun olmağın lâkin sarây-ı mezkûr bundan akdem bin yüz otuz senesinde vâkıf-ı mezbûre vakf-ı mezbûrun sulbî oğh Süleymân Beğ'n zamân-ı tasarrufunda

¹ vakf
² vakf

iker muhterik olup eser-i binâ zâil ve muzmahîl ve arsa-i sırf kâldükde üzerine ke'l-evvel binâyâ taraf-ı vakıfda ve hasren müşirün lehâ olan müteveffâ-yı mezbûr Süleymân Beğ'de kudret olmamağla dâhiliyye tarafından ma'lûmu'l-mikdâr mahallini izn-i şer'le ifrâz ve bi'l-icâreteyn âhara icâr ve hâsil olan mu'accesinden sarây-ı mezkûrî binâ ve yine müteveffâ-yı mezkûrî kendi zımnında kable'l-haflk sarây-ı mezkûrun kezalik ma'lûmu'l-mikdâr arsa-i hâliyesi üzerine bi izn-i şer'î büyt-ı adide ve âhûr ve samanlık ve yağhâneyi müstemil hân ile ittisâlinde vâkı' sekiz aded peştemâlcî odaları binâ ve ihdâs ve senede üç bin akçe mukâta'a ile ebniyesi mülk olmak üzere âharun tasarruflarında olmağla hâlâ veç-i meşrûb üzere müteveffâ-yı mezbûrun binâ eylediği sarây müşrif-i harâb olup ta'mir ü termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğundan taraf-ı vakıfda ve bizlerde sarây-ı mezkûrî imâret ve meremmete miknet ve kudret olmamağla Sûk-ı sultânda ba'de'l-müzâyede mu'accele ve ücret-i müeccele-i misliyyesine âhara icâre olunmak vakfa enfa' u evlâ olduğu istihbâr ve minvâl-i muharrer sarây-ı mezkûrî âhara icâre bana izn virilmek murâdındır didükde husûs-ı mezbûr mütevellî-j vakf atıka Ârife'nün takrîr ve şerhi üzere olup zikr olunan sarây müşrif-i harâb ve ta'mir ü termîme eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduğunu mahalle-i mezbûre ahâlisinden İmâm Mahmûd Rfendi İbn-i İshâk ve Müezzîn el-Hâcc Mustafâ bin Hafl ve el-Hâcc Mehmed bin Mustafâ ve el-Hâcc Sâlih bin Abdullâh ve Hüseyn bin Mehmed ve İsmâ'îl bin Hafl bin Abdullâh el-Fetâh vesâir müsecceli'l-esâmî kimesneleir meclis-i şer'de İhbâr eyledüklerinde atıka-i mezkûre Havvâ dahi âhara icâre mütevellîye-i mezbûre Ârife'ye kibel-i şer'den izn virildüğün sen ki evkâf müfettişi mevlânâ-yı mûmâ İleyhsin i'lâm itmenle i'lâmün mücebince amel olunmak için müfettiş-i evkâf sicillâtına kayd ve mütevellîye-i mezbûre yedine hıfz olunmak üzere emr-i şerifüm virilmek için yazılmışdır.

Fi evâsıt-ı Ş sene [1]155 [11-20 Ekim 1742]

Yukarıda orijinalini gördü ümüz belgenin özetlerinin yapılmasının ardından bu özetler yönetim konusunun ba lıkları arasında ilgili yerlere yerle tirildi. Belgeler ve bölümler arasındaki ba lar ise Karinabadizade Ömer Hilmi Efendinin thafül Ahlaf Fi Ahkam-ül Evkaf adlı eseri ve onun torunu smet Sungurbey, Eski Vakıfların Temel Kitabı/Ömer Hilmi Efendi adlı eserindeki tanımlar ve vakıf yönetim kaideleri ile kuruldu. Tezin genel ablonu bu üç eser içindeki yönetim ba lıkları üzerine temellendirildi.

1. VAKFIN TANIMI

1.1 Vakfın Genel Tanımı

Arapça kar ılı ı "vakf" olan ama Türkçede "vakıf" ekinde telaffuz edilen kelime, isim olup, "ve-ka-fe" mazi sigasından mastardır.¹ Sözlük anlamı olarak "durdurmak, alıkoymak, ayakta beklemek, dinlendirme" manasına gelmektedir. Ço ulu "evkaf" ve "vukuf"tur. Ayrıca fil kemi inden dizilmi bilezik, bu bilezi in kollara takılması, kadınların benekli bir biçimde ellerine kına yakmaları, yayık üzerine geyik kanından yapılan tutkal sürülmesi... gibi farklı anlamları da vardır. Vakf deyim olarak ise terk, emanet, depo kelimelerinin kar ılı nda kullanılmaktadır.²

1.2 Fıkıhta Vakıf Tanımı

Vakıf kelimesinin Osmanlıca kar ılı ı olarak iki anlamı vardır: "vakfetmek" ve "vakf olunmu " manasında kullanılır. Fıkıh kitaplarında mastar olarak vakfetmek anlamında kullanılırken "vakfı lazım", "vakfı sahih", "vakfı menkul", "vakfın sıhhati" ve "vakfın eraiti" gibi kullanımları mevcuttur.³ Bununla beraber Osmanlı toplum ya amı içinde bir müessese olarak vakıf kavramını olu turan tanımlara baktı ımızda ele almamız gereken üç kelime vardır: "vakıf", "habs", ve "Sadaka-i Muhammere". Bu kavramlar aynı zamanda fıkıhta vakıf tabirini bize anlatan terimlerdir.⁴

Habs (hubs): slam hukukunda vakıf muamelesini ifade için kullanılır. Sözlük anlamı "alıkoymak" ve "menetmek"tir. Hubs da aynı kökten gelen bir isim olmakla beraber vakıf manasında kullanılır.

¹ Mustafa Güler, **Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları(XVI.-XVII. Yüzyıllar)**, stanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002, s.7.

² Nazif Öztürk, **Men ei ve Tarihi Geli imi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü, 1983, s.27.

³ Öztürk, A.e., 27

⁴ Güler, a.g.e.,s.7.

Sadaka-i Muhammere: Sözlük anlamı olarak sadak, Allah rızası için fakirlere verilen eydir. Sadak, do ruluk manasına gelen "sıdk"dan türemi bir kelimedir. Sadaka kavramını "muhammere" sözcü ü ile birlikte kullandı ımızda, kendileri için mal tahsis edilen, fakirlerden ba kasına haram kılınmı demektir.⁵

1.3 Hukukta Vakıf Tanımı

slam hukukunda vakıf, farklı ekollere göre farklı biçimlerde tanımlanır. Örne in Ebu Hanife'ye göre, vakıf, bir kimsenin sahibi oldu u bir gayr-ı menkulün gelirlerini, ödünç verme ekinde, fakirlere veya slam cemaatinin dini ve sosyal ihtiyaçlarının giderilmesine tahsis edilmesine dair akitdir. Ancak Ebu Hanife'nin ö rencileri olan Ebu Yusuf ve mam Muhammed'e göre ise vakıf, kendisi ile bir eyin mülkiyetinin Allah'ın mülkiyetine geçti i ve ondan gelen gelirlerin yaratıklara tahsis edildi i er'i bir muameledir. Bu noktada ortak bir vakıf tanımlamasına sahip olsalar da, Ebu Yusuf'a göre sadece "vakfettim" sözü ile mülk vakıf niteli i kazanırken, mam Muhammed bu niteli in gerçekleşebilmesi için mülkün bir mütevelliyeye teslim edilmesi gerekti ini söylemektedir.

slam hukukunda farklı tanımlamalar olmasından vakfın genel bir tarifine varılamayaca ı sonucu çıkarılmamalıdır. Nitekim vakfı slam hukuku içinde "bir malı, mülkiyetten çıkarıp, menfaatini hususi artlar üzere ebedi olarak bir hayra tahsis ederek saklamaktır" ekinde tanımlayabiliriz.⁶ Bu tanımdan çıkaraca ımız sonucu ba ka bir biçimde ifade edecek olursak, " nsanın sahip oldu u ve maddi de erler ifade eden arazi, bina, para, mal gibi eyleri Allah rızası için, menfaatini er'i muamele ile insanların faydasına art kılıp, mülkiyetini Allah'a havale etmektir" diyebiliriz.⁷ Yani bir malı alınıp satılmaktan ebedi olarak

⁵ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, stanbul, Bilge Yayınevi., 2003, s.35–36.

⁶ Sipahi Çataltepe, **slam Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, stanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı, 1991, s.12.

⁷ Güler, **a.g.e.**,s.7.

alıkoymak; Allah yolunda hapsetmek ve menfaatini tasadduk etmek amacıyla ve büsbütün hasr ve tahsis etmektir.

Medeni kanunumuza da de inecek olursak vakfın, "ba lı ba ına mevcudiyeti haiz olmak üzere bir malın belli bir gayeye tahsisidir" ekinde tanımlandı ını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak "vakfı", kelime anlamının dı ında genel hatlarıyla tanımlarsak onu hukuki bir akid ekinde ifade etmekte sakınca yoktur. Ki inin, menkul ya da gayr-ı menkul ve di er mülklerini dini, hayri ve sosyal bir gayeye ebediyen tahsis etmesidir.⁸

⁸ ztrk, **a.g.e.**, s.27

2. VAKFIN GELİŞİMİ

2.1. Vakfın Tarihi Gelişimi

2.1.1 İslamiyet Öncesi Türklerde Vakıf

Özellikle İslam toplumunun sosyal ve iktisadi yaşayışının temel taşlarından sayılan vakfın bir müessesesi olarak ilk ne zaman kuruldu una dair bilgiler farklı kaynaklara göre değişmektedir. Nitekim vakfın bir müessesesi olarak başlangıcını, İslamiyet'in varlığıyla eş tutan görüşlerin sayısı oldukça fazladır. Nihayet, ileriki bölümlerde de göreceimiz üzere vakfın dayandığı temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve hadisler olarak sınıflandırmak mümkündür.¹ Ancak vakfı bir yardımla amaç biçimi olarak ele aldığımızda tarih boyunca birçok toplumun yaşadığı topluluğun yaşayışını idame ettiren bir sosyal yardımla amaç unsurunun mevcudiyetinden bahsetmek imkânsızdır. Hatta vakıf kökeninde Bizans'tan eski Mezopotamya uygarlıklarına kadar götüren çeşitli görüşler mevcuttur.² Bu açıdan vakfın temellerini oluşturacak tarihi gelişimi ele alırken, İslam öncesi toplumlara da değinerek en azından vakıf ile ilgili gören tarihi kurumların yaşadığı gelenek ve benzeri kültürel unsurları incelemenin doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmek gerekmektedir. Nitekim bu açıdan da tam anlamıyla vakıf müessesesi olmasa bile vakıf benzeri oluşumların da dini kaynaklı olduğunu göz ardı edemeyiz. Kısaca bu bölümde vakfın, İslam anlayışı ile var olup gelişen ve kaidelerini İslam'ın temel kaynaklarından alan bir müessesesi olduğu ön kabulüyle, tarihsel süreçteki gelişiminin izlerini sürmek amacıyla İslam dışı toplumlar ele alınmaktadır.³

Bazı görüşlere göre vakfın temelleri İslamiyet'ten önceki Türklerle kadar

¹ Nazif Öztürk, **Men eî ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.41

² Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Boyutları", **Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, Tüsev yay., İstanbul, 2006, s.21-22.

³ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", **Vakıflar Dergisi**, 1942, No: II, s.11.

gitmektedir. Bu konuda elimizde kesin bulgular olmamakla birlikte, bazı arkeolojik kalıntılar bu görüşü desteklemektedir. Nitekim bu kalıntılardan ilki olarak gösterilen M.Ö. 1280-1290 yıllarına ait bir Hitit kitabesidir. Ancak bu kitabede yazılı olan vakfın kendine has bir müessese olduğunu göstermek için yeterli bir bilgi içerisine sahip değildir.⁴ Bununla beraber yapılan kazılarda bir manastırın temelini sokulduğunu sanılan tahta bir kazıya, Budist olan Uygur Türklerine ait bir vakfiye olduğu ve burada, hediye etmenin sevabı, hayır sahipleri ile binayı yapanlar ve belgeyi yazanların isimleri yazmaktadır. Bu bulgu İslamiyet öncesi vakıflara kanıt olarak gösterilir.

Ancak bu örneği bir vakıf müessesesi olarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşımla olabilir. Nitekim bu tapınağın devlet yöneticileri tarafından dini bir gruba yaptırılmış olabileceği ihtimali, bu örneğin bir vakıf kurumu olarak değerlendirilemeyeceği sonucunu doğurmaktadır.

Kısacası İslamiyet öncesi Orta Asya'da göçebe olarak yaşayan Türklerin sosyal yaşantıları hakkında detaylı bilgiye sahip olmamız gibi tam anlamıyla vakıf kurumunun benzeri bir oluşuma sahip olduklarına dair bilgi de elimizde bulunmamaktadır. Din adamlarının olduğu turdu gruplar, kurumsal olarak vakıf kavramıyla tanımlanmasalar da vakfa benzer tekilatlar olarak addedilebilirler. Kaldık ki İslamizm öretisi ve vakıf müessesesi için gerekli olan özel mülkiyet oluşumuna göçebe yaşamının izin vermemesi ve yerle ik bir düzenin bulunmaması İslamiyet öncesi Türklerde vakıf müessesinin oluşumuna dair en önemli kanıtlardır.⁵

2.1.2 Roma ve Bizans'ta Vakıf

Bazı batılı düşünürler İslam ülkelerinin vakıf müessesesi ile sömürgeleri olan ülkeler sayesinde tanıtıklarını ileri sürmüledir. Bu iddialara göre,

⁴ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", **Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 1951, c.8, s.492.

⁵ Hüseyin Hatemi, **Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi:önceki ve bugünkü**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1969, s.13-17.

Müslümanlar Suriye'yi ve Mısır'ı fethettikten sonra Roma hukuku ile tanı arak slam'ın emretti i ancak kendilerine aykırı gelen veraset hakkındaki hükümlerden kurtulmak için vakıf müessesini olu turmu lardır. Bu iddialara kolaylıkla yanıt vermek mümkündür. öyle ki slam'da ilk vakıf müessesesi iddia sahiplerinin ileri sürdü ü gibi 706 yılında de il, Hicret'in 32. ayında Medine'de gerçekleş mi tir ve bu dönemde Müslümanlar henüz ne Bizans ile temasa geçmi ne de Mısır veya Suriye'yi fethetmi tir.⁶

Ayrıca Bizans'ta var oldu u ileri sürülen vakıf müessesinin de sorgulanması gerekmektedir. Nitekim gelirlerinden yaralanılan vakfa denk bir kurum Roma hukukunda yoktur. Bizans manastırları için hükmi ahsiyete benzer bir durum kabul edilmi olsa da bu mal edinme hakkı garantilenmemi tir ve ne manastır ne de rahipler arazi temellük edememektedirler.

2.1.3 slamiyet Öncesi Arap Toplularında Vakıf

Vakıf müessesini eski Ön Asya uygarlıklarına dayandıran görü lere göre, Mezopotamya'da bulunan bazı tabletler vakfa benzemektedir. Bu tablette yer alan bilgilere göre, Babil'de Sumu-la-lui döneminde bir ahıs selamete ermek için bir tapmak yaptırmı ve tapma ın yanındaki araziye rahibe kalacak yer yaptırması için ayırmı tı. Bu ki i mallar üzerinde herhangi bir hak iddia etti i zaman Güne Tanrısı amas'ın ve hükümdarın dü manı sayılaca ını kabul ediyordu. Ancak bu durum bir vakıftan ziyade Babil hukukuna göre bir hibe olarak tanımlanmaktadır.

slamiyet'ten önce de kutsal sayılan Kâbe'ye her yıl düzenlenen hac ziyaretleri sırasında ve arap bayramlarının ilk üç gününde fakirlerin doyurulması, Kâbe'nin Allah'ın mülkü olarak görülmesi slamiyet öncesi arap toplumunda bir vakıf müessesinin varlı ma i aret edebilir mi? En azından Kâbe mescid vakıflarının içinde bir ilk olarak kabul edilebilir mi? Bu sorulara yanıt olarak mam Safi, cahiliye devrinde vakıf olmayıp vakfın ancak slamiyet ile ba ladı ını

⁶ Öztürk, a.g.e., s.31.

söylemi tir.⁷

2.1.4 slam'da Vakıf

slamiyet'in getirdi i emirlere uymaktaki hassasiyetleri ile tanınan ilk Müslüman toplumu arasında bu emir ve Sünnet'e ba lı olarak geli en yardımla ma duygusu bir müessese olarak vakfın ilk kez slam toplumunda var olup geli mesini sa lamı tır. Nitekim sadaka, zekât ve kurban gibi yardımla mayı artırarak toplumsal dengeyi sa lamayı kolayla tıran slam dini bu yardımla mayı bir hukuk müessesesi olarak vakfın varlı ı ile peki tirmi ve uzun yüzyıllarca hem ekonomik hem sosyal boyutlarıyla i ler kılmı tır.

Kur'an-ı Kerim'de vakıf kelimesi geçmese de sadaka ve teberra gibi kelimeler vakfa i aret eden anlamlara sahiptirler. Ayrıca hadislerle de vakfın anlamı desteklenmektedir. Buna göre vakfı süreklilik arz eden bir sadaka biçiminde ele aldı mızda özellikle "sadaka-ı cariyeye" ile vakıf kelimesinin e anlamlı kullanımına imkân vermi oluruz. Bu husustaki hadis ve ayetler oldukça fazladır.⁸

Kur'an'ın emir ve te vikleriyle beraber Hz. Muhammed ve ashabı mallarını ve canlarını Allah rızası için ortaya koymu lar ve hukuksal bir kurum olarak vakfın do u unu sa lamı larıdır. Müslümanlarla yaptıkları muahedeyi ihlal etmeleri sonucunda Medine'den çıkartılan Beni Nadir'e ait olan araziler de vakıf edilmi tir. Bir di er vakıf arazisi ise Hz. Muhammed'e ait olan "Fedek" arazisidir. Ayrıca Mekke döneminde Hz. Ebu Bekir'in i kence gören müslüman köleleri, hiçbir kar ılıklı beklemeden satın alıp azad etmesi slam'daki yardımla ma ve vakıfla manın ilk örneklerindendir.⁹

Hayber Fethi sonrasında ganimet olarak elde etti i bir miktar Hayber

⁷ Öztürk, a.g.e., s.39-40.

⁸ Mustafa Güler, **Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları(XVI.-XVII. Yüzyıllar)**, stanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002, s.11-12.

⁹ Öztürk, a.g.e., s.55

topra nı ne yapaca nı Hz. Muhammed'e sorması üzerine Hz. Muhammed'in aslını habs edip, menfaatini tasadduk etmesini tavsiye etmesi sonucunda Hz Ömer, malın satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi artı ile fukara, köle, misafir ve Allah yolunda olanların faydalanmaları için habs etmesi de ilk vakıf örnekleri arsında yer almaktadır.¹⁰

Ayrıca vakıf yapanlardan kendi vakfına nezaret edenlerin ilki Hz. Ömer'dir. Peygamberimizin, vakfetti i Fedek bahçesinde nezaret eden Hz. Ebu Bekir ise ba kasının vakfına nezaret edenlerin içinde ilk sayılmaktadır.¹¹ Hz. Osman ise Hayber'de bn Ebi'l-hukayk diye bilinen malını vakfetmi ve mütevellili ine o lu Ebari'ı getirmi tir.¹²

Emeviler'de servetin ve refah seviyesinin artmasına paralel olarak vakıf müessesesi geni lemi ve Emevi halifesi Abdulmelik o lu Velüd tarafından 670-715 yılları arasında am'da yaptırılan "Ümeyye Camiine" ilk defa tahsis edilen köy ve mezraların denetimi camii in asının bina emini olan Vakid'ül Kurey i nazır olarak atanmı tir. Abbasiler döneminde (750–1258) ise vakfın hukuki içeri i geni letilerek tespit edilmi tir. Bu konuda özellikle Ebu Yusuf'un kurdu u sistem yüzyıllarca uygulanmı tir. Bu sistem ile vakıf müessesesinin tüm slam ülkeleri arasında hızla yayılması kolayla mı tir.¹³

Abbasiler döneminde slam camiasının parçalara ayrılması ve Selçuklu devletinin (1040) kurulması do uda Müslümanlı ın Türk egemenli i altına girmesini sa ladı. Böylece vakıf kurumunun yayılması daha da hızlanarak devam etti. Selçuklu'nun yıkılmasından sonra ise Anadolu Selçukluları tarafından vakıf müessesinin geli imi devam ettirildi.¹⁴

¹⁰ Güler, **a.g.e.**, s.11.

¹¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.55.

¹² Güler, **a.g.e.**, s.11.

¹³ Öztürk, **a.g.e.**, s.55.

¹⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s.55.

2.2. Vakfın Hukuki Gelişimi

2.2.1 İslam Hukukunda Vakıf

Vakıf müessesesinin, Hicret'ten sonra kuruluşuna başlamasının tamamlanmasından itibaren giderek artan bir hızla tüm İslam dünyası içinde yayılan ve gelişen bir müessese haline geldiğinden bahsetmiştik. Hicri ikinci asırda ise vakıfların hukuksal olarak ele alındığı ve ilerlik kazandığını görmekteyiz. Buna bağlı olarak İslam dünyası içinde farklı mezheplerin kendilerine has bağımsız fıkıh sistemleri oluşturmalarına paralel vakıf sistemi de farklı ele alınmıştır.¹⁵ Ancak biz çalışmamızda Osmanlı odaklı bir inceleme yaptığımız için daha çok "Hanefi" fıkıh sistemindeki vakfı ele alacağız.

Osmanlı hukukunda vakıf tamamen İslam hukukundaki esaslara uygun olarak ele alınmıştır. Bununla beraber vakıf konusunda, yenilikçi uygulamalar Osmanlı hukuku içinde gerçekleştirildi. "Mecelle", gayrimenkul ve borçlar hukuku, ayni haklar ve hukuk muhakemeleri usulü gibi konularla ilgili hükümleri içerir. Mecelle, vakıf konusundaki belli bağılı hükümleri içerir. Zamanla fıkıhın kendi içinde bölümlere ayrılmasıyla beraber vakıf konusu ile ilgili "Ahkâm-ül Evkaf" yani vakıflarla ilgili hükümler, vakıf fıkıhını oluşturmuştur.¹⁶

2.2.2 İslam Hukukuna Göre Vakıf Kaynakları

Çeşitli İslam mezheplerinde vakıf müessesesi ile ilgili farklı uygulamalar olsa da vakfın kaynağının Kitap ve Sünnet olduğu konusunda fikir birliği vardır. Bu iki kaynağın delil olma gücü açısından farkları yoktur.¹⁷

2.2.2.1 Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim'de tam olarak "vakıf" kelimesi geçmese de vakfın uygulamalarını tavsiye eden ayetler bulunduğundan bahsetmiştik. Çitmai

¹⁵ Hatemi, a.g.e., s.18.

¹⁶ Öztürk, a.g.e., s.73-74.

¹⁷ Hatemi, a.g.e., s.19.

yardımla mayı te vik eden ve bu yardımla mayı zorunlu kılan ayetlerin sayısı çoktur.¹⁸ Bu ayetlere örnek verecek olursak:

"Sevdi iniz eylerden sadaka vermedikçe Cennet'e giremezsiniz. Allah yolunda her ne harcarsanız muhakkak Allah onu bilendir."¹⁹

" yilik yapmak ve fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımla m."²⁰

Konuyu geni leterek ele aldı ımızda vakıf kurumunun tarih boyunca ele aldı ı meseleler ile slam devletinin görevleri arasında paralellik bulunmaktadır. Hem mecburi devlet vergileri hem de ki isel iste e bırakılan harcamaların fakirlere, miskinlere, vergiyi toplayanların maa larına, kalpleri slam'a ısındırılması gerekenlere, kölelerin ve esirlerin azad edilmesine, borcunu ödeyemeyenlere yardımcı olmak için Allah yolunda kullanılması tavsiye edilmi tir. Nitekim bu sıralama vakıfların i lerlik alanları ile örtü mektedir.²¹

2.2.2.2. Sünnet (Hadis ve Rivayetler)

Fıkıh ve hadis kitaplarının vakıfla ilgili bölümleri bizzat Hz. Muhammed'in vakıf yaptırdı ından bahsedilmektedir. Özellikle Sahih-i Buhari'de "vesaya" bölümü tamamen vakıf konusuyla ilgilidir. Ancak bu konuda daha önceki bölümde bahsetti imiz örneklerin dı ında sadece bu konudaki hadislerin ilkini vererek konuyu bitirece iz:

"Ölümünden sonra kendisi için insanın bırakaca ı en hayırlı eyler üçtür. Ölen için dua eden iyi bir evlat, mükâfatı ölene eri en 'cari sadaka [vakıf]' ve ölümünden sonra da insanların yaralandı ı bilgi."²²

2.2.3. slam Hukukunda Vakıf Kurma artları

Vakfedilen malın mevcut olması, vakfedilecek malın gelir getiren cinste mülk olması, vakıfta müebbetlik olması, vakfedilen eyin muayyen ve malum

¹⁸ Hatemi, **a.g.e.**, s.25.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim, Al-i mran Suresi, 92.

²⁰ Kur'an-ı Kerim, Hac Suresi, 77.

²¹ Öztürk, **a.g.e.**, s.42-43.

²² Öztürk, **a.g.e.**, s.44.

olması, vakfın müncez olması, vakfedilecek şeylerin yıkılmaya ya da sökülmeğe mahkûm olmaması, vakfedilen şeyin vakıf sırasında vakfın malı olması, hayır artı olması seçime bağılı bir art olmaması, vakfedilen tarafından vakıftan yararlanma artı ko ulanın belli edilip ihmalden uzak tutulması, gerekmektedir.²³

2.2.3.1 İslam Hukukuna Göre Vakıfta Aranılan Artlar

Vakfedenin akıl sahibi olması, vakfın borcundan ve akılsızlıktan dolayı haraç olunmaması, vakfın vakfa razı olması, vakfın vakfetti i şeyi hayır niyeti ile sevap kazanmak için vakfetmesi, icap etmektedir.²⁴

Tüm bu artlar yerine getirildi inde vakıf tescil, vasiyet, fiil ve hareket yoluyla kurulabilir.²⁵

2.2.3.2 İslam Hukukuna Göre Vakfiye

Bir kimsenin resmi bir yazıyla kadıya müracaatı sonucunda kadı tarafından onaylanan belgeye "hüccet" denilirdi. Bu bava vuru olumlu sonuçlandı nda, vakıflar ço unca, "vakfiye" ya da "vakıf-name" adı verilen bu belgeyi, vakfın kapısına astırırđı.

Vakfiye Allah'a övgü, vakf olunan mallar, vakfın idaresi, masrafları ve gelirlerin ne yapılaca ı, vakıf çalı anlarının sayısı ve maa ları ne olup nasıl ödenece ine dair artlar, kadının vakfın lüzumuna ve sıhhatine dair hükmü, tarih ve kadının mührünü içeren bölümlerden olu urdu. Vakfiyedeki artlar kanun gibi kesinlik arz ederdi.²⁶

Vakfiyeler kadılar tarafından mahkeme siciline kaydettirilir ve asılları mütevellilere verilirdi. Vakıf edilen mülk bir bina ise, vakfın daha garantili olması

23 âkir Berki, " İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Kurmanın Artları", **Vakıflar Dergisi.**, C. X, 1973, s.7.

24 İsmet Sungurbey, **Eski Vakıfların Temel Kitabı/Ömer Hilmi Eefendi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1978, s.17-90-1.

25 Sipahi Çataltepe, **İslam Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, İstanbul, Türkiye Milli K ltür Vakfı, 1991, s.19.

26 Çataltepe, **İslam Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, s.21.

için bir kopyası da duvara kazınırdı.²⁷

2.3. Medeni Hukuka Göre Vakıf

17 ubat 1926 yılında yürürlü e giren Medeni Kanun'a göre yeniden kurulacak vakıflar, slam hukuku ile ili kisini keserek vakıf yerine "tesis" terimini kullanıyordu. Ve birçok açıdan vakıf konusunda eksikleri olan bir kanun idi. Nitekim 1926 senesinden önceki vakıflar hususundaki eksiklikleri tamamlamak amacıyla sviçre'den Leeman davet edilmi tir. Neticede TBMM'de yapılan müzakereler sonucunda 5 Haziran 1935 tarihinde 2762 sayılı "Vakıflar Kanunu" yürürlü e girmi tir. Böylece 1926 yılında yayınlanmasından sonra ba lanılan eski vakıfların, bütçe ve di er kanunlara yöneltilme ilkesine son verildi. Bu de i ikli i "Vakıflar Genel Müdürlü ü Te kilat Kanunu" ve di er bazı kanun ve nizamnamelerin çıkarılması takip etmi tir.²⁸ Ancak gene de kanunun bazı maddelerinde vakıf kelimesi geçmektedir. Ancak bu terim 1967 senesinde tekrar "vakıf" olarak de i tirilmi ve dört yeni madde eklenmi ve eski maddelerde de i iklik yapılmı tir.

²⁷ Bahaeddin Yedi yıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih ncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, s.9.

²⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s.79.

3.OSMANLI VAKIFLARINDA YÖNETİM SİSTEMİ

3.1. Osmanlı'da Genel Hatlarıyla Vakıf Sistemi

İslamî geleneğe uygun olarak varlığını bulan Selçuklu vakıf sistemi, özellikle sosyal refahın zirveye ulaştığı 13. yüzyılın başlarında genişleyip etkin bir şekilde fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Fakat çöküş döneminde (1277–1318) sosyal hayattaki sıkıntılara paralel olarak gerilemeye başlamıştır.¹

Osmanlı'da ise vakıf sistemi; Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan oluşmaktadır. Osmanlılarda ilk önemli vakıf, Orhan Bey zamanında 1356'da kurulmuştur.² Ardından, Osmanlı imparatorluğu tarih sahnesinde yer aldığı sürece, vakıf kurma çabaları artarak devam etmiştir. İmparatorluk boyunca, kesin bir rakam tespit etmek zor olsa da 35000'in üzerinde vakıf kurulduğu tahmin edilmektedir. Sadece İstanbul'da 1519–1596 yılları arasında kurulan vakıf sayısı 2860 iken, 1718–1800 yılları arasında Halep'te kurulan vakıf sayısı 485 civarındadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı verilere göre; 16. yüzyıla ait 776, 17.yüzyıla ait 1663, 18. yüzyıla ait 6000 ve 19. yüzyıla ait 9000 vakfiye bulunmaktadır.³ 18. yüzyıl vakıf kurucularının % 80-90'ını askeri zümreden, % 10–20 kadarı ise reaya sınıfından ve %17 kadarı ise köle asıllı devirmelerden kurulmuştur.⁴ 953/15 tarihli Ahkâm defterinden örneği imize göre; padişah vakıflarının dışında İstanbul'da "amme" vakıflarına ait 4000'den fazla ev, 5717 dükkân, 28 kervansaray, 19 han, 35 bezhane, 18 mahzen, 14 bodrum, 68 fırın, 199 köy, 40 mezra ve 228 deşirmen vardı.⁵

Vakfın kurulma süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Buna göre önce

¹ Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", **Cumhuriyetin 80. yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Haz.Mehmet Narince, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.,s.26.

² Nazif Öztürk, **Menâcî ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.58.

³ Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları", **Cumhuriyetin 80. yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Haz.Mehmet Narince, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 2003, s.36.

⁴ Tabakoğlu, **a.g.m.**, s.26.

⁵ Öztürk, **a.g.m.**, s. 41.

kurulacak vakfın amaçları belirlenerek genel çerçevesi çizilir, daha sonra bu amaçlar doğrultusunda vakfın hizmet binaları "müessesat-ı hayriye" in a edilip vakfın gelir kaynakları belirlenir. Son olarak ise hazırlanan vakfiye kadıya sunulur ve kurulması uygun görüldü ü takdirde vakfiye, sicile i lenerek kaydolurdu.⁶

Tüm bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Osmanlı vakıf sistemi, tımar sistemi ve merkez maliyesi ile birlikte Osmanlı mali tekilatını oluşturuyordu. Bununla birlikte verilen hizmetler göz önüne alındığında, Osmanlı vakıflarının önemi sadece iktisadi açıdan değil sosyal açıdan da yadırganamaz. Özellikle fethedilen yerlerin Türkle mesinde en önemli araçlardan biri de kurulan vakıf müesseseleridir.⁷

Osmanlı vakıfları iki temel unsura göre farklı tasnif edilerek tanımlanabilmektedir. Bunlardan ilki vakıf kurucularının vakıftan ne anladıkları, vakfa ne gözle baktıklarını anlamamıza yarayan bir sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma aynı zamanda vakfın nasıl bir idari yapısının olacağını de ana hatlarıyla belirler. Vakıf için, vakfiyesinde vakfetti i mülkünün nasıl değerlendirileceğini belirtme hakkına sahiptir.

18. asır Türk vakıf kurucularının zihninde nasıl bir vakıf düşüncesi olduğunu anlamak için bazı vesikalardan yararlanılmıdır. öyle ki; her vakfiyenin başlangıç kısmında, vakıf için ilerin dünya görüşlerinden, kültür seviyelerine, ilgilendikleri i veya ilgi alanlarından bazen ailelerine kadar pek çok nitelikleri hakkında bilgi sahibi olunabilmekte ve bu vakıf için vakıfla ilgili düşünceleri yer almaktadır. Bu manada vakfiyeler çok önemli bilgileri haiz biçimde yazılmışlardır diyebiliriz. Çünkü vakfiyede, vakıf için, vakfın önemini kavrayı mı anlatmak için hayat algısını ortaya koyan detaylardan söz eder. İlk olarak dünyanın gelip geçici olduğunu, daha sonra da bu fani dünyadaki canlılarında burada kalıcı olmadıklarından bahsederler.

⁶ Öztürk, a.g.m., s.40.

⁷ Sipahi Çataltepe, **slam Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, İstanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı, 1991, s.23.

Dünya ve bu hayattaki mutluluk asla hakiki gaye olamayacak kadar önemsizdir.⁸ Bununla birlikte yaratılmış olması hasebiyle dünya hasadı Öbür-dünyada alınacak, ekmeyle ilgili bir tarladır. Bu verimli toprağa ekilecek tohumlar hem bu dünya da hem Öbür-dünyada toplamaya uygun yani uzun zamanlara müteallik de erlendirilmelidir. Bunlar “hayrat” ve “hasenat” tohumlarıdır. Bu iki ıstılahtan bütün kamu tesislerini ve sosyal kuruluşları anlamak mümkündür. Mabetler, kütüphaneler, kervansaraylar, hastaneler, çeşmeler, mezarlıklar ve ayrıca ihtiyaç sahiplerine yönelik sosyal yardımlar, hayrat ve hasenat kavramları içinde yer alır. Söz konusu hayrat ve hasenat işlerini yapmanın en iyi yolu sadakadır. Sadaka, dinin yapılmasını emrettiği fiillerin dışında olup da yapılması tavsiye edilen, en güzel fiildir. Bunların içinde vakıflara göre en ehemmiyetlisi ve üstün olanı vakıftır. Vakıflara göre menfaati sınırsız ve sonsuzdur. Sahibinin vefatından sonra da istifade edeceği bir işittir. Sürekli ve ebedidir. Hizmeti kesintisiz, süresi sınırsız bu iş, dünyada yaratıcı ve bütün kainatın hakiki Maliki Allahın adının hatırlanmasına ve öbür dünyada ilahi mükafatların elde edilmesine araçtır. Bu iyilik ölümle sona ermez. Bir hadiste, “ Bir insan öldüğünde amelinin karlılığı olan sevabı kesilir. Defter-i a’mali kapanır. Yalnız, 1-sadaka-i cariyesi 2-ilmi bir eseri 3-kendisine du’â eden hayırlı bir evladı olan kimsenin defter-i a’mali kapanmaz” buyrulmuştur. Buradan bakıldığında ki, vakıflarda meseleye buradan bakılmaktadır; Allaha ve peygambere imandan sonra en güzel dini uygulama, vakıftır. Çünkü vakıf, defter-i a’malin öldükten sonra da kapanmamasına vesile olacak, hadiste sözü edilen üç unsurdan sadaka-i cariye kapsamına girer. O halde vakıf bu ibadeti gerçekleştirmek gayesiyle gerekli malları kazanmak için belli bir gayreti, çalımayı icap ettirmektedir. Eğer birisi erefiyle kendi ihtiyaçlarından daha çok kazanır ve onları vakıf yoluyla toplumun ihtiyaçlarına harcarsa, üşesiz bundan büyük menfaatler temin edecektir. Ebubekir bin brahim’in vakfiyesinde de belirttiği üzere; manevi tavrın esası bahtsızların yardımına ko maktır.

Devrin ortak inancını da ortaya koyan, vakıfların, kurucularına sağladıkları

⁸ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih ncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, s.11-12

menfaatleri veya daha çok vasıtaları, vakfiyelerde geçen birkaç örnek cümle ile izah etmeye çalışalım.

yi bir gelecek hazırlama, bu dünyada ve Öbür-dünyada mutluluğa ve refaha malik olma, mallarını arttırma ve onları dokunulmaz ve ebedi kıılma, manevi olduğu kadar sosyal hiyerarşide en yüksek derecelere ulaşma, vücutlarının yok olundan sonra adlarını ölümsüz kıılma ve ondan sitayile bahsettirme, kıyamet günü için azık hazırlama, cehennem azaplarından kurtulma, cennetin nimetlerini elde etme, mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma, aracıdır.

Buradan anlaşılacağı üzere, vakıf ilahi faziletlere dayalı bir müessese olarak görülmekle birlikte merhamet ve insan severlik duyguları yanında, ölümünden sonra da iyi anılma, yüksek sınıflar ve mevkiiler, çok mal kazanma, servetini arttırma ve onu vakıfla tırarak her türlü tehlikeden koruma ve böylece refah içinde yaşamaya gibi pek çok içtimai, psikolojik ve iktisadi gayelerle hareket edildiği görülmektedir.

Bahsettiğimiz bu gayelerden sayabileceğimiz, üst tabakaların toplumdaki iktisadi güç sıralamalarına paralel olarak vakıf kurmaları bu müessesenin son derece dengesiz bulunan gelir-servet dağılımının olumsuz sonuçlarını hafifletici bir hizmet yaptıkları şeklinde de erlendirilebilir. Böylece bir yandan dini bir amaç güdülürken bilinçli veya bilinçsiz olarak sosyal bir görev ve gereklilik de yerine getirilmekte, ekonomik bir soruna da kısmen çare bulunmaktaydı. Belki de servetin men einden kaynaklanan suçluluk duygusu bu yolla bastırılıyordu.⁹

Kurucuların vakıftan ne umduklarını görebilmemizi sağlayan sınıflandırma yapacak olursak; genelde vakıf iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategoride doğrudan ve hiçbir kısıtlama yapılmaksızın hayri eserlere veya gayelere tahsis edilmişlerdir. Bunlar “er’i” veya “hayri” vakıflardır. İkinci kategoriye girenlerin gelirleri son safhada dini ve hayri bir seye tahsis edilmiş olmasına

⁹ .Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Adapazarı, Sakarya Üniversitesi Matbaası, 1994, s. 28

ra men, öncelikle vakıfa, vakfın soyundan gelenlere, ailesine veya üçüncü ahısların istifadesine bırakılmıştır; fakat bu kategorideki vakıf müteselsil hissedarlar dizisinin inkırazında hayri vakıflar haline dönüşmekte; bunlar “aile vakfı” veya “adi” ya da “ehli” vakıflardır.¹⁰

Vakıf tarihi incelemelerinde bir de “para vakfı” tabirine rastlamaktayız. Para vakfından bahsedilmesi için başka bir sınıflandırma yapmak gerekebilir. Bu sınıflandırmaya göre birincisi “aynıyla intifa olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ki bunlara “müessesat-ı hayriye” adı verilmekte olup, mabedler, medreseler, mektepler, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu cümledendir.¹¹

İkinci kısım vakıflar doğrudan doğruya devlet gelirleriyle intifa olunan vakıflardır. Hastane, camii ve mektep gibi hayır müesseselerinin masraflarını karşılamak üzere vakıflar tarafından bunlar için gelir kaynağı teşkil edecek menkul ve gayri menkul mallar tahsis edilir. Bu mallar işletilir ve elde edilen gelirler hayır müesseselerine veya doğrudan doğruya fakirlere verilir. Bunları işletilerek elde edilecek hayır müesseselerine veya cihetine artılabilecek vakıf mallar diye tarif etmek daha yerinde olacaktır. Aslında bunlara “müstegıllat-ı vakfiyye” yani vakıf işletmeleri demek gerekir. Zira “müstegıllat” gelir getiren vakıf işletmeleri anlamındadır. Bununun başka, bahçe ve han gibi akar veya nakit para ve gedik gibi menkul mal olması önemli değildir. Ancak Osmanlı uygulamasında bu tabir yerine “musakkafat ve müstegıllat-ı vakfiyye” tabiri kullanılmakta ve vakıf işletmeleri iki ayrı grupta mütalaa edilmektedir. Bunlara kısaca para vakıfları denilmektedir.¹²

Para vakıfları ve gelirleri Osmanlı tarihi boyunca Osmanlı hukukçuları tarafından çok tartışılan bir konu olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun erken dönemi hukuk ve örfi hukuk birlikteliğinden oluşan hukuk sisteminde erken dönemi hukuku Hanefi mezhebi

¹⁰ Yediyıldız, a.g.e., 14

¹¹ Hamza Keleş, (Osmanlılarda 19.Yüzyıldaki Para Vakıflarının İhtiyaç Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma), **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XXI, No:1, 2001, s.189-190

¹² Ahmet Akgündüz, **İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2.bs., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s.284-285

temsil ediyordu. Dolayısıyla para vakıfları konusuna son noktayı Osmanlı devletinin hanefi fukahasından Ebussuud efendi, koymu tur. Kısaca belirtmek gerekirse, Ebussuud efendi, lüzum-u halinde, vakıf mallarının gelirlerinin kullanılmasının caiz oldu unu söylemi tir.¹³

18. asır Osmanlı toplumunun içtimai, iktisadi ve en önemlisi inanç anlayı ı, Osmanlı'nın geçirdi i dönü ümlerinde etkisiyle daha evvelki devirlerden ciddi farklılıkla arz etmektedir. Bu farklılıklar yapılan ve yaptırılan mimari eserlerdeki türler arası yo unluklardan da anla ılabilmektedir.

Özellikle 17.yüzyıldan itibaren büyük külliyele ya da medreseler yerine sırasıyla en çok arkası yatır(mezar) ön tarafı sebil çe meler, daha sonra kütüphaneler ve sıbyan mektepleri, yaptırıldı mı görmekteyiz. Mesela mezarının önüne çe me yaptırarak, insanların buradan faydalanmasını sa lamak dü üncesi hem hayır hem de öldükten sonra da iyi hatırlama gayesi ile eser yaptırmaya iyi örnektir.

Bu sosyal anlayı , dönemin insanının bakı mı da izah etmektedir. Buna, sadece Allah'ın rızası için yapılmı bir i diyemeyiz. Bu bize vakıf ki ilerinin vakıf kurma gayelerindeki de i ikliklerin anla ılmasında yol gösterici olacaktır. Allah'ın rızası gayesi dı ında, sözünü etti imiz psikolojik ve içtimai gayelerin güdüldü ü de anla ılmaktadır. Bu tez, 18. asra ait stanbul'daki vakıfları, Ahkam defterlerine göre inceledi i için 18. asra uygun bir tasniflendirmeyi de içermek durumundadır.

Yediyıldızın dikkat çekti i husus; 18. asır ve sonrasına ait vakıfları “ er-i ya da hayri” veya “aile vakfı veya adi/ehli” diye tasnif etmenin dönemi ve vakıflarını anlamada yeterli olamayaca ıdır. Yediyıldız, vakıfları kurucularının beklentileri ve zihinlerindeki vakıf anlayı larına göre en az üçe ayırmak gerekti ini söylemektedir.¹⁴

¹³ Para vakıflarıyla ilgili tartı malar hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ka if Hamdi Okur, (Para Vakıfları Ba lamında Osmanlı Hukuk Düzeni Ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayı ı Üzerine Bazı De erlendirmeler), **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.IV, No: 7-8, 2005/1-2, s. 44-45-46

¹⁴ Yediyıldız, **a.g.e.**, 14

3.2. Kurulu Amaçlarına Göre Vakıflar

3.2.1. Hayri veya İhtiyaç Vakfı

Hayri vakıf, kurucusunun, mülklerinden bir kısmını vakıf haline getirdikten sonra onlardan gelen gelirlerin ya bizzat kendisi tarafından veya baskaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftır; böyle bir vakfın kurucusu, kurduğu vakıftan, ilahi lütuf, öhret ve sosyal nüfuz dışında herhangi bir menfaat beklememektedir. Bundan böyle vakıf ile kuruluşlar ve bunların yine vakıf haline getirilmiş gelir kaynakları arasında hiçbir münasebet söz konusu olmamaktadır.¹⁵

Tarih boyunca, iktisadi hayatın sadece insanların benimsedikleri dini inançlara göre işlediğini söylemek gerçekçi olmayacaktır gibi insanların iktisadi ve sosyal hayatlarında da dini inançların, öte-dünyaya ilişkin kaygıların hiç etkili olmadığını düşünmekte aynı derecede yanlış olacaktır. İktisadi hayatın dini inançların benimsenmesi, özellikle de yorumlanması üzerinde inkar edilemez etkileri bulunduğu gibi; ümitsiz insanların iktisadi zihniyetleri dolayısıyla iktisadi faaliyetleri üzerinde de dinin derin etkileri olacaktır.¹⁶

3.2.2. Aile Vakfı (Ehli / Adi)

Vakfın, vakfının tevliyetini ve bütün gelirlerini kendisine tahsis ettiği vakıflardır. Bu cins vakıflarda, vakıf, vakıf gelirlerinin ölümünden sonra ailesine ve nesline tahsis edilmesini art koymaktadır. Nesil inkıraz bulduktan sonradır ki, gelirler kamu müesseselerine, fakirlere veya Mekke ve Medine sakinlerine verilmektedir.¹⁷

Aşağıda bazı örneklerle bu konuyu detaylandıralım.

¹⁵ Yediyıldız, a.e., 14 -15

¹⁶ Kozak, a.g.e., 38

¹⁷ Yediyıldız, a.g.e., 16

Hicri 1160, miladi 1747 tarihli hüküm de, Gebze’de Fazlullah Pa a vakfının evladiyet üzere mütevellisi olan Ahmed gelip vakfiyede belirtilmi olan akarattan Gebze kasabasında vakıf arsada ba kasının ili kisi yok iken kasaba sakinlerinden Ömer ve Hatice ve Ay e nam hatunların vakıf arsa üzerinde bina ihdasıyla vakfa zarar verdiklerini binanın yok edilmesi gerekti inde ise anla mazlık çıkardıklarını söylemi tir. Bu konu, er’i olarak görülüp hakkının verilmesi hususunda hüküm rica etti inden konunun acilen mahallinde tetkik edilmesi için yazılmı tır.¹⁸

Burada bir aile vakfından söz edebiliriz. Belgenin hemen ba nda belirtildi i üzere Ahmed adlı ki i mütevellili e, Fazlullah Pa anın evladı olması dolayısıyla geçmi tir. Ancak buradan Fazlullah pa anın vefat etti ini tam olarak anlamamız mümkün de ildir. Çünkü kendisi ya landı ı için vazifesini devretmi de olabilir.

Bazen, birden fazla ki inin üzerinde hakkı oldu u menkullerde ortaklı ı bulunan vakıf ki inin menkulde hakkı olan kısmını vakfetti ini görebiliriz. Burada vakfetme usulü açısından herhangi kusurlu durum yoktur. Ancak hukuki zorluklar çıkmasına müsait bir durum söz konusudur. Günümüzde hazine arazileri üzerine kaçak yapılar in a edildi i gibi eskiden vakıf arsaları üzerine kaçak binalar in a edilebiliyordu. Yeni mütevellili e geçmi ki i vakfın tüm i leyi ini ve menkullerinin tamamını bilememesi ya da yukarıda gördü ümüz belgedeki gibi i i evvelki mütevelliden daha sıkı tutuyor olması, yeni halde vakıf malları ve gelirleriyle ilgili bazı ihtilaflara yol açabilir. Burada Ahmed’in, i ini sıkı tutan ve vakfın malı üzerine in a edilmı yeni binayı yıktırmakta kararlı oldu unu görmekteyiz.

Vakıf arazilerini, civar köylüler, mütevellinin müsaade etti i çerçevede ahsi i leri için kullanabiliyorlardı.

Örne in; Çatalca Kamarlı mezrası sınırındaki nahiye sakinlerinden Mustafa, Kamarlı sınırındaki sınırı belirlenmi yerleri atalarının vakfetti ini ve elinde mülknamesinin bulundu unu, tasarruf olan gelirlerinin evlad-ı evladına art

¹⁸ Ahmet Kal’a, **stanbul Vakıf Tarihi**, Haz.Ahmet Tabako lu, Ahmet Kal’a, Salih Aynural, smail Kara, Eyüp Sabri Kal’a,, C.I, stambul, .B.B. Kültür leri Daire Ba kanlı ı Yay., 1998, s.98

ko uldu unu, vakfiyesinin defterhanede kayıtlı oldu unu, 100 seneden beri bu böyle devam eder iken Çiftlik ve eyh Sinan ve Sükra nam köy ahalisinin vakıf gelirlerini elde etmeye çalıştıklarını söyleyerek, meselenin her ile görülmesi hususunda emri erif rica etti inden derhal mahallinde tetkik edilmesi için başvuruda bulunmu tur.¹⁹

Bu evlatlık vakıf örneğinde vakıf arazisinden mirasla kendisine düşen kısmının halen vakıf arazisi olduğu bileni, vakıf arazisi bu arsanın gelirlerinin vakfa ait olduğu iddiasında bulunmaktadır. Eğer ahsî malı olduğu iddia edecek olsa beklide davasını kaybedecektir. Çünkü beyan ettiği gibi yaklaşık 100 yıldır bu arsa köylü ile ilgilenmektedir. Bu süre, özellikle de tarıma uygun bir arsanın devlet tarafından köyden elinden alınıp başka bir kimsenin kullanımına izin vermesi için yeterlidir. Ancak vakıf arsası, miras yoluyla da olsa elde edildiğinde yine ahsî geçmeyip vakıf malı olmaya devam etmektedir. Ve kullanım ekli vakfiyede belirtildiği gibidir. İlgili köyden hak iddiası da, vakfiye de belirtildiği anlaşılan ‘evlad-ı evladına’ vurgusuyla doğrulanır.

Bu örnekte, vakıf arazisinin gelirinden köylüler tarafından kullanılmasının, vakfiyeyle artı başlanımı olduğu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bilakis, köylülerin araziyi kullanmalarından olmasa da gelirinden yararlanmak istemelerinden rahatsız olunmu tur. Bu durumda vakfın yarı aile değil aile vakfı kapsamında değerlendirilmesi daha mantıklı olacaktır.

Ayrıca örnekte ise vakıf malının kullanım hakkının bir kadına nasıl geçtiğini ve vakfın aile ya da yarı aile vakfı olması dolayısıyla vakıf malının dededen dahi geçebildiğini, yani aradan geçen onca zamana rağmen vakıf fihhine ve nizamnamesine uygun şekilde davranıldığını görüyoruz.

Bu yazı mada, Emine hatun adlı köy gelip Sultan Bayezid vakfı köylerinden A açılı’da cediti Mehmed bin Abdullah’ın mülkü olan vakıf binanın evlattan evlada ekilde kendisinin tasarrufuna girdiğini, ancak Esseyid Abdülhalim nam kimsenin

¹⁹ a.e., s.178

gelip evine el koymaya çalı tı nı, davalık olduklarını, bunun üzerine kendisinin er'an haklı görülüp bu ki iye arsaya karı mamasına dair er'i ihtar verildi ini, adamın yine kani olmayıp taarruza devam etti ini, Molla Salih ve Hüseyin denen ki ilerle a ız birli i edip malına göz dikti ini söylemi tir. Adı geçen hatun daha önce bu konuda verilen er'i emir ve fermanın yenilenmesi hususunda dilekçe vermi tir. Kayıtlara bakıldı ında daha önce emr-i erif verildi i açıktır ve önceki emre göre amel olunması hususunda hüküm yazılmış tır.²⁰

Evlalık vakıflardan biri ile vakıf mülküne kom u bir kimse arasında, bahçe mülkiyeti hakkında anlaşmazlı ın çıktığı görülen bu belgede, Kapıda ı nahiyesinde müteveffa Odaba ı Ali Çelebi nam kimse 1055 tarihinde buradaki arsasını ve bahçesini hayatta olduğu anda kendisi, daha sonra karısı ve ondan sonra kızkardeşinin o lu Mehmed sakin olup evlad-ı evladına mutasarrıf olsunlar artı ile vakfetmi , soyu kesildi inde ise vakfiyeye göre Haydar Çavu camiinde vaiz olanlar tasarruf etsin artını ko mu . Vakfedenin nesli kesildikten sonra vakıf artına göre tasarruf hakkı camide vaiz olan eyh Mahmud'a ondan sonra eyh Hamid ve ardından eyh Yusuf ve onun o lu yeni vaiz olan eyh Hamid' geçmi . Halen Hamid buranın kullanım hakkını elinde bulundurmakla ayrıca babası eyh Yusuf'un hayatında ehriban ve Ali Reis'ten satın alıp vakfa dahil etti i bitirilen arsayı da zapt etmek istedi inde dı arıdan Esseyid Hamid'in atalarının buranın 60 senedir mutasarrıfı olduklarını söyleyerek satışa müdahale etmi ve arsada hak iddia etmi tir. Bunun üzerine meselede vukufiyeti olan ihtiyar ki ilere soruldu anda hepsi meclis-i erde bahçenin vakıf malı olduğunu beyan etmi tir.

Bu i in takibinden sorumlu Kapıda ı nahiyesi kadısı Mevlana Mehmed'e mektubunda belirtti in bu durumlar üzerine hükm-ü hümayun verilmesini istemi , bunun üzerine meselenin Mevlana Mehmed'in belirtti i ekilde görülmesi yani, eyh Hamid'in tasarrufunda olan vakıf bahçesinin yanındaki arazinin de vakıfa dahil edilmesi için ferman-ı ali an yazılmış tır.²¹ Yani bu mesele, ilgili birim dahilinde olduğu için dönemin padişahına kadar gitmi ve cevaplanmış tır.

²⁰ a.e., s.96-97

²¹ a.e., s.181-182

Bu detay tüm belgelerde görülmemekle birlikte zaten Ahkam defterlerinde yer almı , mahkeme edilmesi lazım gelen mevzular, kadılar tarafından çözüme kavu turulmaya çalı ılmı , mümkünse kadı'nın iradesiyle karar ba lanmı , gerekti inde kadılar aracılı ıyla ilgili üst birimlere kadar iletilip, padi ah onaylı hüküm gelip ilan edilene kadarda de erlendirilmi tir. Hangi yönetim biriminin neye, nereye kadar müdahale edebildi i, Osmanlı yerel yönetimlerini ya da hukuk i leyi sistemini konu alan ba ka bir tezin konusu oldu undan, burada bunun detayına girilmemi tir.

Arsası Sultan Bayezid vakfına, binası ise Mehmet bin Abdullah evlatlık vakfına ait olan A açlı köyündeki vakıf evi tasarruf eden ki iye müdahale olunmamasına dair Terkos naibine yazılan bu belgedeki mesele bir çok defalar farklı belgelerde de i lenmi tir.

Belgede, Emine binti Abdullah nam hatun gelip, A açlı köyünün arsası mukataa ile Bayezid vakfının geliri ve üzerinde bulunan binası ise atası Mehmed bin Abdullah bin Abdülmennan'ın me ru mülküdür, denilmektedir. Tasarrufunu vakfiye düzenleyerek evlad-ı evladına art ko tu unu, mütevellili in ve tasarruf hakkının bu arta göre kendisinde oldu unu ancak dı arıdan Seyyid Abdülhalim nam kimsenin müdahale etti ini, bunun üzerine davalık olduklarını, Evkaf müfetti i huzurunda görülen davada Abdülhalimin müdahaleden men edildi ini, daha sonra Todori adındaki zımminin ortaya çıkıp ben “bu arsayı Abdülhalim'den satın aldım” dedi ini, bu zorbalık ve müdahaleler nedeniyle emr-i erif ve ferman rica etti ini söylemi tir. Bunun üzerine meclis-i erde dava kurulmu ve Todori yaptı ı müdahaleden men olunmu tur. Bu karar üzerine amel olunması babında kadılıktan ilam gelmi olup ilamın gere ince amel olunması için hüküm yazılmı tır.²²

Burada Emine'nin babası Abdullah'ın me ru mülkünü, daha evvel sözünü etti imiz amaçlardan biri ya da bir kaçından ötürü aile vakfı kurup vakfetti ini

²² a.e., s.212-213

görmekteyiz. Kendisine evlatlık yoluyla tevliyeti geçen ki i bir kadındır. Bu bize vakıfların, kar ılı nı sadece öte-dünyada almayı dü ünmemi olan vakıflar diye tabir edilen bir kısım vakfın, aslında vefaatlerinden sonra ardlarında kalan evlat veya akrabalarına yardım etmi olmaları dolayısıyla da gayet önemli bir i yaptıklarını söyleyebilece imiz bir durumu i aret etmektedir. öyle ki; vakıf'ın vefaatiyle ardında kalan kadın evladı, bu örnekte açıkça görülemese de muhtaç olabilir. Ayrıca, vefaatinden sonra arkasında kalacak evladına yardım için vakıf kurmu olmak ve buradan evladının yararlanmasını ummak, kar ılı ı sadece bu dünyada alınmak üzere giri ilmi bir i olarak de erlendirilmek için yeterli de ildir. Bugün dah,i pek çok kadın ve çocuk, herhangi sosyal güvenceleri olmadı ı için yardıma muhtaç kısımda de erlendirilmekte, ancak herhangi akarları olmadı ı için muhtelif sosyal problemlerle kar ıla maktadırlar. Bu manada; evlada yapılan yardımın kar ılı ı öte-dünyada alınmak üzere yapılmı hayır kapsamına giremeyece ini söylemek meseleyi basite indirgemek olacaktır.

Belgenin detayında Todori adlı ki inin Abdülhalim tarafından zarara u ratıldı nı, ancak vakfın tasarruf hakkının bir aile vakfına örnek bu vakıfta Emine'de oldu u için Todori'nin de müdahale hakkından men edildi ini görüyoruz.

Ba ka bir belgede, yukarıdaki davanın devamı, aynı cümlelerle dava süreci anlatıldıktan sonra öyle devam ediyor; lam-ı mucibince emr-i erif sadır olmu ken imdi mesfur Todori'nin iddialarına ahitlik eden Topçu Mustafa isimli ahıs hilaf-ı art-ı, vakıf çiftli i elde etmek sevdasına dü mü tür. Vakfiyesi, hücceti ve senetleri mucibince dı arıdan yapılan bu müdahalenin önlenmesi için hüküm rica edildi inden ve kayıtlara bakıldı nda daha önce de aynı hüküm verildi i görüldü ünden önceki hükme göre amel olunsun.²³

Görüldü ü üzere burada yine evlad-ı evladına artı geçen vakfiyeye temel alınarak, vakfın tasarruf hakkı Emine binti Abdullah'a yani vakfın kızına verilecek

²³ a.e., s.219-220

ekilde vakıf kiinin hakkı korunup, vefatından sonra da iste i icabınca yerine getirilmesi sa lanmı tır.

3.2.3. Yarı Ailevi Vakıf

Yarı ailevi vakıf hem hayri hem de aile vakfının unsurlarını içermektedir. Örne in, bir kimse hastane, tekke, mektep, çe me ve benzeri müesseseler kuruyor ve bunların masraflarını ve çalı an personelin ücretlerini kar ılamak için mülklerinden bir kısmını vakfediyor. Bu durumda, vakfın tevliyeti zaruri olarak kurucuya ve sülalesine geçiyor. Ayrıca gelir fazlası genellikle vakfın aile fertleri arasında payla ılıyor. Bazen de vakıf kurucusu mütevellilik dı ında, yapılması lazım gelen bazı görevleri de üstleniyor veya bu görevleri çocukları ya da akrabalarına tevdi ediyor ki bunların nesilleri ailenin gelecekteki en son ferdinin yok olu una kadar belki asırlar boyunca i gal ettikleri görevlerde birbirlerine halef ve selef oluyorlar.

Tüm bunlar, yarı ailevi vakıf kuran ki i, bir taraftan mülkiyetine sahip oldu u bazı mallarını vakıfla tırıp kutsalla tırarak ailesine sürekli ve sa lam bir gelir kayna ı temin ediyor; di er taraftan, bizzat kendisinin kurmu oldu u müesseselerde, kendi ahsı ve ailesinin bazı üyeleriyle, halka büyük hizmetlerde bulunuyordu. Bu haliyle yarı ailevi vakıfların faydaları ile birlikte büyük menfi yönleri de vardır. Çünkü yarı ailevi vakıflarda ailenin menfaatleri son derece büyüktür. Bu durum, ileride stanbul Vakıflar Tarihi adlı kitapta yer alan Ahkam defterlerinden aktarılan yazı malardan seçti imiz örneklerde görece imiz üzere aile fertleri arasında ciddi anla mazlıklara sebep olmu tur.²⁴

Ancak muhtemel bu sorunların çözülmesinde de gayet nizami bir yol kullanılmı tır. Burada, vakıf olacak malın miras bırakılması ya da bir malın vakıf bırakılabilmesi için uygun artlardan bahsedebilmek için önce Osmanlıda miras hukukuna kısaca de inmek gerekir.

²⁴ Yedi yıldız, a.e., 19

Osmanlı miras hukukuna göre; ki iler mirasları üzerinde tam anlamıyla tasarruf yapamazlardı. Ki ilerın vasiyetlerinin gerçekte mesı varislerin durumuyla do rudan ilgiliydi. Ki inin, herhangi bir vasiyeti olması durumunda, mirasın tamamının bu vasiyete harcanması için hiç varisin bulunmaması gerekirdi. Varis bulunması durumunda ise varisler do rudan miras üzerinde hak sahibi kabul edildikleri için, bu vasiyet mirasın sadece üçte birlik bir kısmı ile kar ılanırdı. Vasiyetin bu üçte birlik kısımdan daha fazla tutması halinde ise ancak varislerin onayı ile ölen ki inin vasiyeti yerine getirilebilirdi.²⁵ Mirasçıların mirası reddetme gibi bir hakkı olmadı ı gibi, miras bırakan ki ilerın de mirasçılarını mirastan men etme hakkı bulunmamaktadır.²⁶ E er varislerden biri mirası alamadan ölürse bu ki iye dü en miras payı da di er mirasçılar arasında pay edilirdi.²⁷ Aynı durum borçlar için de söz konusu idi. Ölen ki inin tespit edilmi bir borcu varsa bu borç da ancak mirasın üçte biriyle kar ılanabilirdi. Bu üçte birlik kısımdan fazla olan borçlar dü mü kabul edilirdi.²⁸

Bu artlara bakarak, bir kimsenin miras yoluyla, malının tamamını vakfa ba ı layamayaca mını veya malının tamamını miras yoluyla vakfedemeyece ini görüyoruz. Haliyle, miras

Evlatlık vakıflardan olan İlyas Bey vakfına ait Gebze’de bulunan ev ve arsaların kendi malı oldu u iddiasında bulunan ki inin müdahalesinin önlenmesine dair, Gebze nahiyesi naibine yazılan hükümde; Molla Halil gelip Müteveffa İlyas bey tarafından evlad-ı evladına vakfedilen ve halen tasarrufu olan ev yerlerine Uzun o lu Hasan’ın müdahale edip buraların kendisine ait oldu u iddiasında bulundu unu ve kendisine zorbalık yapıldı mını söyleyerek bunun önlenmesi için emr-i erif rica etmi tir.

²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiyye ve İlahatı Fıkhiyye Kamusu**, 6 c., İstanbul, Bilmen Yayınevi, C.V, 1969, s.219.

²⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Kasamsına Ait Tereke Defterleri”, **Belgeler**, No:5-6, 1966, s.19.

²⁷ Bilmen, **a.g.e.**, s.381

²⁸ Barkan, **a.g.e.**, s.19.

Defter-i evkafa bakıldı ında buranın İyas bey tarafından vakfedilip halen İyas beyin çocukları tarafından burada ziraat yapıldı ı ve zaviyesinde de vakıf geliriyle fukaraya bakıldı ı yazmaktadır. İyas Bey mahallesinde bir ahır, bir kenef, bir fırın, bir ba ki u anda harap durumdadır ve üzerine evler yapılmı tır. Buralar, evlad-ı evladına art edilmi olup, halen Nesli ah hatun mutasarrıftır ekinde defter-i evkafta hepsinin kayıtlı oldu u görülmü tür. Bu kayıt üzerine amel olunması için yazılmı tır.²⁹

İyas beye ait olup evlatlarına kalan bu vakıf bir yarım vakıf örne idir. Bu vakıfı aile vakıflarından ayıran özellik, vakfiyede de; ‘‘Halen İyas beyin çocukları tarafından burada ziraat yapıldı ı ve zaviyesinde de vakıf geliriyle fukaraya bakıldı ı’’; ekinde belirtildi i üzere, bu vakfın halen i ler vaziyette olan mülkünden edinilen gelirlerden, henüz ailenin nesli kesilmedi i halde, aile dı ından birilerinin de yararlanıyor olmasıdır. Oysa aile vakfında, vakfa ait gelirden, vakfın nesebi kesilmeden ba ka birilerinin yararlanmaması gerekmektedir. Bu yüzden, İyas bey vakfı, aile vakfı ve hayri vakıf özelliklerini bir arada bulundurdu u için yarım vakıf sınıflandırması altında de erlendirilecek vakıflardandır.

3.3. dari Yapılanmalarına Göre Vakıflar

Vakıflar idareleri bakımından gayr-i mazbut ve mazbut vakıf olmak üzere iki çe ittir. Gayr-i mazbut vakıflar mütevelliler tarafından idare edilen vakıflar olup, mülhak ve müstesna olmak üzere iki nevidir.

3.3.1 Mazbut Vakıflar (Evkaf-ı Mazbuta)

Mütevellisi olmayan bir vakfın hizmetlerinin ve mevcudiyetinin devam

²⁹ Kal’ a, a.g.e., s.288-289

etmesi için idaresini Vakıflar Genel Müdürlüğü alır ki böyle vakıflara “Mazbut Vakıflar” denir. İdaresi devlet tarafından ele alınmış vakıf manasına gelir. Bir vakıf, vakfiyede gösterilen mütevellî ve nesilleri vefat etmiş ve bunların ölümü halinde vakıf için, vakfın tevliyet için kime devredileceğini belirtmemişse vakıf, mazbut olur.

Bir vakfın mazbut olması için diğer yol ise, vakfın vakfiyesinde hiç mütevellî belirtilmemiş olmasıdır. Bu durumda, vakıf kurulur kurulmaz mazbut vakıf addolunur. Mazbut vakıflar kendi aralarında üçe ayrılır.

“Selâtin Vakıflar”, Osmanlı sultanlarına ve ailelerine ait vakıflardır. Bu vakıfların tevliyetlerini evkaf nazırı yürüttürdü. “Mütevellisi Kalmayan Vakıflar” da mazbut vakıfların içinde bir tür olarak değerlendirilirler. Bu çeşit vakıfların mütevellisi olarak evkaf nezareti görev alır. Mazbut vakıfların içinde ayrıca, “İdaresi Mazbut Vakıflar” sayılmaktadır. İdaresi mazbut vakıflar, mütevellilerine muayyen bir maaş tahsis edilip vakıf içinlerine müdahalesi önlenen ve idaresi doğrudan evkaf teklifatına ait olan vakıflardır.³⁰

Örneğin, Fatih Sultan Mehmed vakfına ait Haslar kazasına tabi Boyalık köyünde eminden başka mirasçı bırakmadan vefat eden ahsın terekesinin bir kısmının emine intikaline bir kısmının da vakfa intikaline dair bu hüküm, Haslar kazası naibine yazılmıştır. Bu, isminden de anlaşılacağı üzere bir selatin vakıftır.

Bu hükümde; Fatih vakfının köylerinden Boyalık köyü sakini olan Sadıka Binti Abdullah nam kadının kocası Kasımlu Mustafa’dan başka bilinen bir varisinin yoktur. Terekesinin yarısı kocasına ve yarısı hazineye devredilmesi gerektiği için, bu konuda görevlendirilen Eyyüb Efendinin, tarafından aldıkları deftere, terekeyi kaydetmek ve paylaşımı uygulamak için emine koyulduğunda adı geçen kadının kocası Mustafa bunu engellemeye çalışmış, emeri karara itaat etmemiştir. Müteveffanın terekesi çarşıda müzayede ile satıldıktan sonra elde kalan paranın başka bir varis ortaya çıkmazsa yarısının beytül mala, yarısının kocasına verilmesi

³⁰ Ahmet Akgündüz, **İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2.bs., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s.356.

konusunda emr-i erif rica edilmi tir. Defterhane-i Amirede bulunan kayıtlara bakıldı ında adı geçen Vize sanca ında Has nahiyesinde evkaf-ı merkurum Fatih Sultan Mehmed stanbul diye yazılı yerde tım gelirlerin bu vakfa ait oldu unun kayıtlı oldu u görülmü oldu undan defter-i Hakani mucibince mahallide tetkik edilmesi istenmi tir.³¹

Bu örnekteki kadın vakfa ait bir köyde ikamet etmektedir. Bu köyün tım gelirlerinin de vakfa ait oldu u kayıtlarda mevcuttur. Terekesinin yarısı kocasına ve yarısı hazineye devredilmesi gerekti i artından da anla ıldı ı üzere vakıf malından yararlanan kimselerin mallarının sadece bir kısmını miras bırakabilme hakları vardır. Tereke, mirasçı sayısına uygun ekilde payla tırma yapıldıktan sonra içinden bir kısmı da vakfa aktarılacak ve vakfın malından edinilen gelirin bir kısmı yine vakfın istedi i ekilde de erlendirilmek üzere vakıf tarafından kullanılacaktır.

Ayrıca, 1758 tarihli bunun gibi bir ba ka belgede daha Fatih Camii ve imareti vakfına ait Silivri’de mirasçı bırakmaksızın vefat eden reayanın terekesinin vakfa intikaline ve vakıf tarafından satılarak gelirinin vakfa teslimine dair hüküm mevcuttur.

Evkaf Müfetti ine yazılan bu hükümde; El Hacc Ahmed, mütevelli kaymakamı oldu u Fatih Sultan Mehmed camii ve imaretinin evkaf mukataalarından Silivri’de varissiz ölen p smail nam kimsenin kalan e yası, tım malları sayıldıktan sonra tutulan deftere kaydedilen 110 kuru luk bir çift öküzü ve sair e ya ve malı vakf-ı erife ait olup vakıf tarafından zabtedilmesi murad olundu unda kasaba sakinlerinden Hacı Adem ve Mustafa ve Mehmed, bu ki inin terekesini zabtedip kıymetinden daha azına vakfa satmak istemi lerdir.

Bu halde evkaf müfetti ine; Sen ki evkaf müfetti isin, tarafından katip gönderilerek terekeyi zaptettirip satasın ve kıymetleriyle vakfa teslim edesin,

³¹ Kal’a, a.g.e., s.243-244

denilmi tir.³²

Bu örnekte ise vefat eden kiinin vakfa ait bir mülkü kullandı ı, bundan yarar sa ladı ı böylece vakıfla bir ekilde yollarının kesiti i, dolayısıyla mirasçısı da olmadı ı için malının vakfa intikali yoluna gidildi i görülmektedir.

Bu i leyi , belki de ömrü boyunca hiçbir vakit vakfedecek varlı a sahip olamayacak kimseler için dahi, hem vakıf malından yararlanarak hayır i lemi hem de vefatlarıyla birlikte terekelerinden pay alınması suretiyle, aslında bu vakfa ait olan malın, kendi kullanımlarına ayrılan kısmından artırdıklarının az da olsa bir bölümünü, topluma yarar sa lamaya devam edecek olan vakfa aktarmı olacakları için hayır i leyebilme imkanı tanımaktadır.

Yukarıda mazbut vakıf olmanın iki yolundan bahsettik. Ancak a a ıdaki örnek bize mazbut vakıf olmanın bir üçüncü yolunun daha oldu unu kanıtlamı tır.

1743'de Sadrazam Seyit Ali Pa a vakfının tevliyetine müdahalenin önlenmesine ve vakıf i lerinin sadrazam nezaretinde yürütülmesine dair stanbul Kadısına yazılan hükümdeki bilgilerden;

Eski Sadrazamlardan seyit Ali Pa a'nın kölelerinden ve vakfiyesindeki artlara binaen vakfının da mütevellisi olan brahim Pa a'nın karde inin gelip vakıf artnamesine aykırı olarak vakıfta tevliyet hakkı iddia etti i, bu nedenle brahim'in de bu meselede hüküm rica etti i, Hazine-i Amire'de bulunan evkaf muhasebesi defterlerine bakıldı ı, Ahmed'in vekilinin ifadesine göre pa anın vakıf kurulduktan bir zaman sonra vakfiyesini de i tirerek vakfın tevliyetini kendisinden sonra evladına ve onlar tükendi inde akrabasına bıraktı ı ve bu durumda kölesi de il karde i olan kiinin müteveli olması gerekti i ifadesinde bulundu u, tarafların kar ılıklı iddialarda bulunmasından ve birbirlerini çürütemedi i ve adilane ahitlik yapacak kimse olmadı ı için, bu gibi iddialar

³² Kal'a,a.g.e., s.245-246

zuhurunda vakıf yönetimine halel geleceği, bu sebeple vakfın tüm kayıtlarının İbrahim'den alınarak vakfın bundan böyle Sadrazamlı'ya ilhak olunduğunu, öğrenmekteyiz.”³³

Yazı malardan anlaşılması üzere, vakıf yönetiminin kimde olacağı ile ilgili tartışmalar çıktıktan da olmuştur. Kardeşler arasında vakfın mütevellisinin kim olacağı hususunda anlaşmazlıklar çıkabiliyordu. Özellikle vakfın kuruluğunun üstünden çok zaman geçmesiyle yönetimin kimde olacağı hususu daha karmaşıklaşıyordu. Yapılan tetkiklerden sonra, mesele vuzuha kavuşturulamazsa vakfın yönetimi Sadrazamlı'ya bırakılabiliyordu. Burada mazbut bir vakıf olmanın başka bir yolu daha tespit edilmemiştir.

3.3.2 Gayr-i Mazbut Vakıflar

Vakıflarda istisnalarına da rastlanmak kaydıyla, bu vakıflar kaldırılmıştır. Medeni kanunu tadil eden ve tesis kelimesini vakıf şeklinde değiştiren 907 sayılı kanun bütün vakıfları teftiş ve murakabeye tabi tutmuştur ki, gayet isabetli bir uygulamadır. Çünkü, çok bilgili bir çalışan dahi, insan olması hasebiyle hata yapmaya müsaittir. Vakıf zarar görebilir. Haliyle her vakıf kontrol edilmelidir. Vakıflar, kamu menfaatiyle ilgili bir alanda buldukları için bu kanunla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrol yetkisindedirler.

Mütevelliler tarafından idare olunan vakıflardan “Mülhak vakıflar” (Evkaf-ı Mülhaka), bugün de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetlenen vakıflardır. Sadece nezaret için “Evkaf Teşkilatına” aittir.

Bugün, mülhak vakıflar halen mevcuttur; bütün mülhak vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teftiş ve kontrolüne tabidir. Vakfiyelerde nazır tayin edilmi olsa bile hüküm böyledir.

Müstesna vakıflar ise mütevelliler tarafından idare edilmekle beraber

³³ Kal'ın, a.g.e., s.30-31

Vakıflar daresinin tefti ve kontrolüne tabi olmayan vakıflardır ki iki çe ittir. ‘‘Eizze’’ ve ‘‘Guzzat’’ vakıfları. Eizze vakıfları, Abdülkadiri Geylani, Hacı Bekta ı Veli ve Hacı Bayramı Veli gibi ünlü din adamları tarafından kurulan vakıflardır. Guzzat vakıfları ise ünlü gaziler tarafından kurulmu vakıflardır. Büyük din adamları ve gaziler tarafından kurulmu olan bu vakıflar medeni kanun tarafından ilga edilmi ve Vakıflar Genel Müdürlü ü’nün kontrolüne tabi tutulmu tur.³⁴

3.4. Osmanlı Devleti’nde Vakıf dare Sistemi

Bu bölümde, Osmanlı sosyal hayatının en önemli ekillendiricilerinden biri olan vakıfların kurulu amaçları do rultusunda fonksiyonlarını icra edebilmeleri için elzem olan bir nokta yani yönetim meselesi üzerinde duraca ız ve bir vakfın nasıl yönetildi i, kimlerin yönetici olabildi i, yöneticilerin görevleri ve nasıl denetlendi i konularını vuzuha kavu turmaya çalı aca ız. Osmanlı Devleti’ndeki vakıfların nasıl idare edildi ini ve denetlendi ini anlamak için öncelikle vakıfların yönetim sistemini kavramamız gerekmektedir. Nitekim vakıf denetiminin nasıl ekillenece ine dair önemli hususlar, vakıf kurucuları ya da yöneticileri tarafından belirlenmektedir.

3.4.1 Vakıfların Kurulu u ve Devamında dari Görevlilerin Belirlenmesi

Bir vakfın yönetim yapısı, aslında daha kurulurken tanzim edilen vakfiyede yer almakta ve vakfiyeye göre vücut bulmaktadır. Bu demek oluyor ki bir vakfın kurucusu vakfın nasıl idare edilece ini de ba tan belirliyordu. Yönetimde kaç ki inin yer alaca ı, bu ki ilerinin görevleri belirtiliyordu. Böylece müessese bir kere tesis edildikten sonra ortaya çıkması muhtemel idari sorunların birço u ilk ba ta halledilmi oluyordu.

³⁴ âkir Berki, " mparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Kurmanın artları", **Vakıflar Dergisi.**, C. X, 1973, s.5

Vakıf kurucuları, vakfiyelerde kimin yönetici olacağını belirtmişlerdir. Bu konuda belli bir standart yoktur. Kurucu, kendi isteği doğrultusunda yöneticileri belirleyebilmektedir. Genellikle hayattayken kendisi yönetimde söz sahibi olur, kendisinden sonra neslinden birisinin yönetici olmasını şart koşar, neslinin kesilmesi durumunda ise bir tekkenin o zamanki şeyhine ya da şehirdeki bir devlet görevlisinin vakfı yönetmesini ister. Ailenin nesli kesilmesi durumunda başvurulan seçeneklerden birisi de aileye hizmet eden kölelerin vakıf yöneticisi olmasıdır. Aşağıdaki belge özeti bunu gösterir:

Kara brahim Pa'nın vakfının, Molla Kestel mahallesinde, sarayının tamiri gerekmektedir. Bunun için sarayın müzayedeye çıkarılarak icarete vakıf usulüyle kiralanmasına dair hüküm yazılmıştır. Bu talep, vefat etmiş Pa'nın oğlu, Pa'nın evladı da kalmadığı için vakfın mirasçısı iki kölesinden gelmiştir.

1155, yani Ekim 1742 tarihli belgede, Arife nam kadın gelip Sadrazamlık nezaretindeki evkaftan İstanbul'da Eski odalar yakınında Molla Kestel mahallesinde bulunan Kara brahim Pa'nın sarayının sükna, [oturma, ikamet etme] tevliyet [vakıflarına bakma yetkisi, mütevellilik] ve tasarrufunu kız ve erkek evlatlarına vârit olarak şart ve kayıt edildiği, tasarruf hakkının E lence Hatun'a geçtiği fakat sarayın zamanla harap ve tamire muhtaç hale geldiği ve bu kişinin tamire gücünün yetmediği, söz konusu sarayın, ücret-i müeccele ile başkasına icare edilmesi hususunda hüküm rica edildiğini belirtir. Bu durumda, E lence Hatun'un ifadesine göre Müteveffa Pa'nın [vâkıf]'nın nesebi kesilip vakıf tevliyetinin ve tasarrufunun kölelerine geçtiği ve sadece iki kölesi (Arife ve E lence Hatunlar) kaldığını, onların da bu mütemlatı imarete kudretleri olmadığını, meclis-i erde de mahalleli buna ahit oldu ve onayladığını, mütevelliyetin, Arife'ye ve icare için de E lence Havva'ya izin verildiğini evkaf müfettişi Mevlana'ya ilam edilmesi ve evkaf sicilliyetine kaydedilip mütevellilerinin eline verilmesini belirtir.³⁵

Burada görüldüğü üzere vakfın kontrolünün devletin ya da başkasına bir

³⁵ Kal'a, a.g.e.,s.20-21

ailenin eline geçmesini istememi lerdir. Zaten Osmanlı vakıf hukukuna göre, aileden ehil birisi varsa yönetimde görev almak öncelikle onun görevidir. Bu durum, vakıfların devlet müdahalesinden uzak oldu unu, sivil giri imin sivil olarak devam ettirildi ini gösterir.

Bilindi i gibi vakıfların merkezi bir birim tarafından yönetilmesi ancak 1826 yılında Evkaf Te kilatı'nın kurulmasıyla sa lanabildi. Bu tarihten önce ahıslara ait vakıflar her açıdan ba ımsız bir idare biçimine sahipti. Nasıl yönetilece i, vakfın kurucuları tarafından belirlenmekteydi. Her vakfın idare biçimi ve vakfın yönetimi, denetimi ve di er görevlilerin sayısı vakfın kurucularının düzenledikleri "vakfiyede", vakfın gelirine ve amacına uygun olarak belirlenirdi. Ancak tamamen ba ımsız ya da devlet kontrolünden muaf de illerdir.³⁶

Vakıfların yönetim ekilerini biçimlendiren vakfın kurucularıdır ve vakfın kurulu a amasında, yönetimi ve denetimini yapacak ki ileri ve sayıyı belirlemekle yükümlüdürler. Ayrıca bir vakfın yönetimi için hiç kimse belirlenmemi se o vakfın idaresi ya adı ı sürece vakfın kurucusu tarafından gerçekleştirilmek zorundadır.³⁷

Vakıflarda kadınlar da mütevellil olabiliyorlardı. Vakfiyeler ve yazı malar incelendi inde bunun örneklerini görürüz. Sadrazamlık nezaretindeki evkaftan stanbul'da eski odalar yanına Molla Kestel Mahallesinde bulunan Kara brahim Pa a sarayının sükna (oturma, ikamet etme), tevliyet (vakıf i lerine bakma yetkisi, mütevellilik) ve tasarrufu kız ve erkek evlatlara e it olarak art ve kayıt edilmi ti.³⁸

Örne in vaz Pa a Külliyesinde görev yapan altmı be mütevelliden dördü kadındı. Aslında vakıf kurucusu, kullanım hakları kendisinde olan para ve

³⁶ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih ncelemesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, s.4.

³⁷ Akgündüz, **a.g.e.**, s.356.

³⁸ Bkz.: Kal'a, **a.g.e.**, s. 20-21 (1/37/166 nolu belge). Arife nam kadın gelip Sadrazamlık nezaretindeki evkaftan stanbul'da Eski odalar yakınında Molla Kestel mahallesinde bulunan Kara brahim Pa a sarayının sükna, [oturma, ikamet etme] tevliyet [vakıf i lerine bakma yetkisi, mütevellilik] ve tasarrufunu kız ve erkek evlatlarına e it olarak art ve kayıt edildi i ve tasarruf hakkının E lence Hatun'a geçti i.

mülkünün ne ekilde de erlendirilmesini tercih ediyorsa, en ince detayına kadar belirleyebiliyordu. Önceli in erkek evlatlara tanındı ı, erkek evlat kalmadı ında vakıf yönetiminin kız evlada bırakıldı ı da oluyordu. A a ıdaki belgede bu durum öyle ortaya çıkar:

1172 yani miladi 1759 tarihli belgede, Muhiddin Fenari camii vakfı vesair vakıfların tevliyeti hususunda stanbul ve Bursa Kadılarına yazılan hükümde, Bursa sakinlerinden erife Saide, erife Ai e ve erife Fatma nam kadınlar eyhüliislamlik nezaretinde olan vakıflardan Muhiddin Fenari Camii vakfının tevliyeti ve Bursa'da Muhyiddin el Fenari camii vakfına dahil olan Ali Efendi el Fenari vakfının dahi tevliyeti ve Molla Fenari Ahmed Pa a vakfının tevliyeti ile ilgili olarak talepte bulunurlar. Bu talebi, vâkıflarının tevliyeti erkek evlatları kalmadıktan sonra kız çocuklarına art ko uldu undan bu art gere ince mutasarrıfe olan erife Kerime Hatun'un müteveffa olmasıyla müteveffanın karde leri Es-seyid Mehmed'in kızları, yukarıda adları geçen erife Saide, erife Fatıma, erife Ayi e kız çocuklarının en büyükleri olarak tasarruf sırası onlarda oldu undan ve stanbul'da misafir olan Bursalı efendiler de onların müstakim ve emin olduklarını bildirdiklerinden, evkaf müfetti i tarafından verilip eyhüliislamlik onayıyla berat-ı erifleri de bulundu undan, kimseye karı mak icap etmez iken dı arıdan Seyid Mehmed isimli ahıs ortaya çıkıp tevliyet benimdir iddiasında bulunmu , Müfetti -i Evkaf huzurunda davaları görüldü ünde, Hazine-i Amirede mahfuz küçük evkaf defterine müracaat edildi inde tevliyetin söz knusu kadınların ortakla a hakları oldu u anla ıldı ından buna göre muamele olunması için yazılmı tır.³⁹

Görüldü ü üzere vakıf ki i, vakfetti ini diledi i kadar detayıyla vakfiyesinde belirtebilir. Çocuklarına kız-erkek farkı gözetmeksizin sadece öncelik sırası belirterek vakfını onlara devredebilir. Muhtemel idari problemlerin peydah olması bu detaylar sayesinde engellenmi olur. Vakfın idare eklinin

³⁹ Kal'a, a.g.e., s.260-261

belirlenmesine kurucu haricinde kimse müdahale edemez. Ta ki, kurucu bu haklarını da dönemin vakıflardan sorumlu birimine teslim edene kadar. Ancak tevliyet ile ilgili bir husus belirtilmedi inde zaten mazbut vakıf sınıfına girip vakfa devlet tarafından müteveli tayini yapılır ve yönetimi devlet üstlenir.

3.4.1.1 İdari Görevliler ve Tevliyet Hususu

17. yüzyıldaki vakıf sistemine baktı ımızda, bir vakfın idare heyetinin müteveli, müteveli yardımcısı, kaim makam-ı müteveli, müteveli-i kebir, nazır, kâtip, cab, muhasib, mutemed, vakıf zabiti ve sarraftan ibaret oldu u görülür. Bununla beraber, idari görevlilerin sayısı ve mevcudiyeti vakfın gelirine ve büyüklü üne ba lı olarak de i ebilir. İdari kadrodaki konumları ile sayılarının belirlenmesi, o vakfın kurucusu tarafından hazırlanan vakfiye içinde yer alır.⁴⁰ Yönetimde görev alacak kilerin sayısı, vakfın kurulu amacına ve özellikle gelirlerine ba lı olarak de i iyordu.

Belli ba lı görevliler ve görevleri öyledir:

Nazır: Mütevellinin vakıf üzerindeki tasarruflarını denetlemek için vakıf kurucusu ya da yetkili devlet temsilcisi tarafından atanan görevlidir.⁴¹

Müteveli: Vakıf i lerini yönetmek ve yürütmek için atanan görevlidir. Vakfı, vakfiyede belirlenen artlar do rultusuna idare etmek zorundadır.

Müteveli Yardımcısı,

Mütevell-i Kebir,

Kaim Makam-ı Mütevellisi: Mütevellinin aleyhine bir dava açıldı ında veya vekil bırakmadan uzak bir yere gitti inde hâkim tarafından geçici olarak yerine atanan görevliye denir.

Müteveli Naibi: Mütevellinin yerine geçici olarak atanan görevlidir.

Kâtip: Vakfa dair tüm kayıtları tutan ve yazı maları yapan görevlidir.

Câbi: Vakfın gelirlerini tahsil eden görevlidir. Atlı veya piyade olabilir.

⁴⁰ Akgündüz, a.g.e., s.356.

⁴¹ A. Himmet Berki, **İstilah ve Tabirler**, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlü ü Yay., 1966, s. 44.

Muhasip, vakfın hesaplarını tutar.

Mutemed, gerektiğinde yüklü miktarda nakdi muhafaza eder.

Sarraf: Vakıf paralarını işleten ve faize veren görevlidir.

Vakıf Zabiti: Vakıf topraklarında asayişin sağlanmasıyla görevlidir.

Vakıf yönetimini anlayabilmek için özellikle mütevellî ve nazırın üzerinde durmak yerinde olacaktır. Çünkü bu görevliler vakıf yönetiminde birinci dereceden yetkili ve söz sahibidir. İdari pozisyonlar, mütevellî, kâtip ve cabî'den oluşur. Diğer görevliler yönetsel sorumluluklara sahiptir.⁴² Bu durumda bazı vakıfların hiç idari kadrosu olmamakla birlikte bazı büyük vakıflarda oldukça kalabalık bir çalışan grubu mevcuttur. Ancak mütevellî ve nazır idari kadro içinde önemle üzerinde durulması gereken en önemli iki görevlidir. Mütevellî çalışanları dönem boyunca hesapları tutar, idareye bakar ve nazır tarafından denetlenir.⁴³

Mütevellî yönetimin başındadır. Yardımcı olarak kâtip ve cabiler yer almaktadır. Bir ahıs, ömür boyu mütevellî seçilir, emekli görevden alınacak bir kusuru olmazsa ölünceye kadar görevinin başında olurdu.

Çocuğu vakfın mütevellîsinin yine o vakfın kurucusunun kendisi olduğu görülmektedir. Bunun yanında çocukların ya da aile bireylerinin de mütevellî olarak atanması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca öldükten sonra mütevellînin kim olacağını belirleme hakkına sahiptirler. Birçok vakıf sahibi, kendilerinden sonra mütevellî olarak çocuklarını ya da yakın aile bireylerini mütevellî olarak tayin eder.⁴⁴

Hiç mütevellî tayin etmeden, mütevellînin kadını veya nazır tarafından belirlenmesini isteyen vakıflar da vardır. Vakıf hukukuna göre vakfın mütevellî seçiminin kadını veya nazıra bırakıldığı durumlarda dahi emekli hayatta vakıf kurucusunun ailesinden olan ehil ve müstahak olan bir kişi varsa mütevellîliği

⁴² Salih Pay, **Osmanlı Külliyyelerinde Yönetim (Bursa Vakıfları Külliyesi Örneği)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2000, s:9,

⁴³ A. Himmet Berki, **Vakıflar**, İstanbul, Cihan Kitabevi, 1944, s. 224

⁴⁴ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.192.

ba ka bir yabancı getirilemezdi.⁴⁵

Görüldü ü üzere vakıflardaki idari sistem, vakfın kurucusuna ba lı olarak de i iklik arz eder ve oldukça ba ımsız, sivil bir yapılanma biçimindedir. Her vakıf, hususi bir idare biçimine sahiptir. Yine de devlet, prensip olarak, vakıfların denetiminden sorumludur.⁴⁶

Bununla beraber 17. yüzyıla do ru vakıfların idaresinin de devlet tarafından merkezi hale getirilmeye çalı ıldı nı görmekteyiz. İlk merkezile tirme çabaları arasında padi ahların kendi vakıfları için idare binaları in a ettirmeye ba lamalarını gösterebiliriz. Nitekim tüm vakıfları tek bir otorite altında toplayarak vakıf idaresindeki yolsuzlukları önlemek amacıyla II. Mahmut tarafından kurulan Evkaf Nezareti de en önemli merkezile tirme hareketidir. Böylece devletin vakıflar üzerindeki denetim hakkı, daha uygulanabilir hale gelmi tir.⁴⁷

Evlalık vakıflardan olan Molla Gürani vakfının tevliyetine müdahale edilmektedir. Molla Gürani vakfının mütevellisi erife kadın ve onun kaymakamı Mehmed, vakıflarının muhasebelerini her sene görmekte ve tüm artlarını sadakatle yerine getirmekte ve kusuru ve ihaneti olmayıp müdahale etmek icap etmez iken, vakıf içinde hizmet kar ılı ı rızkını alan bazı kimseler, dı arıdakilerle bir olup vakıf gelirlerinin toplanmasına karı maya ba lamı larıdır. eyhülislamdan alınan fetva mucibince gere i tenbih edildi i halde hareketlerine devam ettikleri, buna dair vakıf mütevellileri tarafından saraydan hüküm istedikleri, Evkaf Müfetti i brahim'e iletilmi , evkaf müfetti i olarak gere inin yapması istenmi tir.⁴⁸

Kasımpa a'da bulunan Piyale Pa a vakfının tevliyeti hususunda ihtilaf çıkmı tir. Mora Ceziresi sakinlerinden Kasımpa a'daki Piyale Pa a vakfının mütevellisi smail gelip alt derecede olan Mustafa'nın haksız yere tevliyet iddiası ve

⁴⁵ Yedi yıldız, a.g.e., s.192-193.

⁴⁶ a.e., s. 190.

⁴⁷ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, stanbul, Bilge Yayınevi., 2003, s.103.

⁴⁸ Kal' a, a.e., s.36

smail'i mahkemeye verme kasdıyla mahkemeye celp etmek için emr-i erif çıkarttırıp sıhhatli oldu u sürece tasarrufun onda olmasını istemi tir. smail ise bunun için kaymakamın basireti üzerine olan bu meselede tevliyeti için erh konmasını istemi tir. ste i üzerine erh konulması uygun görülmü ve tevliyetine dair kayıt sa lamla mı tır.⁴⁹

Çıkan bu gibi ihtilaflardan, kötü yönetim ve ihtilaflar bölümünde daha sık bahsedilmektedir. Bu bölüm için dikkat çekmek istedi imiz husus, müteveli adayının tevliyeti alması için ya ça büyük olması gere inden bahsedilmesidir. Ayrıca tevliyeti alan ki inin sa lı ı elverdikçe müteveli olabilece idir.

Pir Ahmed Bey adlı ahsın fûruna vakfetti i sütlüce'deki arsayı tek ba ına zaptetmek isteyen mirasçının müdahalesinin önlenmesi meselesinin, ilgili kadılık olan Haslar Kazası naibince görülmesine dair bu hüküm; Silistre kadısı Sadık Feyzullahın mektubuna göre Pir Ahmed beyin stanbul sütlüce de vakıf meyva bahçesi evlattan evlada mutasarrıf olunması artına göre belirlendi i yazılmış tır. Meyve bahçesini, Pir Ahmed Bey, evladından olan önce Müteveffa El hacc Ali 'nin annesi müteveffa Hacc Emine'den sonra kızları Fatma ile Zeynep ve anne tarafından kuzeni Seyyid Mustafa nam kimseye tasarruf hakkı intikal etmi ken Mustafa, Elhacc Ali'nin vefatından hemen sonra hilaf-ı er olarak bahçeyi kendi tasarrufuna almak istemesi üzerine kadınların vekili Hasan ibn-i el Hacc Ahmed ile mahkemelik olduklarında bahçenin kullanımı için cümlesine hüccet verildi i halde bu ki inin uygunsuz hareketlerine devam etti i ve hüccet-i eriyyeye mugayir hareket ettirilmemesi hakkındadır.⁵⁰

Mustafa, vakfiyedeki arta göre kendi tasarruf sırası gelmeden vakfa müdahale etmek istemi , bu konuda uyarılmış tır.

Üsküdar'daki Rum Mehmet Pa a vakfı tevliyet vekili tayinine dair stanbul evkaf müfetti ine hüküm yazılmış tır. Buna göre; geçici Mekke Kadısı ba kente, saraya arzihalle bildirip eyhülislam nezaretindeki vakıflardan olan, evladiyyet üzere

⁴⁹ a.e., s.37

⁵⁰ a.e., s.40-41

mütevellisi oldu u Rum Mehmet Pa a vakfını rüyet için tarafından Muhzır Hüseyin vekil tayin olunmak hususunda hüküm ricası üzerine eyhülislamın da i aret etmeleri üzerine onların istedi i ekilde amel olunması için yazılmış tır.⁵¹

eyhülislamın nezaretindeki bu vakfın tevliyeti vakıf ki inin belirtti i artlara göre de erlendirilmi , evladiyyet artıyla kurulan vakfın tevliyetini üzerine almadı ı için tevliyeti bakımsız kalmasın, kontrol etsin diye(Muhzır Hüseyin) adlı ki iyi vekil tayin etmesi istenmi tir. Görüldü ü üzere vakıftan sorumlu birim, tevliyet devretmede de yetkilidir. Yani vakıf ki i, ilgili nezaret birimine bildirmeden vakfının tevliyetini devredemez. Tevliyet hakkı olan ki i, halen sa ise tevliyetle ilgili yapaca ı vazife devir i lerini tefti birimine bildirmek durumundadır.

erife Saliha ve erife Habibe kadınlar sütlücedeki cedleri Abdüsselam vakfının içindeki bir parça bostan ve iki parça kebir menzil ve üç küçük menzil ve üç parça dükkani, cedleri Ahmed beyin evladına ve soyu kesildi i taktirde türbesine tayin edildi i ve bugüne kadar böyle olup bu kadınlara da onların ablalarının vefatından sonra sıranın geldi i, vakıf mütevellisinin; evlat soyu tükendi ben bunları vakfa zabt ederim; dedi i ve bunun men olunması hususunda hüküm rica edilmi tir. Evlatlık vakıflardan olan Abdüsselam vakfının tevliyeti ve vakıf malların tasarrufu hususlarında ortaya çıkan ihtilaf, eyhülislamı a ba lı evkaf müfetti ine konu ile ilgili hüküm yazılmasıyla karara ba lanmış tır.⁵²

Vakfın yönetimi ve dolayısıyla gelirin bir kısmı genellikle aileden en büyük evlada bırakılıyordu. En büyük evlatta kendi evlatlarına yönetimi devretmek istedi inde karde ler arsında ihtilaf çıkabiliyor ve mesele kadıya intikal ediyordu. Örne in, “vakıf gelirlerinden vakfedenin camisinin çalı anlarına ücretleri ödendikten sonra kalanın büyük evladına (batn-ı evvel) ve onların evladına verilmesi artı oldu u ve sonradan do an çocuklarına (batn-ı sani) bir hak geçmedi i halde küçük çocuklarından brahim ve Ali ile kız karde leri Fatma kadın ortaya çıkıp henüz tasarruf sırası kendilerine gelmedi i halde biz de vakıftan

⁵¹ a.e., s.41

⁵² a.e., s.70-71

hisse alırsız diye vakıf artına aykırı müdahalede buldukları” gerekçesiyle açılan davada vakıf belgeleri incelenmi ve küçük karde lerin haksız oldu una hükmedilmi tir. A a ıdaki yazı ma bunu gösterir

Çelebi Kadı vakfının tevliyeti ve vakıf malların tasarrufu hususunda ortaya çıkan ihtilafa dair, Üsküdar’da Kansırı nahiyesi naibine hüküm, söz konusu nahiye sakinlerinden Çelebi Kadı adlı ki inin evlatlarından Süleyman ile smihan kadın arzı hal edip söz konusu vakıf gelirlerinden vakfedenin camisinin çalı anlarına ücretleri övendikten sonra kalanın büyük evladına (batn-ı evvel) ve onların evladına verilmesi artı oldu u, ve sonradan do an çocuklara (batn-ı sani) bir hak geçmedi i halde küçük çocuklarından brahim ve Ali ile kız karde leri Fatma kadın ortaya çıkıp, henüz tasarruf sırası kendilerine gelmedi i halde biz de vakfdan hisse alırsız diye vakıf artına aykırı müdahalede buldukları, fetvayı erif’e açık ekilde müdahale ettikleri, bunların men ve def edilmesi hususunda hüküm rica ettikleri ve bu hususun acilen yerinde er’i usulle görülmesi hususunda yazılmı tır.⁵³

Vakfın malları bazen vakıf artları dı ında kullanılabilirdi. Kütüphanenin kullanımında olması gereken su ba kalarına satılabiliyor ve vakfiyede olmamasına ra men vezirhandaki odalar kiraya verilip gelir ahsi i ler için kullanılıyordu.

Fazıl Ahmed Pa a vakfının i lerine bakmakla görevli olan kaymakamın zimmetine geçirdi i paranın kendisinden geri alınmasına, görevinden azline ve vakıf tevliyeti hususundaki ihtilaf, Kandiye muhafızı Vezir Ahmed Pa a’ya u ekilde iletilmı tir;

eyhülislamlık nezaretindeki Köprülü Mehmed pa a ve Köprülü Fazıl Ahmed pa a evkafının evladiyet üzere mütevellisi olan vezirim, senin görevlendirdi in vekilin vakıf kaymakamı el Hacc Hasan’ın üç yıllık muhasebesi

⁵³ a.e., s.73-74

görülmü ve 60 bin liralık açık oldu u, bu zararın kendisinden tahsil edilmesi ve azledilmesi gerekti i, söylenmi tir. Ayrıca vâkıfın evlatlarından olan Beyhan hanım da senin vezirhanındaki 13 odayı gereksiz bir ekilde kiraladı ın vakıf kütüphanesinin suyunu ba kalarına sattı ın ve vakfa senin de gadreyledi in bildirilmi tir. Ayrıca Beyhan Hanımın tevliyeti, vakfiyeye göre en büyük evlada verilir ve bu ben oldu umdan bana geçmelidir dedi i, vakfiye suretine bakıldı ında “evkafımın cümlesine ekber ve er ed evladımdan olan o lum Ahmed pa a mütevellil olup kendinden sonra ekber evladı ve onlardan sonra batnen bade karnın soydan soya büyük evlattan en büyük evlada gelecek ekilde mütevellil olalar” ibarelerine bakıldı ında vakfedenin kız çocuklarına mütevellilik dü medi i, kaymakam Hasan’ın da azledilip yerine müstakim bir kimsenin atanması hususunda evkaf müfetti i Mevlana Mehmed Hıfzi’ye ilam edilmi tir ve ilamı mucibince amel olunsun, denilmi tir.⁵⁴

Dolandırıcılık ya da usulsüzlük yapan hemen vazifesinden alınmı tir. Vakıf mütevellili i en büyükten sırayla gelecek eklide de il de belli bir evladının evladına geçecek ekilde vakfetmi tir. Bir süre farklı olsa da bu usulsüzlükler do ru kararlara hüküm edilerek düzeltilmi tir.

Kandıri’da Muslihiddin vakfının tevliyeti hususunda ortaya çıkan münazaaya dair Kandıri kazası naibine yazılan hükümde; Müteveffa Müslihiddin’in evladı Ali nam kimse gelip cediti merhumun Kandıri nahiyesindeki vakfının tevliyetinin evlad-ı evlad usulünce kendisinde oldu unu, aynı yerde sakin el Hacc Ali, dört sene evvel zuhur etmi ve ben evlattanım diye tevliyeti almı ve ayrıca vakıf artına aykırı olarak gelirden Ali’nin hissesinide vermedi i Ali’nin beyanıyla, arz ve ilam olunmu tur. Ali’nin emr-i erif rica eyledi i bu mevzunun, mahallinde erle görülüp incelenmesi ve bilgi verilmesi istenmi tir.⁵⁵

Bu tür ihtilaflara sıkça rastlanmaktadır. A a ıdaki bir ba ka örnekte ise vakıfın torunları arasında bir münazaa yani tartı madan söz edilmektedir.

⁵⁴ a.e., s.77-78-79

⁵⁵ a.e., s.94

Evlatlık vakıflardan olan Hamza Bey vakfının tevliyeti hususunda vakfedenin fūruu arasında ortaya çıkan ihtilafı ile nahiyesi naibine yazılan bu hükümde, Üsküdar'a tabi ile nahiyesinde Hamza bey vakfından Körcivan, vakıf karyenin malikanesi evlad-ı vakıftan Rukiye'ye tevcih edilmiş oldu u halde bir zaman sonra dördüncü batında bir evlat olan Hüseyin'in ortaya çıkıp hilaf-ı er olarak gadreyledi i, buna karılıklı kasaba ahalsinin Rukiye'nin 65 seneden beri vakfın i lerini layıkıyla yürüttü ü ve yürütme e kadir oldu unun anlaşıldı ı belirtilmiş ve Mevlana mumaileyhe(kadıya diyor) arz et ve bu durumu def et, denilmiştir.

Görüldü ü üzere vakfın tevliyeti için çok talip ve çok ihtilaf vardır. Bu tür sorunlar daha evvelde belirtildi i üzere sıklıkla yarı aile veya aile vakıfları kapsamındakilerde çıkmaktadır.

Yarı aile vakfı diyebileceğimiz bu vakıfta tevliyet hususunda çıkan ihtilafı ilgili belge çok ilginç bir probleminden daha bahsedilmektedir. Kısaca;vakıf gelirlerinin bir kısmı üç adet köprüye sarf edilmesi ve tevliyetin de soydan soya, en büyü e aktarılması artı ve vakıf gelirlerinin kalan kısmının da di er çocuklarına hisseleri oranında verilsin artı oldu u halde di erleri bununla yetinmeyip tevliyeti de almak istemekteymi ler. Ahaliden de haber alınmış . Kadın 65 seneden beri tevliyeti yürütmekteymi , ondan sonra tevliyet sırası bekleyen o ulları da onun öldü ü ve tevliyetin kendilerine geçti ine dair berat sahibi olduklarını söylemiş ler. Halka sorulmuş kadın hala hayattaymış . Mevlanayı mumaileyhe(kadıya) tekrar halktan haber alarak bu meseleyi ara tırması ve Rukiye kadın gerçekten hayattaysa bu durumları da hakikat hali ne ise ilam etmesi bu hüküm yazılmış tır.⁵⁶

Bu, komik vakıadaki detaylara bakıldığında tevliyetin avantajlarının, yakın akrabalar, kardeşler hatta çocuklarla ebeveynleri arasında dahi tartışmalara yol açacak kadar önemli oldu u anlaşılmaktadır.

⁵⁶ a.e., s.116-117

Mütevellili in avantajları sadece müstakbel mütevellileri de il, vakfın di er çalı anlarını da cezp etmektedir. A a ıdaki örnek hüküm; Evlatlık vakıflardan olan uzun Yusuf vakfının katibinin vakıf mütevellisine ait i lere müdahalesinin önlenmesine dair yazılmı tır.

Sadrazam nezaretindeki evkaf müfetti ine; Sultan Süleyman evkafı katibi brahim, sadrazam nezaretinde olan evkaftan uzun Yusuf vakfının vakfedilmi olan 844 kuru nakdi yüzde on faizle i letilip elde edilen gelirleri vakıf i lerine harcandı nı ve kimsenin müdahalesi gerekmez iken, kesik Ahmed demekle maruf bir ki inin, evkaf müfetti i olan sana gelip; akçeyi u ki iye verdim kanıtını görmem lazım; diyerek türlü dedikodulara ve görevlilerin ırzına halel getirecek eyler yaptı ı anla ılmı tır. brahim de gelip “benim her türlü delilim vardır fakat bu adamla u ra maya kudretim yoktur” diye bu adamın tasallutundan kurtulmak için hüküm rica etmi tır. Sen ki evkaf müfetti isin, söz konusu vakıf katibinin, mütevelliye karı mayıp kendi katiplik i lerliyle u ra ması hususunda bu adama tenbihte bulun, denilmi tır.⁵⁷

Vakıf yöneticileri, vakıftaki görevlerini ihmal edip kendi ahsi i leri ile me gul olup vakfı ihmal edebiliyorlardı. Bunun sonucu olarak vakfın idaresinde zafiyetler ortaya çıkıyor ve vakıf zarar edebiliyordu. Mustafa adlı ki i, vakıf yönetimini devraldı nda hesapları inceledi inde vakfın 56,000 kuru borcu oldu unu görmü tür. Borcun sebebi, mütevelli kaymakamı olan Seyyid Ha im Ali Bey’in vakıf dı ndaki ahsi i lerinin yo unlu undan dolayı vakıf i lerini ihmal etmesiydi. Mustafa, bir dilekçeye borcu nasıl ödeyebilece ini arz etmi ve bazı vakıf personelinin de i tirilmesini talep etmi , bu talebi uygun görülmü tür. öyle ki:

ehit Mehmet Pa a ve smihan Sultan vakıflarının eski mütevellisinin borcundan dolayı vakfa zarar gelmemesi için eski mütevellinin a abeyinin kaymakamlık vazifesinin iptali ve tevliyet vazifesine getirilerek vakıf i lerini

⁵⁷ a.e., s.119-120

görmesine dair Evkaf Müfettihi Ebubekire yazılan hükümde; Sadrazamlık nezaretinde olan evkaftan ehidi Mehmed Paşa ve smihan sultan vakıflarının mütevellisi olan seyid Mustafa gelip, vakıflarının bundan önce mütevellisi olan kardeşi Smail vefat eylediğinde 56 000 kuru borçları kaldığını söylemiştir. Lakin bu vakıflara senelik 3 000 kuru maaş ile müteveli kaymakamı olan Seyid Haşim Ali Bey çok işi oldu undan işlerini boşlamıştır. Bundan böyle kalan borcun vakıftan gelen paradan taksitle ödenmesi ve vakıf işlerinin görülmesi için maiyetine güvenilir bir kimse tayin olunup vakfın iltizam, mukataat gibi işleri görülüp ve emir olmadığı sürece borç alınmaması ve borç verilmemesi ve senede kaymakama üç bin guruş vakıf fazlası ile beraber borç sahibine vermeyip ve hala kendisine 500 kuruşluk maaşla kanaat etmek artıyla kaymakamlık kaydı mahallinden silinmesi, vakıf işlerini kendisi görmek konusundaki arzusu üzere borç ödeninceye kadar yanına yüz kuruşluk maaşla vakıf işlerine bakmakla görevlendirilecek sadrazamlık personelinden istikametiyle bilinen Mustafa'nın atanması hakkında ferman-ı alî yazılmıştır.⁵⁸ (1752)”

100 kuruş ücretle çalışmak üzere vakfa vazifeli olarak atanan kişi, Müteveli naibi olarak tanımlanabilir. Mustafa abisi olan evvelki müteveliden kalan vakfa dair borcu ödemek için 500 kuruş kendisine 100 kuruş da nezaretten tayin edilecek görevliye verilecek maaşında herhangi ücret almadan borcu kapatana kadar vakfın, Seyyid Haşim Ali beyin yolunu dolayısıyla tevliyet işlerini de üstlenmeyi kabul etmiştir.

Evlatlık vakıflardan olan Mehmet vakfına ait evin tasarrufu hususunda ortaya çıkan ihtilafa dair Terkos Kazası naibine yazılan hükümde ise; eyhülislamlık nezaretinde olan sultan Bayezid vakfına ait köylerden açıldığında çiftlik arsası vakıf malı iken üzerindeki ev Emine hatunun ceddinden evlad-ı evladına intikal eden bir vakfınmı . Vakfın tasarrufu da bu kadındaymı . Dışarıdan Esseyid Abdülhalim nam kimse kadının evine el koymaya çalışınca mahkemelik olmuşlar. Adama tenbih edildiği halde davranışlarına devam etmiştir . Daha önce bu konuda emri-irifim

⁵⁸ a.e., s.141-142

verildi i halde yanındakilerle aynı eyleri yapıp birkaç seneden beri evi i gal ettikleri ve daha önceki kayıtlara bakıldı ında verilen emir açık olup ona göre mucibince amel olunması için yazılmış tır.⁵⁹

Vakfın kurulu unun üzerinden çok uzun süre geçti i durumlarda yönetimi elinde bulunduran ailenin nesli kesildi i için birileri usulsüz bir eilde yönetimi devralabiliyordu. Böyle durumlarda vakıf kurucusuyla uzaktan akrabalık ba ı iddiasıyla vakıf üzerinde hak iddia edenler çok çıkıyordu. Uzak akrabalık iddiasında bulunanlar arasındaki ihtilaflar mahkemeye intikal edebiliyordu. Resmi belgelerin incelenmesinin yanı sıra bölgenin ihtiyarları ile görüşülüp vakıf yönetiminin kimde oldu u tespit edilmeye çalışılıyordu.

eyhpınar mezaraasında brahim eyhin babası Mehmed eyh çiftli i ve demirci çiftli i vakf etmi , hala Demirci çiftli ine Kandıra hatibi Hayrettin, Mehmed ve eyh evladından Ramazan vesairleri mutasarrıflardır diye Defter-i Hakani'de kayıt mevcuttur. Demirci mezrasının mezraadarı [ekicisi] Ali ve Halife bin Abdullah ile Demirci çiftli i vakfının mütevellisi evladiyet iddia eden Ali bin Halil daha önce davalık olup yüzle tirilerek defterlere bakıldı ında “Kandıra hatibi mutasarrıftır” diye yazılan çiftli i daha önce Kandıra naibi Kıssahan vakfından olarak ilam ve berat verildi i, detayların ihtiyarlara soruldu u, “Demirci çiftli i 1105 senesinden beri on be sene Ahmed Çelebio lu ve otuz sene Hafız Mehmed ve vefatı sonrası o lu Abbas ve Sütlüce eyhi ve dört sene Ömer Halife mutasarrıflar olup evladiyet iddia eden Ali bin Halil'in annesi Fatma ve onun da annesi Havva hatunun zabteyledi i yoktur” ekinde ifadede buldukları, söz konusu iddiacı Ali bin Halil'in validesi Fatma'nın ve onun da anasının herhangi bir evladiyet hakları ve söz konusu çiftlikte mutasarrıflıklarını bilen bir kimse dahi yoktur” denildi i ve tartı manın sona erdirilmesi gere i, Ali bin Hacı Abdullah'ın elinde olan berat gere ince eskiden oldu u gibi zabtı için emr-i erif verilmesini Kandıra eski naibi arz etmi tir. Defterhanedeki deftere bakıldı ında Kandıra nahiyesinde hasıl olan 992 akçe yazan eyhpınarı

⁵⁹ a.e., s.142-143

mezrasından brahim eyhin atası Mehmed eyh çiftli i ve Demirci çiftli ini vakfetmi olan Hamza'nın atası yine mutasarrıf ise tasarruf etsin diye yazılıymı .

Demirci vakfının mezradarları Mustafa üzerine iken 1080 tarihinde Hafız Mehmed'e o lu Hafız Abbas ve Kasrından Ali Halife bin Abdullah'a verildi i Demirci çiftli inin tevliyeti de evlatlardan Aliye ve ondan sonra kızı Havva'ya geçmi olup, kızı Fatma'nın o lu Ali bin Halil'e tasarruf sırası gelir iken fakir bir halde oldu una binaen, aslen Kandıralı olup stanbul'da ya ayan El Hacc Ali'nin ihtiyar ve 80 ya ını geçkin oldu u iddia sahibi El hacc Ali'nin beratlı mutasarrıf olan Havva Hatunla nasıl bir akrabalı ı oldu u sual edildi inde herhangi bir akrabalı ım yoktur diye cevap verdi i, ahaliden de soruldu unda “mütevelli Havva Hatunun eyhpınar mezrasına evladiyet ile mutasarrıf oldu u yoktur” cevabının alındı ı tespit edilmi tir.”⁶⁰

Buna göre; Vakıf çiftliklerden olan demirci çiftli inin tasarrufu ve tevliyeti hususunda ortaya çıkan ihtilaf yukarıda bahsedilen mevzuya örnek te kil etmektedir. Ali bin Halil'in Kandırı nahiyesindeki bir vakıfla ilgili iddiaları, “Ali bin Halil'in validesi Fatma'nın ve onun da anasının herhangi bir evladiyet hakları ve söz konusu çiftlikte mutasarrıflıklarını bilen bir kimse dahi yoktur” gerekçesiyle reddedilmi tir.

Üsküdar Gürcivan köyünde bulunan Hacı Hamza vakfının tevliyeti hususunda mütevelli ahıslar arasında ortaya çıkan münazaada, ile nahiyesi naibine hüküm yazılı ve; Gürcivandaki Hacı Hamza vakfı ortakla a olarak beratlı mütevellileri olan nahiye sakinlerinden El Hacc Mehmed ve Hasan uhdelerine lazım gelen tevliyet i lerini sadakatle yürütürler iken aynı köyün sakinlerinden Yusuf Be e, tevliyette ortakları olan Ömer ve Hüseyin adlı ki iler zuhur edip kendilerinin hisselerine ait olanla kanaat etmeyip taciz için beratlarla mugayir olarak di erlerinin hisselerine müdahale ettikleri, daha önceden de bu konuda davalık olup kendilerine tecavüzlerine son vermeleri konusunda ihtarda bulunuldu u halde davranı larına devam ettikleri, ekinde vukuu bulan olayla ilgili karar verilmi ve beratlarına

⁶⁰ a.e., s.148-149-150

mugayir olarak fuzuli müdahalelerinin men u def olunması hususunda emr-i erif rica ettiklerinden meselenin mahallinde er ile görülmesi hususu hükümlerle kararba lanmıştır.⁶¹

Evlatlık vakıflardan olan Demirci vakfına ait eyh Mehmet Çiftli i ve Demirci çiftli ine vakıf mütevellisi dı ndaki ki iler tarafından müdahale olundu u tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak Kandıra nahiyesi naibiyle geçen yazı mada; Vakfedenin evlatlarından Ali bin Halil arzı halinde; Kandıra nahiyesinde 992 akçelik eyhpınarı mezarından brahim eyhin atası Mehmed eyh çiftli i ve Demirci çiftli i 200 seneden beri aynı ailede ve Ali bin Halil'in maliye beratı ve defter-i hakanide, vakıflarıyla ilgili kaydı oldu u halde eriata aykırı ve senetsiz müdahalelerde bulunan vizeli Mustafa ve eyhpınarlı brahim'in gadreyledi ini söylemektedir. Defter-i Hakani kayıtlarına bakıldı nda da bu konuda 66 tarihinde divan-ı hümayundan karar çıktı ı görülmü tür. Bunun üzerine hakkını almak istedi inde Adapazarı sakinlerinden Yorgao lu Hacı brahim ayanın deste i alıp onun mali kuvveti sayesinde ba kalarına da rü vet vererek gadreylediklerini bildirmi tir. Daha önce divandan yazılan karar ne yönde ise ona göre bir karar yazılsın ve söz konusu ki ilerın müdahalesi önlensin. Daha önce sadır olan emrimiz mucibince yeni bir emir-i erif defter-i Hakani kayıtlarına geçirilsin ve berat yenilensin; denilmi tir.⁶²

Kötü yönetimden direkt ve ilk etkilenecek grup, vakıftan maa nını alan görevlilerdi. Kötü yönetim vakfın gelirlerinin azalmasına neden olaca ı için maa larını düzenli alamayabilir ve en kötüsü i lerini kaybedebilirlerdi.

Ba ka bir örnekte;

Naziki hatun vakfının mütevellisi olup vakıf mallarını heba eden ahsın görevinden alınması ve vakfın kaymakamı olan ahsın müteveli kaymakam olarak görevlendirilerek vakıf i lerine bakması hususunda verilen hükmün yenilenmesine dair stanbul kadısına yazılan hükümde; stanbul'da vaki Naziki Hatun vakfından

⁶¹ a.e., s.162

⁶² a.e., s.187

olan mam Ali odaları denilen hanın nazırı olan El Hacc Mehmed nam kimse daha önce vakfın mütevellisi olan Müteveffa evki Hüseyin Efendi adlı kimseden on be sene kadar hanı kiralama ve vakıftan geçinenler (mürtezika) ondan ho nut üzereler iken, müteveli evki Hüseyin ölünce, o lu Seyyid Feyzullah tevcih ve merhum babasından intikal eden emlak ve e yayı ve malı ve her türlü eyi kendi heva ve hevesi için tüketmekte ve bu da vakfın harabolmasına sebep olaca ndan Feyzullah umur-ı vakfa tevliyet meselesine karı maması ve yukarıda adı geçen Hacı Mehmed'in kaymakam olması hususunda vakıf mürtezikası (vakıftan rızkını çıkaranlar, vakfın finanse etti i cami, medrese vb. yerlerin sorumluları) istirham etmi ti.

Vakıf çalı anları meclis-i er'e gelerek evladiyetle gelen mütevellinin müsrif oldu unu ve vakıf i lerini görme e iktidarının olmadı nı, El Hacc Mehmed'in ise bu i lerden anladı nı ifade etmi ler ve mütevellili in Feyzullah'tan alınıp kaymakam-ı müteveli sıfatıyla Mehmed'e verilmesini rica etmi ler. 1145 senesinde eyhülislamın da onayıyla bu i lem gerçekleştirilmi , eyhülislam'ın onayıyla talepleri kabul edilmi ve müteveli de i tirilmi tir. Eski padi ah sultan I. Mahmud zamanında yapılan bu i lemi bu belgede yeni padi ah da onaylıyormu .⁶³

Örnekler ı ı nda vakıf yönetimi meselemize dönecek olursak; Vakfın yöneticisi öldü ünde yerine geçecek olan çocukları ufak oldu u bazı durumlarda tevliyet hususunda anla mazlıklar çıkabildi ini belirtmi tik.

lgili yazı ma bir yazı mada, Evlatlık vakıflardan Kumkapıdaki Hacı aban vakfının tevliyeti hususunda evlatlar arasında ortaya ihtilaf çıkmı tır. Ahmed ve Mehmed gelip; Ni ancıpa a camisinde müteveffa El Hacc aban'ın vakfetti i nakitin tevliyetine babaları Abdullah günlük üç akça ile mutasarrıf ve evlad-ı utekanın [kölelerinin çocukları] kat'a alakaları yokken vakıf artı hilafına Mehmed nam kimse “ben utekadanım tevliyet bana intikal eder” diye bundan önce niza çıkarmı , babaları Abdullah ile Mahmud Pa a naibi daha evvel Rumeli

⁶³ a.e., s.189

Kazaskeri huzurunda davalık olduklarında Mehmed isimli ahıs muarazadan men edilmis , bundan başka akrabalarından Ayşe nam hatunun Nişancı Mehmed Paşa mahallesindeki bostan vakfının da mütevellisi evladiyet usulünce babaları Abdullah mutasarrıf iken, Emetullah Hatun nam kimse “ben utekadanım” diyerek tevliyyette hak iddia etmiş , davalık olmuş lar ve bu kadın da bu hareketlerden men edilmis , babalarına hüccet verilmiş ve her türlü hak tanınmış hatta İstanbul kadıları dahi bu vakfın ilerine karı mamaları konusunda uyarılmış tır. Ayrıca Abdullah’ın ceddinden kalma bir vakfı daha varmış , vakfiyesinde evlatlarının soyu tükenmesi durumunda haremeyne kalacağı artı varmış . Haremeyn vakfı mütevellisi de daha evlatlarının soyu tükenmesi gibi bir şey yokken evladiyet inkıraz oldu diyerek vakıf malvarlığını haremeyne geçirmeye çalışmış , şimdi Abdullah ölmüş ve bu vakıf yetimlere kalmış . Yukarıda sayılan dahl ve nizanın tekrarlanması ihtimali olduğundan, daha önce İstanbul kadıları, Haremeyn veya bazı kötü niyet sahiplerinin bula maması için sultan Ahmed ve daha sonra da Sultan Mahmud (H.1168/M.1755) zamanında kendilerine verilmiş olan emri-irifin tekrar verilmesi hususunda bunun hilafına bir durum yoksa gere ince amel olunması için hüküm yazılmış tır.⁶⁴

“Ben utekadanım tevliyyet bana intikal eder” iddiasıyla vakfın yönetimi talep edilebilmiş tir. Bu talebi reddedildiği halde ısrarcı olup vakıf yöneticisi öldüğünde tekrar hak iddia edildiği olmuş tur. Eski verilen karar tekrarlanmış ve çocukların hakkı korunmuş tur. Utekanın taleplerinin yanı sıra Haremeyn vakfı mütevellisi de vakfiyedeki “evlatlarının soyu tükenmesi durumunda haremeyne kalacağı artı”nı ileri sürerek aynı yerin kendilerine devredilmesini talep etmiş lerdir. Bu talepte yerinde görülmemiş , yetimlerin hakkı korunmuş tur.

Vakıf yönetimi, özellikle kız evlatlara kaldığında ve bu evlatların akrabaları veya koruyup kollayacak aile dostları azaldığında vakıflara keyfi müdahale girişimleri vuku bulabiliyordu.

⁶⁴ a.e., s.191-192

Emine binti Abdullah, evladiyyet usulünce bir binanın tasarrufu kendisine aitken Seyyid Abdülhalim adlı bir zorba, güç kullanarak bu binayı zapt etmesi üzerine ikâyette bulunmu tur. Seyyid Abdülhalim, binayı zapt ettikten sonra üçüncü bir ahsa da satmış tır. Bu konuda evkaf müfetti i görevlendirilip mahkeme yapılmı ve Emine binti Abdullah haklı bulunarak binanın tasarrufu kendisine bırakılmış tır. Seyyid Abdülhalim, bu mahkeme kararına rağmen ilerleyen yıllarda binayı zorla ele geçirmeyi bir defa daha denemi tir. Emine binti Abdullah gene bir dilekçeyle Divan-ı Aliye'ye başvurmuş tur. Tekrar Emine binti Abdullah lehine karar verilmiş tir. Bununla ilgili yazı ma a a ıdadır:

Evlatlık vakıflardan olan Mehmet bin Abdülmennan vakfına ait A açlı Köyündeki binaya vakıf artına uygun olarak tasarruf eden ahsa müdahale ederek binayı zapteden kiinin müdahalesinin önlenmesine dair, Terkos Nahiyesi naibine yazılan hükümde, Emine binti Abdullahın eyhüliisla mlık nezaretinde olan vakıflardan Sultan Bayezid vakfı köylerinden A açlı nam karyede çiftlik tabir olunur arsa mukataa ile Bayezid vakfından ve üzerindeki binası da söz konusu kiinin cediti Abdülmennan'ın me ru mülkü olmakla ve ceditinin hazırladı ı artlara göre ve evladiyyet usulünce söz konusu binanın tasarrufu bu kadına aitken di arıdan Seyyid Abdülhalim nam kimse zorbalıkla bu binayı zapt etmiş , bundan önce evkaf müfetti i huzurunda mahkemelik olduklarında da bu kiinin hakkının olmadığı ı eran zahir olmuş , daha sonra Abdülhalim aynı köy sakinlerinden Todoriye evi satmış , Todori'nin de "ben o kiiden satın aldım" diyerek Topçu Mustafa isimindeki bir ki iye de dayanarak hilaf-ı er zorbalık etmesi üzerine Emine de dilekçeyle Divan-ı Ali'ye başvurmuş tur. Emine, evine el konuldu undan ikayet etmiş , Todori ise yalanlamış , Todori'ye buna yeltenmemesi hususunda tenbihte bulunmuş . Bu konudaki emr-i erif amcazadem Sultan Osman Han zamanında Eyüp Naibine yazılmış olup bunun yenilenmesi rica edildi inden ol babda aynı artlar üzere amel olunması kararı çıkmış tır.⁶⁵

Daha evvel bu konu için Todori adlı ahsın, tasarruf hakkı olmayan

⁶⁵ a.e., s.224-225

birinden evi almak hatasına dü tünü görmü tük. Çıkan karar Todori'yi pek memnun etmemi olacak ki i in pe ini bırakmamı . Ancak Emine'nin hakkını korumak için gerekli hukuki yolları de erlendirmede oldukça becerikli oldu unu bu ikinci yazı ma sayesinde daha net görüyoruz.

Bu açıdan bu belge bize Osmanlı'nın sadece haremde ya ayan, kültürleri dolayısıyla hayranlıkla izlenen kadınlarının de il aynı zamanda tebasında ki kadınların da sosyal-kültürel hayata gayet katılımcı olduklarını söyleyebilmemize imkan tanımaktadır. Bu, vakıf konusuyla ilgili çalı maların Osmanlı tarihini daha detaylı inceleme imkanı verdi ine de iyi bir örnektir. Bu gibi örneklerle, Osmanlı tebasının da sosyal hayatını anlama imkanı bulmu oluyoruz.

Bazen vakıf muhasebesi inceleniyor ve zimmete geçirilen mebla , ilgili görevliden tahsil ediliyor ve görevli azlediliyordu.⁶⁶

Bazen de müteveli, vakfa ait yerleri kendi çıkarları için satabiliyor ya da de erinden dü ük bedelle kiraya verebiliyordu. Böylelikle vakfı zarara u ratabiliyorlardı. Örne in, Haremeyn evkafına ait evlerin de erinden dü ük bedelle kiraya verilmesi gibi sebeplerle vakfın zarara u ratılması ve mütevellilerin vakıf artına uygun olarak tayini hususunda verilen hükmün yenilenmesi istenmi tir. Bazı ki iler mallarını evlatlık olarak vakfedip nesilden nesile servetlerini devam ettirirlerdi. Vakfiyede önce evladiyet artını koyarlar. E er soyum kesilirse bu vakfımın gelirleri Haremeyn'e bırakılsın derler. Genelde bu evlatlık vakıfları me rula tırmak için kullanılan bir dini argümandır. Ama bazen gerçekten de bazı vakıfların evladiyet ba ı kesilince tevliyetiyle beraber tüm mallarında Hicaz'daki Haremeyn'e aktarılrdı ını daha evvelde belirtmi tik.

A a ıdaki örnekte Haremeyne devir olmu bir vakıf söz konusudur. Ancak stanbul ve Galata ve Üsküdar kadılarına hükümde de görüldü ü üzere Haremeyn Evkafı bazı vakıfların i lerini devralmak durumunda kalmı ancak her zaman ba arılı olunamamı tir.

⁶⁶ Sungurbey, a.g.e., s.138

Darüssaade a ası nezaretinde olup stanbul'da Haremeyn vakfına intikal eden menziller vakıf tarafından zabt ve icare-i muaccesesi Haremeyn hazinesine teslim oluna gelmi iken bazı menziller zamanın ilerlemesi veya yangınlarla harap olmu , tamire iktidar olmadı ı için Haremeyn Evkafı, birini müteveli tayin etmi ler ancak o mütevellilerde kendi nefsleri için bu mülkleri ba kalarına satıp veya kiralayıp bir ekilde vakıf menzillerinin vakıf defterlerinden dü ürülmesine sebep olmu lardır. Bunda ba ka bazı kimseler “tevliyet ve nezaret bize aittir, zabt edip fazlalı ını Haremeyn fukarasına vakf-ı erifin mahsulünü yiyip bitirmektedirler. stanbul ve civarındaki Haremeyn'e müteallik vakıfların tevliyet vesair davalarının Haremeyn Müfetti li i tarafından görülmesi, bu vakıflara müteveli tayin edilece inde ba ka bir yerden de il Haremeyn evkafından mütevelliler tayin edilmesi konularında Hüdavendigar-ı sabık zamanında (emmizadem Sultan Mahmud Han) yenilenmesi için Darüssaade A ası arz etmi ve ferman-ı ali anem sadır olmu tur.⁶⁷

Bazen ihtilaflı durumlarda çözüm yolu olarak daha evvelki uygulamanın çözüm olarak de erlendirildi i de görülmektedir.

Vakfın tasarrufu hakkında iki kız karde arasında ihtilaf çıkmı ve iki tarafta kendilerinin yetkili oldu unu iddia etmi ti. Müddeilerden biri, vakfiye kayıp oldu u için “vâkıfın artlarının malum olmadı ı ve bu nedenle eskiden nasılsa öyle tasarruf edildi ini söylemi tir.” Bunun üzerine meseleyi tetkik için bölgenin ya lılarıyla görü ülmü ve eskiden nasıl tasarruf edildi i belirlenmi , müddeilerin talebi kabul edilmi ve buna göre muamele edilmesi karara ba lanmı tır.⁶⁸

Müteveli, ya lı olması sebebiyle i görememesi halinde durumunu sa ise vakıfa, vakıf sa de ilse nazırlı a beyan ederek i i ba kasına devredebilirdi. Böyle durumlarda zaten nazırlık kaim makam tayin ederdi. Ancak her müteveli

⁶⁷ Kal' a, a.g.e., s.235-236

⁶⁸ a.e., s.279-280

aynı tavrı göstermek ihtiyacını duymayabilir, böylece vakfın ilerinde bazı aksamalar olunca vakıf çalışanları arasında da husumet baş gösterirdi. Bu kötü yönetilme halinden faydalanmak isteyenler içinde fırsat demektir.

İstanbul'da küçükayasofya camisinin mürtelikaları saray gelip verdikleri arzda, mütevellî olan Halil'in ya lı ve vakıf ilerini görmekte aczi oldu undan Vakıf Katibi olan Smail'in üç seneden beri vakıf malını yedi ini söylemişlerdir. Bunun üzerine çıkarılan ferman gere ince gönderilen Ba katip Hasan, Babüssade A ası nezaretinde olan Evkaf Muhasebecisi Mustafa ile Küçükayasofya Camisi eyhinin evine vararak Katip Smail ve vakıf mürtelikaları [vakıf gelirlerinden geçinen ki i veya kurumlar] vesair ki iler huzurunda akdeyledi i mecliste vakfın mütevellîsi olan Halil A a'nın 1170 senesi ba ndan 1172 senesi sonuna kadarki üç yıllık devrede muhasebesi görüldü ünde, vakfın muhtell [karı mı , bozulmu] oldu u görülmü , mütevellî Halil'e Cami eyhi ve Vakıf katibinin nezaret etmesi kararla tırılmış tır. Buna mürtelikalar da razı oldu u için gere ince amel olunması hükmü Haremeynü erifeyn Müfetti ine iletilmiş tir.⁶⁹

Hatice binti brahim, vakfiyesinin de i tirilmesine ve yeni vakfiyeye göre amel olunmasını istemi tir. Ancak vakfiyede de i mi olan maddelerden haberi olmayan Haremeynü erfeyn Evkafı mütevellîsi Mehmed Nuri arzı hal edip, Kadı karyesi sakinelerinden Hadice binti brahim'in vakfı eyhülkurrasının elinde olan üç kıta vakfiyede söylendi ine göre köyde vaki vakıftan sekiz bab menzilin tevliyeti adı geçen eyhülkurrada, kalanının tevliyeti bilfiil İstanbul'da Haremeyn mütevellîsi Hüseyin'de olup hasıl olan ürünleri Haremeyn fukarasına da ıtılsın diye art eyledi ini bildirmiş tir. Ancak vakfiye derkenarında bakıldı ında ise Hatice Hatun 1158 tarihli Üsküdar naibi brahim'in imzasını ihtiva eden vakfiyesi mucibince, emlakinden Kadıköy'de Cafera a Mahallesindeki yarım dönüm bahçe ve sekiz dönüm ba ve bo arsayı vakfederek, mütevellîsine teslim ve er ile tescil etmiş ve vakfiyedeki artların de i tirilmesi veya iptal edilmesi elinde olup, adı geçen vâkıf, artlarının bazısından dönerek ikinci artını de i tirmek isteyerek, "yukarıda adı

⁶⁹ a.e., s.290-291

geçen ba da bina olunan sekiz bab menzilden altı parçasının tevliyet ve galesini(bir ekonomik de erin çıktısı, ürünü, karı) Ayasofya camisinin üç imamına art, sekiz bab menzil binasından sonra adı geçen ba dan fazlasını günlük 4 akçe müeccele(sonradan alınacak kısım) ve muaccele(pe in alınacak kısım) ile icar oluna” ekindeki vakfiyemin ikinci maddesindeki artımdan vaz geçerek öyle art ettim ki; “zikrolunan altı bab menzilin günlük altı akçe icaresi eyhülkurra olup Sultan Ahmed camisinde haftada bir gün talibine talim-i kuran edip sevabını kızım Fatıma ruhuna ihda eden efendiye verilsin, kitabet ve cibayet (katib ve cabi görevi) Monla Hasan’a art edilmi olup söz konusu camide vaiz olan ki i her 5. günde hizmet eda etti inde 5 akçeye mutasarrıf olsun. Bunlardan ba ka vakfın tevliyetinin Haremeyn mütevellileri üzerinde olması ve yukarıda sayılan masraflar çıktıktan sonra fazla gelen miktarın Medine fukarasına da ıtılmasını istiyorum” demi . Di er maddeler ise de i tirilme hakkı saklı tutulmakla beraber aynı ekilde yürürlüktedir. Bu belge de evkaf müfetti i Nimetullah’ın onayından geçtikten sonra Haremeyn Müfetti i Ömer’in yazdı ı ilam üzere art-ı vâkıfe mucibince amel olunması babında yazılmış tır.⁷⁰

Görüldü ü üzere vakıf ki i vakfiyesinde de i iklik yapma hakkına sahiptir. Ancak vakfiyede de i iklik yapma hakkı sadece vakıfa aittir. Ba ka hiç kimse vakfiyeye müdahale edemez.

3.4.2 Görevlilerin Ta ıması Beklenen Genel Vasıflar

Genel ahlak kuralları diyece imiz kurallara riayet eden ve çevresinde bu açıdan kabul gören biri olmak en çok istenen özelliktir. Ayrıca; salih olması, adil olması vb özellikleri ta ıması gerekiyordu. Ancak, bu özellikler için belli bir standart yoktur. Bu, toplumun teveccühü ile alakalıdır. E er, bu ki inin, toplum nazarında kusurlu bir hareketi olursa, salih-adil gibi müspet bir sıfatı kazanması için bazen tüm hayatı boyunca yaptı ı iyilikler de yetmeyebilir. Görevine

⁷⁰ a.e., s.347-348

atandıktan sonra, bu vasıflarına hâlel getirecek vasıflar ta ıyıp davranımlarda bulunursa görevinden azledilebilir.

Aslında temel kıstas üstlenecek i görevin gerektirdi i ahlak, ilim, kabiliyet ve hünere sahip olmaktır. Örne in bir müezzine görev verilecekse, güzel sesli olan bir müezzin seçilmek istenir. Muhasiplik ve kâtipler için de özellikle mesleklerine dair e itim almaları ve mesleklerini kusursuzca ifa edebilecek kifayette olmaları beklenmektedir.

Osmanlı toplumsal hayatında tarikatlar da önemli aktörlerden biriydi. Vakıf kurucusunun mensubu oldu u tarikat da görevli seçimine etki ediyordu. Görevlinin aynı tarikattan olması istenen bir özellikti. Halveti, Mevlevi ve Nak ibendî tarikatları yaygındı.⁷¹

3.4.3Görevlilerin Vazife ve Ücretlendirilmesi

3.4.3.1 Mütevellî ve Görevleri

Mütevellî seçiminde ilk ve en önemli kıstas⁷², akil ve bali ve emin ve umur-u vakfı idareye muktedir” olmasıdır. Vakfın genel bir ifadeyle idaresi, özelde ise bakım ve onarım, harcamalar, ücretlerin ödenmesi, gelir kaynaklarının i letilmesinden sorumludur. Vakfın idaresinde görev alacak ki ilerin seçiminde ve mevcut görevlilerin azledilmesinde de yetkiliydiler. En yüksek maa ı en yüksek kademe olan mütevellî alıyordu. Mütevellî olarak atanan ki i ya ı küçük oldu u için vakfı idare edecek ehliyetinde olmadı ı durumlarda, “sa ir bali ve umur-u tevliyeti idareye muktedir oluncaya de in umuru tevliyeti idare etmek üzere tarafı hâkimden bir kaim mekam nasb olunurdu.”⁷³

⁷¹ Vakıf kurucularının mensup oldukları tarikatlar için bkz., Yediyıldız, **a.g.e.**, s.162.

⁷² Mütevellîlerin nitelikleriyle ilgili bilgi için ayrıca bkz., Tefik Güran, **Ekonomik ve Mali Yönden Vakıflar : Süleymaniye ve ehzade Süleyman Pa a vakıfları**, İstanbul, Kitapevi, 2006., s.5

⁷³ Ömer Hilmi Efendi, **thaf-ül Ahlaf Fi Ahkam-il Evkaf**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü Yayınları, 1977, s.85,

Vakıf mütevellisinin esas görevine gelince, yapılan merasimlere katılmak ba ta gelen vazife iken daha küçük vakıflarda bir müteveli tek ba ina vakfın bütün i leri ile ilgilenebilirdi. Orta ve büyük çaplı vakıflarda ise vakfın durumuna göre mütevellinin bir ya da daha fazla yardımcısı oldu u görülmektedir. Sultan gibi bazı önemli mütevelliler vakfın idaresinden kendilerini sorumlu olarak tanımlasalar da genellikle idare ile ilgilenme i ini müteveli muavinlerine bırakıyorlardı.⁷⁴

Evkaf Nezareti kurulduktan sonra vakıf yönetiminde de i meler olmu tur. Bu nezaret kurulu undan sonra bazı vakıfların hem mütevellisi hem de nazırı, bazılarının ise sadece nazırı olmu tur. Hanedan mensuplarının kurdu u vakıfların ço unun idaresi Nezaret tarafından yapılmı tır. Bir vakfın mütevellisi kalmadı nda da vakfın yönetimi bakanlı a devrolmu tur. Bazen de vakıf mütevellilere ekonomik haklarını yani maa larını verir ama yönetimi kendisi devralırdı. Bir çe it yetki devri olurdu.⁷⁵

Müteveli vakfı yönetirken kar ıla tı ı sorunları yetkisiyle çözebiliyordu. Ancak mütevellilerse sınırsız yetkiye sahip olduklarını söyleyemeyiz. Yeri geldi inde mütevellinin icraatlarına müdahale edildi i gibi mütevellide mutasarrıfı oldu u vakfın çalı anlarının i lerine müdahale edebiliyorlardı.

Hacı Hamza Bey vakfının mescidinin imamlarına art olunan ba ve çiftli e müteveli tarafından müdahale edilmektedir. Bu konuyla ilgili ile nahiyesi naibine yazılan hükmün içeri inde; mam Veli Halife, ile'de Hacı Fakih Sundu u adlı çiftlik ile bir ba ve su de irmeninin Hacı Hamza Bey tarafından mescidinin imamına art eylendi ini, beratlı olarak imamlık yapıp adı geçen çiftlik ve de irmene mutasarrıf oldu unu, fakat vakfın mütevellisinin, bu yerlerin gelirlerini kendisinden esirgeyerek gadreyledi ini ve bu babda davasına ili kin eyhülislamıktan fetva verildi ini söylemi ve adı geçen mütevellinin vakıf artlarına aykırı olarak yaptı ı bu müdahalenin önlenmesine dair hüküm rica

⁷⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s.358.

⁷⁵ **a.e.**, s. 367.

etti inden bahsedilmektedir. Buna hüküm ricasına karşılık, derhal mahallinde araştırma üzere tetkik edilmesi istenmiştir.⁷⁶

Anlaşıldığı üzere vakfın mütevellisi, vakfın kullanım hakkını başkalarıyla mütevellinin tasarrufundan aldığı ancak vakfa ait bir mal ile ilgili irade göstermektedir. Ancak bu müdahale aynen belgede adı geçen Veli Halife'nin sözünü ettiği gibi ise ilgili hukuk birimi tarafından düzeltilecektir. Hemen karar verilmesi yerine olayın evveliyatının incelenmesi yoluna gidilmiştir.

Daha sonra bu olayla ilgili takibat dosyasında Hamza Bey vakfı mütevellisi ile Hacı Hamza mescidinin imamı arasındaki ihtilafa dair dosya nahiyesi naibine hitaben; "Sen ki dosya naibi Ali, Kocaeli'ye başkanı ile Sanca dosyasında Hacı Hamza Bey kendisine mülk olarak verilen deşirmen, bahçe ve çiftlik yerini vakfedip gelirini Naib köyünde bina ettiği caminin imamına yaptı etmiştir. Hala mescitte imamlık yapan Veli Halife hizmeti karşılığında buraları tasarruf ederken Vakfın mütevellisi olan Rukiye Hatun tarafından vekil tayin edilen El Hacc Ali ile Veli arasında vakıf arazilerin tasarrufu hususunda anlaşmazlık çıkmış, karşılıklı görülen dava sonunda Veli'nin buraların mutasarrıfı olacaktır hükmü verilmiştir."⁷⁷

Bu hükümle meseleye nizam verilmiş, Veli söz konusu yerlerle ilgili görevine devam etmiş, tasarruf hakkının kendisinde olduğunu tescil ettirmiştir.

Vakfın bazı mallarının yönetimini alabilmek için olur olmaz iddialarda bulunulduğunu oluyordu. Böyle bir iddia veya talep geldiğinde dosyadaki yazı malzeme da görüldüğü gibi; hemen kayıtlar inceleniyor ve aynı zamanda bölgenin ihtiyarları ile görüşülüyordu.

Şah Fakih vakfına ait olup Tepecikören köyündeki caminin hatiplerine yaptı olan çiftli bahçe ahıslar tarafından müdahale olunmasıyla ilgili bu belge; Kocaeli Kandıra nahiyesindeki Tepecikören nam köyde Şah Fakih camisinde

⁷⁶ Kal' a, a.g.e., s.90

⁷⁷ a.e., s.91-92-93

hatip olan Mustafa bin Salih meclis-i ere varıp cami etrafındaki yerlerin vakıf artı gere i cami hatiplerine art edildi ini buna binaen oraların mutasarrıfı iken Mehmed bin Ali ortaya çıkıp “ shak Fakih buraları ulemaya art etmi ti ve ben de ulemadanım” diyerek, müdahalede bulundu unu söylemi , durumun tetkik edilerek isimleri belirli bazı sakinlere soruldu unda buraların cami hatiplerinin tasarrufunda bulundu u ve adı geçen hatibin de buranın mutasarrıfı oldu u ahitlerce kabul edilmi tir. Bunun üzerine; Defter Emini, Defterhane-i Amire’de bulunan evkaf defterlerine müracaat etti inde açıkça bu vakfın gelirinin kimlere verilece i belli oldu u, ulemaya gelir ayrıldı na dair her hangi bir kaydın olmadığı da görülmü tür. Divan-ı Hümayun “Ni an Kuyudatı”na bakıldı nda, adı geçen hatip Mustafa’nın berat-ı erifle buranın mutasarrıfı oldu u da kayıtlıdır. Kadimden beri burasının hatipler tarafından ne ekilde tasarruf olunagelmi se o ekilde zabtettirilip hiçbir ekilde dı arıdan müdahale edilmemesi babında Kandıra naibine yazılmı bir hükümdür.⁷⁸

Ta köprü nahiyesi, Koçlar köyündeki caminin imamı olan Ali Efendi gelip aynı nahiyeye ba lı köyden Mehmed Ali isimli kimsenin hayatta iken Çunkollu deresinde mutasarrıfı oldu u de irmenini tescil-i er ile mütevelliyeye teslim ederek vakfetti ini ve de irmeninin tasarrufunu ve gelirini adı geçen caminin imamı olan ki iye art ve tayin etti ini fakat vakfedenin varislerinden olan Hacı Hüseyin ve Süleyman ve Osman ve karısı vesair varislerinin ortaya çıkıp bu vakfiyeyi tanımadı ı ve mülkün kendilerinin varis olarak hakları oldu unu iddia ettiklerini söylemi , bu konuda eyhülislamdan da fetva aldı ını belirterek bu fetvaya göre ferman verilmesi babında ricada bulunmu , bunun için Ta köprü nahiyesi naibine meselenin acilen mahallinde görülmesi ve çözülmesi hususunda hüküm yazılmı tir.⁷⁹

3.4.3.2 Mütevellinin Gelirleri

Yönetici olarak bir vakfın ba na atanalar üç ekilde maa alırdı. Nakdi

⁷⁸ a.e., s.192-193

⁷⁹ a.e., s.273-274

ücret, aynı yani vakfın bir tür geliriyle ödenen ücret (Mesela zeytin ba ı olan bir vakıf aynı ücreti zeytin olarak da verebilir, vakıf bunu da vakfiyeye yazdırabilirdi.), ayrıca ücretsiz (gönüllülük esasıyla)'dir. Ücretsiz atanalar da aslında vakfiyede belirlenen bazı yollarla vakfın bazı imkânlarından faydalanıyorlardı. Mesela, bir binanın kullanım hakkı, önce vakfedenindi. Daha sonra onun neslinden gelenlere bırakılabiliyordu.⁸⁰

Vakıf mütevellisi, vakfiyede belirtilen tutarın üstünde bir ücret almaya çalışabiliyordu. Buna karşılık, özellikle aileden olan ve vakfın bazı gelirleri kendilerine ait olanlar fazladan ücret taleplerine karşılık çıkıyor ve meseleyi kadıya taşıyabiliyorlardı.

Böyle bir davada, şehid Mehmed Pa a vakfının mütevellisi olan Yahya Bey vakıf tarafından belirlenmiş olan miktardan daha fazla ücret almak istemi, bu talebinin gerekçesini daha evvelki müteveli olan abisiyle aralarındaki bir mevzuu bilmemesi idi. Hem bu mevzu hakkında abisini şikâyet etmiş hem de kendi maaşıyla ilgili talepte bulunmuştu. Dava incelenmek üzere Evkaf Müfettişine teslim edilmişti. Daha sonra, şehid Mehmed Pa a vakfının mütevellisi olan İbrahim ile kardeşi Yahya Bey demekle maruf kimsenin davaları meclis-i erde görülmüştü. Yahya Bey ile kardeşi Smail Bey arasında vakfın hesabı görüldüğünde Yahya Bey'in "vakıf tarafından aylık 43 kuru bana vazife tayin olunur iken bundan önce Burgos vakfına sekiz sene müteveli oldu undan ve tayin olunan meblağ Smail'e kaldığından başka vakıf tarafından bana her sene verilen 9800 akçe kifayet etmemekte, bu eksik meblağı ve bana ayrılan maaşın artırılmasını talep ederim." şeklinde istekte bulunmuş ve dava açmıştı. Büyük müteveli olan kardeşi Smail de cevabında vâkıf, vakfiyesinde "üçüncü batında doğan evlada günlük 20'er akçe verile" diye yazdığını ve üstelik daha önce zam yapıldığını ve hiçbir kusurunun olmadığını söylemişti. Vakfiyeye bakıldığında da adı geçeninin isteğinde haklı olmadığını muarazadan men edilmesi babında yazılan hükümle

⁸⁰ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585–1683)**, Sivas, Dilek Matbaası, 1998., s.65

karar ba lanmı tır.⁸¹

Gelirlerin bir kısmı aile fertlerine dağıtıldı ı bazı durumlarda, mütevellinin, di er aile fertlerine ödeme yapmamak için çe itli bahaneler üretti i olurdu. Vakıf gelirinin vakıf i lerine harcandı ı ve geriye hiç para kalmadı ı iddia edilirdi. Böyle iddialar, tartı maları beraberinde getiriyordu. Vakıf kayıtları ve muhasebesi incelenerek hangi tarafın haklı oldu u tespit ediliyordu.

Vakıf görevlileri, hizmet ettikleri sürenin kar ılı mı aldıkları halde, hizmet etmedikleri gün içinde fazladan ücret talep edebiliyorlardı. Çalı madıkları zamanı çalı mı gibi gösterip fazladan para talep ettikleri de oluyordu.

Sarıkadı zaviyesinde hizmetli bir ki i ile müteveli arasında hizmet süresi hususunda muaraza çıkmı tır. Vakfın dahil oldu u bölgenin sorumlusu Kartal nahiyesi naibine, Sarıkadı Zaviyesinin zaviyedarı ve mütevellisi olan Salih ikayetinde, vakıftan hizmet kar ılı ı vazifede bulunan Ahmed nam kimse hizmetleri kar ılı ı hakkını aldıktan ba ka hizmet etmedi i günler için dahi ücret talep etti i ve bu hususta emr-i erif rica etti inden acil olarak meselenin yerinde görülmesi için hüküm emir olunmu tur.⁸²

Di er örnekte ise; At pazarında in a edilen binanın gideri dü üldükten sonra mütevellisine ödeme yapılmak istenmeyip vakf için alı konmak istendi i bunu mütevellinin ikayet etti ini görmekteyiz.

İstanbul'da Atpazarı'nda Münteha ve Kamer nam Hatunların bina eyledikleri mektep evkafının evladiyyet üzere mütevelliyesi olan Hatice nam hatun, vakfın hasıl olan gelirini mürtezikasının vazifesi kar ılı ı verilip para kaldı ı taktirde mektebin giderlerine sarf edilmesi ve yine kalan parayı da evladiyet üzere müteveli olanlara art etti i, 180 senedir vakıfta evkafın bakiyesi müteveliye verile gelirken, garaz sahibi bazı kimseler “vakıf gelirinin ziyadesini sana zabt ettirmeyiz, vakf için alıkoyarız” diye vakıf artına mugayir olarak kendisine taaruz edildi i, bunun

⁸¹ Kal'a, a.g.e., s.18

⁸² a.e., s.259

önlenmesi için emr-i erif rica edildi i, buna göre vakfiyesine ve hazine'deki defterlere bakıldı 1, vakfiyede vakıf gelirinin mektebe harcandıktan sonra kalanının mütevelliiye verildi i maddesinin açık oldu u, bu sebeple vakıf fazlasına bu ekilde dokunulmaması hususunda yazılmış tır.⁸³

Haseki Sultan Vakfına ait mukata vesair gelirlerin vakıf artına uygun olarak vakıf hizmetlileri asında taksimi gerekti i halde mütevellinin bu gelirlei kendi uhdesinde kullanmak istedi ini bir ba ka örnekte, Babüssade a ası nezaretinde bulunan stanbul'daki Haseki Sultan vakfının mütevellisi Hızır'a; Mütevellisi oldu un evkaf musakkafatından(musakkafat: bir vakfın kapalı alanları) ve mukataatı saireden mutad ve eskiden oldu u üzere hasıl olan vergi gelirinin yarısı mütevellii olanlara ve dörtte biri cabilere ve yine dörtte biri ruznamçecilere da ıtılıp cabiler ve vakfın sarrafları çokça emek sarf ettiklerinden bu görevlilere payla tırmada gadrolunmaması artı üzerine hareket edesin denilmi ve Babüssade a ası Mustafa A aya, mühürlü mektupla hüküm iletilmi , mucibince amel olunması istenmi tir.⁸⁴

Haydar Çavu vakfının mütevellisi ve cabisi, vakıfta hizmet kar ılı ı çalı an eyh Lütfullah ve ikinci nazır Dervi Ali ve zabiti Seyyid nam kimselerin üzerlerine dü en vazifeleri yapmadıkları günler için hakları yok iken hizmet kar ılık beklediklerini söyleyerek rahatsız edildiklerini ifade etmi lerdir. Bu konuda emr-i erif rica ettiklerinden meselenin derhal yerinde görülerek er-i erife mugayir hareket ettirilmemesi babında hüküm yazılmış tır.⁸⁵

Haydar çavu camiinin vaizi olup ücretini vakıftan alan vaizle vakıf arasındaki çıkan anla mazlık; Mevlana Seyid Mehmedin, Haydar çavu camiinde vaiz oldu unu, vakıf mütevellisi olan Feyzullah nam kimseden beratı gere ince ücretini istedi inde mütevellinin vermedi ini, vakıftan alınarak ücretinin kendisine verdirilmesi babındaki dilekçesi dikkate alınarak dava açılmış tır. Açılan dava ile kayıtlara bakılmış , beratlarda bu ki inin Bandırmaya ba lı Kapıda

⁸³ a.e., s.273

⁸⁴ a.e., s.375-376

⁸⁵ a.e., s.360-361

nahiyesinde adı geçen vakıfta, bir süredir 10 akçelik vaiz oldu u görülmü ; Berat gere ince amel olunması ile karara ba lanmı tır.⁸⁶

Bazen, vakıfta herhangi görevle çalı anlar bir zaman sonra bu görevlerinden ya tamamen alınabilmekte ya da görevlerinde de i iklikler yapılabilmektedir. Kimi zaman da e er maa net akçe sayısı olarak de il de gelirlere orantılı belirlenmi ise vakıftan aldıkları maa ta de i iklikler olabilmektedir. Bunun dı nda maa alan ki iler maa larını alacakları kaydolan yeri sahiplenmeleri dolayısıyla, buraya ait tüm gelirleri sahiplenmek istedikleri de görülmü tür.

Örne in; Hamza Bey vakfının ortakla a mütevelliliklerini yürüten Mehmed ve Hasan gelip, vakıf camisinin imamına düzenli olarak vakıf gelirlerinden hizmeti kar ılı ı ödemelerini yaparlarken ve dı arıdan karı mak icap etmez iken, imamın kanaat etmeyip vakfın geliri olan ziraat alanları ve de irmenin i letilmesinden elde edilen fazlayı almak ısrarında oldu unu söylemi ler ve imamın vakfa gadreylemekte oldu unu söyleyen vakıf mütevellileri, bu tecavüzlerin önlenmesi hususunda emr-i erif rica etmi lerdir. Buna kar ılık, meselenin acilen mahallinde tetkik edilmesi için ile nahiyesi naibine hüküm yazılmı tır.⁸⁷

Ba ka bir usulsüz müdahale vakiasının görüldü ü belgede mütevellinin i lerini vekiline yaptırdı ı ancak vekiline müdahale edildi i görülmü tür.

Darüssaade a ası nezaretinde olan Gazi Mustafa Pa a vakfının mütevellisi Kemanke Mehmed arz-ı halinde; Gebze'de Mustafa Pa a cami-i erifi ve 16 hücreli medrese ve yedi aded tabhane ve kiler ve fırın ve ambar ve kütübhane ve 46 cilt kitap bulundu unu, vekili Ahmed'in i ine karı ma hakkı olmayan Gebzeli Abdi lakabıyla tanınan Fatih Hacı Halil, Mustafa ve Murcan ve Hasan ve Sa ır Hacı Mustafa ve o lu Ahmed söz birli i edip konusu tevliyyete ve i lerine zorbalıkla karı mak sevdasıyla senetsiz ve beratsız müdahale ettiklerini belirtmi , sözü edilen Fatih Halil ve di erlerinin taarruzlarına son verilmesi babında hüküm rica etmi tir. Bu sebeple

⁸⁶ a.e., s.386

⁸⁷ a.e., s.163

Hazine-i Amire'de mahfuz defter-i evkafa müracaat edilmi , Haremeyn-i erifeyn muhasebesi defterlerine bakıldı ında Hatt-ı Hümayun'un icap etti i üzere tevliyetin Kemanke Mehmed'e tevcih oldu u görülmü , buna göre amel olunması için Gebze nahiyesi naibine hüküm yazılmı tır.⁸⁸

3.4.3.3 Nazırların Maa ları

Nazır tayin eden vakıf kurucularının belirledi i nazırların bazıları nakdi ya da aynı ücret alırken bazı nazırlar ise gönüllü olarak görev yapmaktadırlar. Gönüllü nazırların çok az bir kısmı ise mahalle ahalisinden olu maktadır. Bu gönüllü nazırların belli bir kısmı ise vakıf gelirlerinden geçinen insanlardan olu maktadır.

Nezaret görevinin toplumsal olarak önemli bir itibar kayna ı olması ve saygınlık uyandırması nedeniyle birçok ki i gönüllü nazırlı ı kabul etmektedir. Bununla beraber 17. yüzyılda mevcut vakıflara nazır olarak atanan ki ilere baktı ımızda genellikle birinci derecede nazır olarak vakıf kurucularının kendilerini ve yakın aileden ki ileri atadıkları görülmektedir. Ama daha çok birinci dereceden nazır olarak devlet büyüklerinin tercih edildi i görülmektedir.⁸⁹

3.5 Gelir Getiren Vakıf Mallarının Yönetimi

Vakıf gelirlerinin devamlı olabilmesi için vakfedilen eser, vakfiyede belirtilen ekilde yönetilip i letilirdi. Genelde kiraya verilir ve kira geliri elde edilirdi. Osmanlı'da tatbik edilen Hanefi mezhebine göre toprak en fazla üç yıllı ına ve gayrimenkuller bir yıllı ına kiraya verilebiliyordu. En önemli husus, kira süresinin sınırlandırılmasıdır. Süre ve kira bedeli ba tan tespit edilir. Zamanla bazı zaruretler ileri sürülerek farklı kiralama usulleri ortaya çıktı. Bunlardan biri mukata'a, di eri icâreteyn'dir. Mukata'a, vakıf topra mın idaresinin topra ı

⁸⁸ a.e., s.236

⁸⁹ Yediyıldız, a.g.e., s. 188

a açlandırma ve üzerine bina yapma hakkıyla beraber kiralanmasıdır. Kiracı, toprağı kendi varislerine bırakabiliyordu ve kira ödendiği sürece sözleşme feshedilemiyordu.⁹⁰

câreteyn ise, 18. yüzyılda en çok kullanılan kiralama türüdür. Gelirleri azalmı ve gelirleri tamirat masrafları için yetersiz kalmaya başlayan vakıflarda kullanılırdı. Tamirat için gerekli bedel, peşin olarak veriliyordu ve düşük bir yıllık kira bedeli belirleniyordu ve bu kira de i tirilemiyordu.

Yakacık köyündeki vakfa ait iki adet dükkanın mülkiyeti hususunda kiracının mirasçlarıyla vakıf arasında ihtilaf çıkmı tır. Adalar nahiyesi naibi Mehmed Emin bir mektup gönderip daha evvel kiralanmış vakıf menkulünün sözleşme yapılan kiracının vefatıyla ortaya çıkan karışıklığı düzeltmek için meseleyi izah etmiştir. Yakacık karyesinde sakin iken ölen Balcı Bayram'ın veraseti karısı Rabia ile kardeşi Halil'e münhasır olduktan sonra, İstanbul'da Karababa mahallesinde sakin Gevher binti Hüseyin nam hatunun vekili olan kocası El Hacc Halil, imam Mustafa ve Arabacızade Mustafa adlı kişilerle meclis-i şer'eye varmış, müvekkili Gevher Hatun'un mütevellisi olduğu Çalık Ahmed camisi vakfından olan bir bab atar dükkanı ile bir bab berber dükkanının vakfın malı olduğunu, icareteyn ile müteveffa Bayram'a verildiğini, onun ölümüyle de buraların vakfa intikal etmesi gerekirken Balcı Bayram'ın karısının buna karşı çıktığını söyleyerek bu durumun şer'î ile görülmesi muradındayım demiştir. Bunun üzerine canib-i erden(kadılık veya eyhülişlamlık kastediliyor) Katib Ahmed gönderilerek meclis kurulmuş ve taraflar karşı karşıya geldiğinde Rabia kadın cevap vererek; adı geçen dükkanların Çalık Ahmed vakfından senelik altmış para bedelle kiralandığını kabul etmiş, lakin elinde olan şer'î hüccete göre vakıf dükkanlarının yanında ve altında bulunan iki oda, bir ahır ve bir miktar arsanın zevcesi tarafından kendisine verildiğini ve kendisinin de bu mülkiyet üzerine burayı sahiplendiğini söylemiş, Gevher kadının müvekkili de ona cevap olarak söz konusu edilen mülklerin vakfın arsası üzerinde sonradan ve yeniden inşa edildiğini, bunun için mütevellinin izninin alınmadığını dolayısıyla

⁹⁰ Yediyıldız, a.g.e., s.133

vakıf arsanın üzerinde kiracı tarafından in a edilmi olan odaların da vakfa ait kabul edilmesi gerekti ini ifade etmi tir. Mecliste hazır bulunan köy sakinleri de bu iddiayı do rulayarak Bayram'ın vakıf arsa üzeride oda in a edip karısına mülk etti ini belirtmi lerdir. Bunun üzerine Rabia kadının buralara müdahale hakkının olmadığı ilam edilmi ve bu ilam üzerine hükm-ü hümayun rica edilmi olup ilama göre amel olunması babında yazılmış tır.⁹¹

Vakıf malını kiralayan ki inin malı kullanma hakkının sınırlarına dair çok önemli bir husus geçmi tir. Vakfın malını kullanan ki i vakıf malını kullanırken, onun üzerine fayda sa layacak eklemeler yaptı nda bu ekler kiracıya de il vakfa ait sayılmış tır. Bu ek, bazen bir a aç bazen kayda de er büyüklükte bir bina olabilmektedir. Yukarıdaki örnekte de vakfın kiracısı vakıftan kiraladı ı bir kısım musakkafatın[çatı ile örtülmü yapı] civarına birkaç ek yapı yapmış tır. Kira sözleşmesini yapan ki i vefat edince artık vakıf, malı devralacaktır. Ancak kiracının malı kullandı ı zaman içinde kendi kazancından yaptı ı malı mirasçısının kullanabilmesi mümkün de ildir. Bu uygulama aslında mantık olarak da gayet tutarlıdır. öyle ki; herhangi kimse vakfa ait bir ev kiralamı olsa ve bu evi kendi kullanımı için güzelle tirmek namına geni bir mutfak yaptırsa, daha sonra bu kiracı evden ayrılrsa yeni kiracı evi kullanırken eski kiracı mutfa ı halen kullanamayacaktır. Bu manada uygulamanın tutarlı oldu unu söyleyebiliriz. Tutarlı olması yukarıda sözü geçen kiralamanın icareteyn usulüne göre yapılmasından kaynaklanmaktadır. Aksi halde yorum olması dolayısıyla tartışılabilir bir ey denilebilirdi. Burada daha önemlisi, bu meselenin en azından bir nizama ba lanmış olmasıdır. Çünkü; bu bize hukuki geli mi li i gösteren önemli bir veridir.

Verilen hizmetler için vakfiyeye göre ücret alınması gerekirken keyfi uygulamalar yapıldı ı durumlara sıkça rastlanmaktadır. Bu tür mevzular için ikâyetler olagelmi tir. Örne in, “Galata’da ki Rum hastanesinde hizmet eden dokuz ki i, Sultan Ahmet Camii vakfı, Galata hastanesi adıyla bir hastane

⁹¹ a.e., s.345-346

çalı tırmaktadır. Vakfa hastane vergisi öderken vakıf tarafından vergi alanlar bununla yetinmeyip farklı adlar altında yeni yeni vergiler almakta oldukları için” ikayette bulunmuşlardır. Sultan Ahmed Camii vakfına ait Galata bimarhanesinde, hastalardan fazla vergi talep eden vakıf görevlilerinin müdahalesinin önlenmesine dair; Hilaf-ı kanun ve defterin rencide edilmemesi babında hüküm rica ettiklerinden defter-i Hakani mucibince amel olunması babında bu hüküm yazılmıştır.⁹²

Süleymaniye medreselerinde bulunan talebelere herhangi bir ücret ödenmemektedir. bunun üzerine, Süleymaniye medresesinden gelen on altı talebe, verdikleri arzıhallerde, medrese hücrelerinde sakin talebelere günlük 8 akçe verilmesi gerektiği Süleymaniye vakfının vakfiyesinde Arapça olarak kayıtlıdır ve Haremeyn evkafı bürosunda da kaydı vardır iddiasında bulunmuşlardır. Söz konusu vakfiyeye bakıldığında medrese sakinlerinden müderris dani mendi(stajyer, asistan) olan kişilere günlük 2 akçe verilmesinden başka hücrelerde sakin olan medreselilere dair herhangi bir kayıt görülmemiştir. İddia edildiği gibi herhangi bir Arapça vakıf kaydı da yoktur. Bu meselede kadimden beri olagelen usul devam ettirilmektedir ki böyle bir uygulama hiç olmamıştır. Buna hakları olmadığını açık olması nedeniyle bir daha böyle bir talepte bulunurlar ise ılerle tedip edilmeleri hususunda ferman-ı alii yazılmıştır.⁹³

Evkaf Müfettişi ve Süleymaniye evkafı mütevellisine yazılan bu hükümden anlaşıldığı üzere vakıflar sadece kendi bünyelerinde çalışan vazifelilere değil aynı zamanda vakfın içinde vakfın beklentilerini karşılamak kaydıyla hizmet alanlara da ücret verilebilmektedir. bu örnekte, ücret talep edenlerin herhangi ücret hakları olmasa bile onlara aabeylik eden bugünkü asistanların vazifelerine benzerlerinden sorumlu dani mentlerin belli bir ücretle desteklendiklerini anlıyoruz.

⁹² a.e., s.15-16

⁹³ a.e., s.391

3.6. Kötü Yönetilen Vakıflar ve İhtilaflar

Bazı vakıf çalışanları aldıkları ücretlerle yetinmeyip vakfın gelir getiren faaliyetlerine müdahale edip kendi çıkarları doğrultusunda işlem yapmaya çalışıyorlardı. Örneğin, vakıfla direkt ilgisi olmayan kişilerinde desteğini alıp görevleri olmamasına rağmen vakıf gelirlerinin toplanmasını üstlerine almak istiyorlardı. Genellikle amaçları vakfın gelirlerinin kendi uhdesine geçmesini sağlamaktı.

Kapıda 1 nahiyesi naibine bu tür bir mevzu ile ilgili yazılan hükümde, Galata kadısı nezaretindeki evkaftan Erdek köyündeki cebeci mescidi vakfının mütevellisi Ali, mescidin imam ve muallimi olan Hafız Ahmed'in zorbalıkla vakfın gelirlerini yalnız kendi nefsi için kullanmakta, hatta uhdesinde olmadığı halde, Galata kadılığında olan vakfa müdahale etmekte ve vakfın telefine sebep olmaktadır, diye şikâyetinde bulunmuştur. Mütevellinin bu işine karşılık, kadı şeyh Ali'nin, cami müezzini ve imamı bu işi ile uğraşmaya kudreti olmadığı için davasının başkente havale olması için hüküm istenmiş, Kapıda 1'a tabi Erdek köyünde cebeci mescidi vakfı mütevellisi ile vakfın tevliyyetine müdahale eden mescit imamı ve muallimi arasındaki hilafın, vakfın nazırı tarafından İstanbul'da görülmesi uygun bulunmuştur.⁹⁴

Kötü yönetimle veya çeşitli ihtilaflarla ilgili şikâyet geldiğinde tetkik işlemlerine kadıdan olayın araştırılmasının istenmesiyle ya da bir müfettiş atanmasıyla başlanıyordu. Öncelikle resmi kayıtlara bakılıyor, bir bakıma ilgili vakfın anayasası olan vakfiye yani esas metin ve diğer yazılı kaynaklar inceleniyordu. Bölge halkından özellikle yazılıların görüşüne başvuruluyordu. Ancak vakfiyeler sıklıkla mevzuların çözülmesine yetecek kadar sarıh oluyorlar ve ihtilafa düştüğünde yapılan basit bir inceleme ile konu hakkında hüküm verilebiliyordu. Bu durumla ilgili olarak aşağıda pek çok örnek yazılmamıştır.

⁹⁴ a.e., s.31-32

Mesela bu belgede; stanbul'da Cibali kapısı dahilinde Seferikoz mescid-i erifinde minber vaz iden El Hacc brahim efendi vakfının mütevellisi Hafız el Hacc Mehmed'e, vakıf senedine aykırı ekilde ihdas olunan kurralık ciheti kaydının terkine dair hüküm verilmi tir. Çünkü, eyhülislamlık nezaretindeki adı geçen vakfın kayıtları Küçükevkafe Muhasebesinde iken eski müteveli olan Mehmed Re it, ehzade camiinde günlük 10 akçe vazife ile bir kurra(vakıfların kuran okumakla görevlendirdi i ki iler) ciheti ihdas ettirdi i, mutasarrıfın ölümünden sonra da bu görevin devam ettirildi i, bu nedenle vakfa gadrolundu u haberlerinin verildi i, eyhülislamlı ın da i aretiyle vakfın vakfiyesine bakıldı ında vâkıfın Fatih camiinde bir kurra ve ehzade camiinde bir kurra artı oldu u, oysaki söz konusu vakfın bir de il iki kurrasının oldu u, ehzade Camiinde yevmi 10 akçe vazife ile Ömer Efendi denen kimseye kurralık görevi ihdas edildi i, imdi Ömer efendinin de öldü ü ve bu kurralık i inin iptal edilmesi ve yeni bir kurra atanmaması hususunda vakıf mürtezikalarının emr-i erif ricasında oldu u ve buna göre amel olunması uygun bulunmu tur.⁹⁵

Burada, vakfiye esas alınarak bir ki i olması gereken ama vakfiyede yazılmadı ı halde evvelki müteveli tarafından, usule uygun olmayacak ekilde uydurulan ve farkında olunmadan bunu uyduran mütevelliden sonra da devam ettirilen usulsüzlük, ihdas olunan müezzinlik cihetinin vakfiyeye göre kaldırılmasıyla, vakfın zarara u ramasına engel olunmu tur.

brahim Hanzade Yahya arz-ı halinde, atası Vezir ehid Mehmed Pa a evkafında, berat-ı erifle günlük otuz akçe vazife ile katip olup, kendisine verilen vazifeyi yapmak ve ücretini almak istedi inde vakfın mütevellisi olan smail beyin buna, ona mahsus olan i i ba ka bir kimseye verdi ini, aidatını ve vazifesini vermeyip hilaf-ı art-ı ile vakfa gadr etti ini bildirir. Hakkı olan vazife ve ücretinin varilip kendisine karı ilmaması babında emr-i erif rica eder. Hazine-i Amire'de bulunan küçük evkaf defterine bakıldı ında zikrolunan kitabetin vakfın

⁹⁵ a.e., s.83-84

evlatlarından Yaya bin Ali'nin oldu u kayıtlı oldu undan, bu vazifenin evvelden beri ne vecihle yapılmı sa o ekilde yaptırılması, brahim Hanzade Yahya'ya taarruz edilmemesi için emr-i erif yazılmı .⁹⁶

ehit Mehmet Pa a vakfının birinci katibi olan brahimin vazifesine müteveli tarafından müdahale olunmaması için Sadrazam nezaretinde olan Evkaf Müfetti i'ne yazılan hükümle vakfın katiplik i i, vakfiyeye göre yeniden düzenlenmi ve brahim Hanzade Yahya'ya verilmesi sa lanmı tır.

Bir ba ka örnekte ise; Kaymas nahiyesine ba lı Melenli köyündeki skender Hamza Bey vakfı mezrasının berat-ı erifle ortakla a mezradarları olan Abdurrahman ve Hacı veli, payitahta gidip, ortakla a yaptıkları mezradarlık i ine dı arıdan Mehmed ve smail ve Mahmudo lu Ali nam kimselerin senetsiz ve beratsız olarak müdahale ettiklerini bildirmi , bu i e taarruz ettirilmesi babında emr-i erif rica eylemi lerdir. Buna cevap Melenli köyündeki vakfın mezradarı olan ki ilerin vazifelerine müdahale olunmaması Kaymas nahiyesi naibine nezaret tarafından hüküm olarak iletilmi ve acil olarak, mahallinde meselenin düzeltilmesi söylenmi tir.⁹⁷

Ere li'deki bir caminin imamı vakfiyede belirtilen ücret kendisine ödendi i halde “vakıf mallarının gelirlerini de vakıf artlarına mugayir olarak almaya” çalı mı tır. Meselenin tetkiki için camideki hizmetli ve di er görevlilerle görü ülmü ve imamın hakkı olmadı ı halde fazladan para almaya çalı tı ı tespit edilmi tir. Bu hususla ilgili üç yazı ma a a ıdadır:

Ali Pa a vakfının, vâkıf tarafından cami imamına art ko tu u miktarın ödendi ine ve kanaat etmeyen imamın müdahalesinin önlenmesine dair hüküm çıkmadan evvel Ere li nahiyesi naibi Hüseyin, padi ahın südde-i saadetine mektup gönderip, Sadrazamlık nezaretinde olan evkaftan Ali Pa a vakfının müteveli vekili Hacı Mehmed, meclis-i ere varıp Ere li'de bina etti i caminin imamı olan

⁹⁶ a.e., s.88

⁹⁷ a.e., s.96

Mustafa'nın vakfiyede belirtildi i ekilde hizmeti kar ılı ı aldı ı ücrete kanaat etmedi ini ve vakıf mallarının gelirlerini vakıf artlarına mugayir olarak aldı ını, caminin hademe ve di er fertlerine soruldu unda ve mahkeme kuruldu unda “cami imamlarının vakfedilmi nakdin faizi ve kiralardan yana hakkı yoktur ve daha önceki imamlar da böyle bir iddiada bulunmamı lardır” diye ahitlik ettiklerini tespit etmi ve bunu iletmi tir.

Buna göre, imamın müstehak oldu u(alması gereken ücret kastedilmi tir) ne ise vakıf mütevellisinden alıp vakıf artlarına müdahale etmemesi Hazine-i Amiredeki evkaf defterlerine bakıldı ında imamın vakfiyeye göre günlük 5 akçe vazife ile imameti ücreti alabilece i kayıtlı oldu undan bu kayıt üzere amel olunması için hüküm yazılmı tır.⁹⁸

Bazen iki vakıf arasında bir yerin sahipli i konusunda anla mazlıklar çıktı ı da oluyordu. ki vakıfta anı yerde hak iddia edebiliyordu. Böyle bir durumda, meselenin çözümü için vakfiyeler incelenerek bir karara varılabiliyordu. Bu da yeterli olmadı ı görülen a a ıdaki yazı mada, ihtilaf hallerinde uygulanacaklar içinde saydı ımız, konuyla ilgili bilgi sahibi oldu u dü ünülen güvenilir ki ilerin tespiti ve ahitlikleri yoluna ba vurulmu tur.

ehzade Sultan Mehmed Han vakfına ait Terkos'a tabi Ormanlı köyü mukataasından olan göl, kuru ve merayı zabteden Fatih Sultan Mehmed Vakfı mütevellisinin müdahalesinin önlenmesi için Terkos Naibine yazılan yazıda; Darüssaade a ası Nezaretindeki Evkaftan Merhum Fatih Sultan Mehmed Han camii vakfı mukataalarından Ormanlı mukataasının münazaalı mahal üzerinde, müslümanlar huzurunda akd-olunan, meclis-i erde vakıf mütevellisi Hasan tarafından, vekili vakıf katibi Mehmed efendi nam kimse ve Ebulfeth Sultan Mehmed Han vakfı mütevellisi Mehmed'in vekili Ebubekir nam kimse ile taraflarında elde olan vakfiye mucibince Ormanlı mukataası sınırlarındaki göl, kuru ve meranın vakfiye zamanından bu ana gelinceye kadar tartı masız ehzade

⁹⁸ a.e., s.126

vakfı tarafından tasarruf oluna gelirken, Ebulfeth Sultan Mehmed vakfının mütevellisi burayı fuzuli zabt edmi , Esseyid Osman nam kimseye adı geçen gölü icar etmesi sebebiyle görülen davada, müba ir tayin olunan Mehmed Halife aracılı ıyla yüzle tirildiklerinde Ebulfeth Sultan Mehmed vakfının müteveli vekili de verdi i cevapta; vakfiyeye göre gölün tasarrufunun kendi vakıflarında oldu unu söylemi tir. Bu durumda, ahit aranımı ve adı geçen nahiye sakinlerinden Abdurrahman bin Ahmed ve Salih ve Ömer gibi ismi bölgede bilinen altmı tan fazla ihtiyar müslümana soruldu unda söz konusu hudutlar dahilinde göl, kuru, mera elli seneden beri ehzade Sultan Mehmed vakfı tarafından sorunsuz tasarruf edile gelmi tir, ekindeki bilgiler üzerine Fatih Sultan Mehmed vakfı mütevellisi ve gölü o vakıftan kiralayan Esseyid Osman’a bunun tenbih edilmesi söylenmi tir.⁹⁹

Bu durumda Esseyid Osman gölü icar etmek istiyorsa ehzade Sultan Mehmed vakfıyla anla ması gerekmektedir.

Bir di er yazı mada, Üsküdar eyh Selami Ali mahallesinde tartı malı bir mahalle ilgili çözüm için meclis kurulmu tur. Selami Ali zaviyesinin eyhi ve evladiyet üzere mütevellisi olan E eyh Mustafa Efendi ile a a ıda da zikredilen 38 parça menzilin bina ve arsalarına 70-80 seneden beri alım-satım yaparak tedavül ettiren ve mülkiyetlerine sahip olan Kirkor Bedros, ryen, Haçador, Aranis ve sairleri arasında yüzle me ve mahkeme yapıldı ında otuz sekiz bab menzilin binaları ve arsaları, Mustafa Efendi'nin vakıf arazisine biti ik oldu u, 1162 senesinde bu arsaların vakfa ait oldu unun vakıf kaymakamı Hafız Mehmed tarafından iddia edildi i, bunların arsa ve bina sahipleriyle vakıf arasında Üsküdar'daki mahkemede mesele edildi i, söz konusu arsaların vakıf malı oldu unun ahitlerce de ifade edildi i, vâkıfın vefat tarihinden(1104) bu vakte gelinceye kadar geçen 66 senelik “zemin mukataalarını” talep etti i belirtilmi tir.

⁹⁹ a.e., s.229-230

Buna karılık, davalılar da zikrolunan menzillerin kendilerine ait oldu unu, müteveffa vâkıfın hayatında o arsalara sahip olmadı mı ifade etmi , vakfiyeyi tamamen inkar ederek kulaktan dolma bilgilerden ba ka vakfın tasarruf hakkını kanıtlayacak er'i bir ilamın olmadı mı söylemi lerdir. Ayrıca yazı maya, Papa Abraham vâkıfın ya adı ı 24 sene miktar-ı mülkiyetiyle hiçbir sorun olmadan ya adıkları ve onun vefatından 1162 senesine gelinceye kadar kendisi ve çocukları tarafından alınıp satıldı ı ve her türlü i lem yapıldı ı halde vakıf görevlileri tarafından hiçbir iddia da bulunulmadı mı söyledi i, eklenmi tir. Bunun üzerine olaya vukufiyeti bulunan 70-80 ki ilik ihtiyar heyetine sorulup ahitlik istendi inde mütevellinin iddiasının tevatür oldu u anla ılmı ve elinde olan ilama iltifat edilmeyip mukataat davasından da men olundu unun ilam edilmesiyle mahkeme 1171(miladi 1758) de yani sonuçlandırılmı tir.”¹⁰⁰

Bu yazı madaki en dikkat çekici nokta, ihtilafın çözülmesinde bir evvelki yazı malarda da örne ini gördü ümüz, geni bir ara tırma yapılırken, mevzu hakkında bilgi sahibi olan geni bir gruptan ahitliklerinin alınmasıdır. Ayrıca bu sayıca yo un ahitli in yönlendirmesiyle alınan kararın, mahkemedeki taraflardan gayr-i Müslim olanlar lehine çıkmasıdır. Gayr-i Müslim Papa Abraham adlı ahıs vakıf sahibiyle uzun yıllar hiç sorun ya amadan geçindiklerini belirtmesi de çok manidardır. Bir di er mesele ise iki toprak parçası üzerinde bir kısım ortak alanın mevcut olup olmaması hakkında çok uzun bir zaman boyunca tetkik yapılmı tir.

Vakıf çalı anlarının yanı sıra vakfın bulundu u bölge halkı da vakıfla ilgili ikâyetlerde bulunabiliyordu. Örne in, Kartal kasabası ahailerinden Müslim ve gayr-i Müslimler, “Sultan Orhan Camisi vakfından ve mezaliminden asude oldukları, yasakçılık görevi la vedildi i halde üç yeniçeri ve Mustafa isimli ahıs yasakçılık iddiasında oldu undan reayaya ve vakıf i lerine zahmet verdikleri ve engel oldukları” gerekçesiyle ikâyette bulunurlar. Ahalinin talebi yerinde bulunarak vakıf görevlilerinin sui istimallerinin önüne geçilmi tir.

¹⁰⁰ a.e., s.231-232

Sultan Orhan Camii vakfına ait Gebze'de reaya i lerinin vakıf tarafından görüldü üne ve yasakçılık iddiasında bulunan ahıslara dair, Kartal'da Yeniçeri serdarına yazılan hükümde; Kartal kasabası ahalilerinden müslim ve gayr-i Müslimler meclis-i erde ikayetle, Sultan Orhan camisi vakfından ve mezalimden asude oldukları, yasakçılık görevi la vedildi i halde üç yeniçeri ve Mustafa isimli ahısın yasakçılık iddiasında oldu unu, reayaya ve vakıf i lerine zahmet verdikleri ve engel olduklarını bildirmi lerdir. Mustafa'ya yasakçılık iddia ettirilmeyip men u def edilip, vakf-ı erif ahalsinin rencide ettirilmemesi babında daha önce Yeniçeri A ası tarafından verilen mektup mucibince amel olunması için Sultan Mahmud tarafından verilmi olan emr-i erifin yenilenmesi hususu beyan edilmi tir.¹⁰¹

Emetullah Kadın vakfının, vakıfı El hacc müteveffanın o ulları tarafından görevlendirilen vakıf cabisi vekili, her zaman oldu u üzere Haremeyn'e irsal edilmek üzere bu yıl da 68 senesi kirası olan vakfın gelirlerinden ayrılan 2680 kuru u alarak, kaybolmu tur. Onu görevlendiren Kaymakam El hacc Ali'nin görevden alınması, el Hacc Halil müba ir marifetiyle bulundu u taktirde baki mebla olan 1032 kuru un talep olunması iktiza etti i ve derhal yakalanarak dava edilmek üzere stanbul'a gönderilmesi gere i hususunda yazılmı tir.¹⁰²

Emetullah kadın vakfının gelirlerini toplamakla görevli ahıs i ini vekile tevdi etmi , vekil bir miktar payı alıp kaçmı tir. Görevlendirmeyi yapan kaymakamın sorumlu tutulup i inden alınması ve suçu i leyen ki inin de yaptırım olarak stanbul'a gönderilmesi, kötü bir yönetim durumunda örnek te kil edecek ekilde, dikkat çeken iki uygulama yapıldı ı görülmektedir.

Bandırma Camisinde kayyım Mehmed Halife gelip, Bandırma kazasında Haydar Çavu camisi vakfından almak üzere günlük altı kuru vazife ile kayyım oldu unu ve bu görevin babasından karde i Mustafa'ya ve kendisine ortakla a tasarruf edilecek ekilde kaldı ını ancak karde inin kendisine ayrılan paya kanaat

¹⁰¹ a.e., s.247-248

¹⁰² a.e., s.285-286-287

etmeyip onun hissesini de üzerine berat ettirip dı arıdan Mehmed ismindeki bir ki iye devretti ini söylemi bunun üzerine, söz konusu ki iler Haremeyn müfetti i huzurunda mahkeme edilmilerdir. Mahkeme de Mustafa'nın hilesi zahir olmu tur. Berat mucibince ve hizmeti kar ılı ında, Mehmed'e hakkı olan her ne ise tahsil edilip verilmesi ve er'i icra uygulanması hususunda emr-i erif rica edildi inden, mahallinde erle görölmek için yazılmış tır.¹⁰³

Bu emr-i erife göre Mehmed'in kayyımlik hakkı devam eder ve gasp edilen hakkını da geri alır. Belki bugün için Mustafa'ya da yaptırım olarak kayyımlik hakkının elinden alınması beklenir. Ancak Mustafa'nın kayyımlik hakkı vakfın vakfiyede belirtti i bir iste idir. Bu yüzden Mustafa'nın kayyımlik hakkı elinden alınamaz. Çünkü, vakfın vakfiyesi çok önemli istisnalar (Bu istisnalardan bir tanesi çok ciddi bir karı ıklık çıkması halinde vakfın mazbuta dü mesidir ki buna dair birkaç örne i Mazbut vakıflar bölümünde vermi tik.) olmadı ı sürece yegane kaynak olarak görölen vakfiye dikkate alınır. Bu durumda Mustafa'nın kayyımlik hakkını nasıl kullanaca ı da onun tasarrufundadır.

Bir vakıf, ilgilenecek görevlisi kalmayan ba ka bir vakfın mallarını devralmak için ba vurabiliyordu. Böyle durumlarda resmi kayıtlar inceleniyor ve bölgedeki ya lı ki ilerle görö ülüp vakfın sahipsiz kalıp kalmadı ı ara tırılıyordu.

Sahipsiz oldu u tespit edilen vakıf ba ka bir vakıf tarafından devralınca, vakıf görevlileri yeni görevler üstlenerek gelirlerini artırıyorlardı. Bu yüzden ba ka vakıflardaki i lere talip olma konusunda istekli davranabilmekteydiler. Çünkü daha evvelki örneklerde de gördü ümüz üzere vakıf i lerinden edinilecek muhtemel gelirler bazen vakıf çalı anları arasında münazaaya sebep olabilecek kadar cazipti. Sahipsiz bir vakfa talip bir vakfın e rafi ile ilgili bir belgede; Akif Mehmed vakfının te rifatı, Üsküdar Salacak'taki mescidin banisi belli olmayan evkaf i lerine dair herhangi bir gelirinin olmadı ını, imam, müezzin, kayyım ve hademesi dahi olmadı ını, mescidin ziyadece harap

¹⁰³ a.e., s.287

oldu unu ifade ederek bu mescide, kendi vakıflarından görevliler tayin edebilmeleri hususunda ricada bulunurlar. Belgede, bölge halkının da bu konuda dilekçe verdikleri görülmektedir.

Bu konuda Üsküdar Kadısına hitaben; senin tarafından civarındaki ahaliye sorularak yapılacak muayene ve mü ahede ile hakikat ö renildikten sonra bölgedeki ki ilerin de bu konudaki ifadeleri alınsın ve çıkan sonuç dikkate alınarak Akif Mehmed vakfının te rifatının ilamında istenildi i ekilde amel olunsun, denilmi tir¹⁰⁴

Bazen de bir vakıf iyi idare edilmedi i için bazı malları harap oluyor ve vakıf yönetimi de artık gelir getirmede i için o mallarıyla hiç ilgilenmiyordu. Sahipsiz kalan bu yerleri bazen resmi görevliler bazen de halktan birileri sahiplenebiliyordu. Vakıf yönetimi de i ip kontroller yapıldı nda bazı harap yerlerin vakfa ait oldu u görülüyor ve ardından yeni yönetim bu malları geri istiyordu. Bu yerleri sahiplenen ki iler de oraları geri vermek istemiyor ve nüfuzlarını kullanıyorlardı:

Gebze'deki Yah i Bey zaviyesi vakfının mütevellisi olan eyh Mehmed gelip, Yah i Bey vakfı tarafından sahip olunmu bir ba ve bir tarlanın u anda harap oldu unu ve vakıf arazileri üzerinde zamanla ba lar ve evler kuruldu unu oysa ki buraların vakfa ait oldu unu söylemi tir. Bu yerleri tasarruf etmeye ba lamak istedi inde buralarda bulunan resmi yetkiye sahip ki ilerin engel olduklarını, bazı büyüklerin ve tımar sahibi yeniçerilerin de bu tasarrufa kar ı çıktıklarından ikayette bulunmu , bu meselede her türlü muhalefetin önlenmesine dair emr-i erif rica etmi tir. Defterhane-i evkafa müracaat edilmi , ikayette bulunan eyh Mehmed'in sahibi oldu u anla ılmı , ilgili birim olan Gebze naibine hükümle berat mucibince amel olunması emredilmi tir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ a.e., s.321

¹⁰⁵ a.e., s.329

Her ne kadar adı geçen vakfın müt evellisi, vakfına ait mal-mülkle ilgilenmemi olsa da kullanım hakkı kendisine ait oldu u için buraya sahip çıkmak istedi inde, i in içinde devlet adamları da olsa hakkı teslim edilmi tir.

4.OSMANLI DEVLET 'NDE VAKIF DENETİM SİSTEMİ

4.1 Nezaret Kavramı

Nezaret kelimesi, "bir gözü basiretle bakıp tetkik etmek ve düzeltmek" anlamına gelmektedir.¹ Hukuksal olarak iki anlama sahiptir. Bunların birincisi, velayet kelimesi ile eş anlamlı olarak düzeltilmesidir. Hatta velayettekine benzer bir biçimde nezaret-i amme ve nezaret-i hasşa diye ikiye ayrılır. Ancak, bizim üzerinde duracağımız anlamı hukuksal olarak ifade ettiğimiz diğer kullanım alanıdır. Bu kullanıma göre nezaret kavramı, vakfın teftişi ve kontrolü manasındadır. Bu yüzden vakıflarda, denetimden sorumlu kişiler vakıf nazırı, bu kontrol sistemine ise vakıf nezareti denir. Osmanlı vakıflarında nezaret kavramı vakfın denetimi ve kontrolünü ifade etmek için kullanılır. Vakıf nazırı ise vakfın işleyişini kontrol ederek denetlemekle mesuldür.²

Vakfın denetimi iki şekilde gerçekleşir. Vakıf, kendi müvakkıf mütevellisini belirlediği gibi mütevelliyi denetleyecek nazırı da belirleyebilirdi. Hem nazırı hem de mütevellisi olan vakıflarda nazırın onayı olmadan icraat yapılması mümkün olamazdı. Bu görevlendirme biçimi nezaret ciheti olarak isimlendirilirdi.³

Diğer bir denetim biçimi ise yargı erkine sahip kadıların velayet-i ammeden gelen denetim yetkisidir. Bazı durumlarda vakıf mütevellileri, kendi nazırları olsa bile icraatta bulunabilmek için bu kadıların onayını almak zorundadırlar. Bu teftiş usulü de nezaret olarak adlandırılırdı. Nitekim diğer usulün aksine bu denetim biçiminde, devletin iradesi daha fazla söz sahibiydi. Zaten kadıların tanınan bu yetki zamanla evkaf teklifatı tarafından kullanılmaya

¹ Mütercim Asım, **Burhan-ı Kat-ı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s.2/711-2

² Ahmet Akgündüz, **İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi**, 2.bs., İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s.355.

³ Akgündüz, **a.g.e.**, s.356.

ba lanarak devletin nezaret i levinin güçlenmesi sa lanmı tir.⁴

Devletin velayet-i ammesini kullanarak vakıfların kontrolünü üstlenen Evkaf Te kilatı, vakıfların tefti edilmesi amacıyla kurulmu olup vakıfların idaresi görevini de zamanla üstlenmi tir.⁵

Vakıfların tefti i önemli bir konudur. Bir vakıf ne kadar iyi niyetle yönetilmeye çalı ılırsa çalı ılsın, tefti edilmedi i sürece yönetiminde bo luklar do acaktır. Yönetiminde bo luk olmazsa dı arıdan müdahale konusunda sıkıntı ya ayacaktır. Nazırlıklar sadece vakıfların iç yapılarını kontrol de il aynı zamanda vakıfların sıkıntılarını da tespit ve mümkünse çözmeye i görmekteydiler. Bu manada vakfın hangi nazırlı ın kontrolünde oldu unun bilinmesi çok önemliydi.

Fatih Sultan Mehmed vakfına ait musakkafat ve mukataalarla ilgili bazı problemler çıkmaktaydı. Çıkan bu nizaların hangi hukuk biriminde mahkeme edilece i hususunda bazı karı ıklıklar olmaktadır. Bu karı ıklıklar do al olarak mahkemelerin seyrini ;çıkan kararlar yanlı mahkemede do ru sonuçlanmı dahi olsa; ve kararın uygulanmasını menfi yönde etkileyebilmekteydi. Bundan yana rahtsızlı mını dile getirmek için Fatih vakfının mütevellisi olan Hasan, evkafın gerek musakkafat ve gerek mukataat ve mültezimlerinin ve reayasının vesair vakfa yönelik dava, anla mazlık, ve her türlü vakfa dair nizaları, müteveli vasıtasıyla evkaf müfetti i huzurunda görüle gelmi ken u sıralarda bu gibi meseleler dı arıdan fermanlarla ba kasına verilmeye ba lanmı ve bu durum da vakıf i lerinin bir hayli karı masına sebep olmu tur, diyerek saraya haber vermi tir. Bu gibi davaların dı arıya havale olunmayıp vakıf mütevellisi marifetiyle evkaf müfetti i huzurunda görülmesi hususunda bundan önce Sultan Ahmed Han zamanında verilmi olan emr-i erifin yenilenmesi ve yine Sultan Ahmed Han zamanındaki gibi uygulanması Rumeli Kazaskeri ve stanbul Kadısına hüküm olarak iletilmi tir.⁶

Vakıf yöneticilerinin, yetkilerini a ıp di er görevlilerin yetkisini de gasp

⁴ Akgündüz, a.g.e., s.356.

⁵ Akgündüz, a.g.e., s.356.

⁶ a.e., s.22-23

ettikleri oluyordu. Mütevellî ve nazır arasında yetki tartışması çıktı, mütevellînin nazırın onayını almadan tek başına işlem yapıyor oluyordu. Böyle bir örnekte, Dürrizade Mustafa Efendi'nin Fındıklı'daki cami vakfının nazır, “her türlü resmi işlem ve mühürlemelerin birlikte yapıldığını, bununla birlikte birkaç seneden beri mütevellî olan Nuri Molla'nın vakıf artları hilafına nazır marifeti olmaksızın yalnız başına işlem gördüğünden, vakıf ilerine hâle geldiğinden, bu nedenle vakıf ilerinin nazır-mütevellî ortaklığına yapılarak vakfiyedeki artlara uyulması ve mütevellînin kendi hesabına yaptığı mühürlerin resmi geçerliliğinin olmaması” için ikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine Hazine-i Amire'deki evkaf defterleri incelenmiş ve nazırın haklı olduğuna hükmedilmiş, hüküm Galata Kadısına iletilmiştir.⁷

Kıbrıs Abdullah Efendi vakfının çalıanları, “mütevellî olan Hüseyin'in vakıf malını kendi hesabına kullanıp vakfa külli zarar verdi” gerekçesiyle ikâyette bulunmuşlardır. Meselenin tetkikinde vakıf çalıanları ile mütevellî yüzle tirilmiş ve vakfın muhasebe kayıtları incelenmiştir. Vakfa ait 1750 kuruşu kendi masrafları için kullandığının tespit edilmesi üzerine vakıf malını ahşî ilerini için kullanan Hüseyin görevinden azledilmiş ve yerine vakıf çalıanlarının onayıyla mütevellî kaymakamı atanmıştır. Evkaf Müfettişine verilen hükmün devamında, Mütevellî Kaymakamı tayin olunması lazım geldiğinden, hala ehzade Camiinde vaiz olan Osman'ın bu işe ehil olduğu, vakıf mensuplarının da kendisini istediklerinin tespit edildiğinden anlaşılmıştır, Hüseyin'in görevden alınıp Osman'ın göreve getirilmesinin uygun görüldüğü yazılmıştır.⁸

Yukarıdaki örnekte mütevellî kaymakamı, mütevellînin yaptığı bir usulsüzlük üzerine ilgili nazırlık tarafından yapılan tetkikat sonucu uygun şekilde tespit edilerek tayin edilmiştir. Kettancı Ömer Paşa vakfının ilerisiyle ilgili başka örnekte ise mütevellî kaymakamını, mütevellî kendisi atamıştır. Kettancı Ömer Paşa vakfının ilerisini görmek üzere vakıf mütevellîsi tarafından tayin olunan vakıf kaymakamı

⁷ Ahmet Kal'a, **İstanbul Vakıf Tarihi**, Haz. Ahmet Tabako lu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a., C.I, İstanbul, .B.B. Kültür İleri Daire Başkanlığı Yay., 1998, s.237

⁸ a.e., s.217-218

Hacı Mehmed'e yetki aldığı halde müdahale olunmaktadır. Kettancı Ömer Pa'nın yaptırdığı cami mülhakatında olan Tophane'deki Çavuşbaşı mescidi denenen mescidin tamiri ve vakıf gelirlerinin alınıp harcanması konusunda mütevellisi olan Halil tarafından adı geçen Mehmed'in müteveli kaymakamı olduğu, kendisine temessük verildiği ve temessükü gereğince müdahale edilmemesi gerektiği, emri-erif verildiğinden, temessükü gereğince yetkilendirilmiştir, bu yetki Tophane naibine hükümle bildirilmiştir.⁹

4.1.1 Osmanlı Devleti Öncesinde Vakıf Nezareti

İslam hukukunda, "müteveli-i vakıf" denilen vakıf nazırlarının ilki, Hz. Muhammed'in vakfettiği Fedek bahçesine nezaret eden Hz. Ebu Bekir'dir. Hz. Ömer ise kendi vakfına ilk olarak nezaret eden kişi olarak kabul edilir. Emeviler döneminde ise, vakıflar, vakıf kurucusunun atadığı müteveli tarafından yönetilir, bu müteveli ise "nazır" tarafından kontrol edilirdi. Bunların genel murakabesi ise "emirül-mü'minin" olarak adlandırılan halifeye aitti.¹⁰ Am'da I. Velid, yaptırdığı caminin masraflarını karşılaması için, kurdurduğu gayri-sahih vakıfların nezareti için Vakid El-Kura'i'yi görevlendirmiştir. Ancak vakıf tarihinde, hukuksal boyutları ile evkaf tekilatını ilk kez kurduran kişi olarak Emevi halifesi Hişam b. Abdül-Melik zamanında Mısır'da kadılık yapan Tevbe b. Nümejr (736) kabul edilir. Tevbe, bazı vakıfların mütevellilerin ya da vakıf sahiplerinin kendi ellerinde idame ettirmemesi ve yoksulların da faydalanabilmesi için vakıflara el koyacağını açıklamış ve "Divanül Evkaf" adıyla ayrıca müstakil bir divan kurdurmuştur. Bununla kalmayıp kadınlara vakıf denetiminde tam bir nezaret yetkisi kazandırmıştır. Böylece vakıflar sürekli olarak kontrol edilmeye başlanmış ve ayrıca mütevellisi olmayan vakıfların idaresi de bu yargı erkine bırakılmıştır.¹¹

⁹ a.e., s.318

¹⁰ Ziya Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, İstanbul, Bilge Yayınevi., 2003, s.103.

¹¹ Akgündüz, a.g.e., s.357.

Abbasiler döneminde ise kadıların birincil görevi vakıf nezaretidir. Gerekli inde idaresini üstlenirlerdi.¹² Bu sistem içinde zamanla "Sadrül-vukuf" denen bir vakıflar idaresi de oluştu. VI. ve VII.yüzyıllarda bütün İslam dünyasındaki gelişmelere paralel olarak devlet, nakiblik ve kadılık vasıtasıyla vakıfları teftiş etmekteydi. Mütevelliler merkezi teftiş ve kadılar tarafından sürekli olarak kontrol ediliyordu.¹³

Abbasiler dönemindeki "Kadi'l-kudat", emri altındaki teftiş vasıtasıyla bütün vakıfları idare ve teftiş etme yetkisine sahipti ve bunun için "Nakib", "Mütevelli", "Müsrif" ve "Muhasib" adı verilen yardımcılarını kullanıyordu. Bu sistem tüm Müslüman devletler de devam etti gibi 6-7. yüzyıllarda Selçuklular gibi Sünni Türk Müslüman devletlerinde devam ederek vakıfların güçlü bir biçimde ilerleyerek yayabilmelerini olanaklı kıldı.¹⁴

Eyyübler (1096-1270) ve Memlûklüler (1250) döneminde ise vakıf sayısı oldukça arttı ve bunun üzerine Evkaf idaresinde üç ayrı divan kuruldu: Cami vakıflarından sorumlu "ahbas-ı mebrure", gelirleri Haremeyne aktarılan vakıflarla ilgili divan ve evlatlık vakıflarla ilgilenen divan.¹⁵

Harzem ahlâr'da vakıflar mütevelliler tarafından yönetilmekteydi ancak oldukça sıkı bir denetime tabi tutuluyorlardı. Görevini ihlal eden mütevelli görevinden alınır yerine hükümdarın fermanı ile ileri gelen devlet adamları atanırdı. Mütevellisi olan vakıfların denetim ve kontrolü, mütevellisi olmayan vakıfların ise yönetiminden velayet-i ammeyi haiz olan hükümdara aittir. Ancak hükümdarın bu yetkisini "Kadi'l-kudat" kullanırdı. Fatımiler döneminde ise vakıfların denetiminden Kadi'l kudatın emri altında bulunan "Divanu'l-ahbas" isimli bir teftiş sorumluydu. Memlûklüler zamanında ise vakıf nezaretini dört mezhepten birer Kadi'l-kudat ve bunların üzerinde "Kadi-i Daru'l-Adl" daha sonra da "Nazıru'l-Ahkami" - er'iyye" adını alan bir nazır vardı. Am, Kudüs,

¹² Akgündüz, **a.g.e.**, s.358.

¹³ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", **Vakıflar dergisi**, No:II, 1942, s.11

¹⁴ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s.358.

Haleb gibi eyaletlerde de birer Nazıru'l Ahkam tayin edilmi ti.

Mısır'daki bu vakıflar idari bakımdan üçe ayrılır.

4.1.1.1 Ahbas-ı Mebrure

Ahbas-ı Mebrure isimli er'i vakıf denilen bu vakfın yönetiminden "Devaddar", denetiminden ise "Nazıru'l-ahbas" denilen nazır sorumluydu. Mısır'da cami, zaviye ve medreselerin idaresine mahsus vakıflara büyük araziler verilmi ti.

4.1.1.2 Evkaf-ı Hükmiye

Evkaf-ı Hükmiye adlı vakıflar, gelirini Haremeyn ve Müslüman kölelerin satın alınması gibi hususlar için kullanan vakıflardır. Bir veya iki nazır ve bunların maiyetindeki divanlar tarafından idare edilen bu vakıfların kontrolü afi olan Kadi'l-kudata aitti.

4.1.1.3 Evkaf-ı Ehliye

Evkaf-ı Ehliye ise aile vakıflarına verilen isimdir. Nezaretinden sorumlu nazırları aile bireyleri belirleyebilece i gibi bazen hükümdar bazen de kadı tarafından seçilirdi.

Selçuklular döneminde Türk- slam vakıflarının yönetimi ve denetimi, yani evkaf sistemi daha önce bahsetti imiz sisteme benzer bir ekilde i lemektedir. Vakıfların nezaret görevinden ise vakıf kurucularının tayin ettikleri nazırlar, devletin atadığı müfettişler ve kaza tekilatı mensubu olan hâkimler sorumluydu. Zamanla büyük illerdeki nezaret i ler kadınlara devredildi. Bunlar için "el-Müfettiş bi'l-Evkaf-ı Rumiye" unvanı kullanılıyordu.¹⁶

¹⁶ KAZICI, a.g.e., s. 109.

4.1.2 Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümayun Kurulmadan Önceki Vakıf Nezareti

Vakıflarda iki türlü denetim vardır. Birincisi vakıf kurucusunun iste i do rultusunda yapılan denetimdir. Birinci yola göre; nazırı kurucu tayin ederdi. İkinci türlü denetime göre ise Evkaf Nezareti 1826'da kuruluncaya kadar, vakıfların denetimi hususi müfetti ler ve kadılar vasıtasıyla yapılmı tır.¹⁷ Bu dönemde merkezi bir yapı olmadı ı için denetimin daha gev ek oldu u söylenebilir.

Vakıf kurucuları da denetim için ilk ba ta görevlendirmelerde bulunmu lardır. En fazla tercih edilen yöntem nazır atanmasıdır. Fakat devlet görevlileri kurdukları vakıflara nazır atamakta çok fazla istekli olmamı lardır. Bunda mevcut devlet mekanizması üzerinden denetimi kendilerinin yapabilece ini dü ünmü olmaları önemli bir etken olabilir.

Vakıf kurucuları denetimin de kendi ellerinde olmasını istiyorlardı. Bu yüzden, ço unlukla Selatin vakıfların haricindeki vakıfların nazırları da aile efradından seçilmi tir. Vakıf nazırı, mütevellinin tüm tasarruflarını kontrol edip denetlerdi.

Kurumsalla manın olmasını kolayla tıran hatta zorunlu kılan en önemli etken, padi ahların da vakıf kurmaları olmu tur. Ba larda vakıf yöneticili i, bazı üst düzey devlet idarecilerinin görevlerinden sadece biriyken zamanla ihtisla ma olmu tur. Bu ihtisla ma sürecinin, Evkaf Nezareti'nin kurulu yla olgunla tı mı söyleyebiliriz.

Devletin vakıflarla ilgili sistematik bir yapısı ancak 1826'da Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla olmu tur. Öncesinde merkezi bir yapı olmadı ı için vakıflar daha ba ımsız idiler ve vakıf kurucuları hazırladıkları vakfiye ile yegâne

¹⁷ Akgündüz, a.g.e., s. 359.

belirleyiciydiler. Vakfın idaresi, vakfı kuran ailenin elindeydi. Evleri aynı zamanda vakfın yönetim merkeziydi.

Merkezile me merhale merhale oldu. Önce, vakıfların idaresi için ayrı binalar in a ettirildi ve bu binalara kapıcı ve bekçi gibi görevliler de atandı. Kazıcı bir makalesinde Osmanlı'nın kurulu undan itibaren vakıf yönetimi ve denetimiyle ilgili kurumları ve yöntemleri özetler.¹⁸ İlk yıllarda belli bir kurum yoktu. Seçilen yöntem devlet görevlilerini vakfın idaresine getirmek ekindeydi. Padi ah güvendi i devlet adamları vasıtasıyla vakıfları yönetirdi.

Osmanlı Devleti'nde hükümdar vakıflarına vezirler, mütevellî ve nazır olarak tayin edilirken kadılık daha çok hususi vakıfların denetiminden sorumludur. Ayrıca muhtelif zamanlarda ba kent kadısı di er illerin vakıfları denetleyebilir ya da muhtelif zamanlarda farklı yerlere farklı müfetti ler atanırdı. Osmanlı vakıf sistemi daha önceki Türk devletlerinden devralınmı tır.¹⁹

Evkaf nezareti kurulmadan önce merkezi bir nezaret te kilatı olmasa da devletin vakıfları üzerindeki denetimi söz konusu idi. Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetiminden vakıf nazırları, devlet tarafından atanan müfetti ler ve kaza te kilatı mensubu hâkimler evkafa ait denetimlerden, sorumluydu.²⁰

Evkaf te kilatı kuruluncaya kadar önemli vakıfların denetiminden sorumlu ba lıca nezaretler; "Evkaf-ı Hümayun Nazırı", "Sadr-ı Ali Nezareti", " eyhül- slam Nezareti", "Kapua ası Nezareti", "Evkaf-ı Haremeyn Nezareti" ve "Evkaf-ı Hamidiye Nezareti"dir.²¹

Osmanlı dönemindeki ilk vakıf nazırı, Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdı ı cami ve zaviye vakfının idaresini üstlenen Sinan Pa a'dır. Daha sonraki hükümdar vakıflarının ço unun idaresini de genellikle vezir, kadıasker, sadrazam,

¹⁸ Kazıcı, a.g.e., s.127

¹⁹ Nazif Öztürk, **Men ei ve Tarihi Geli imi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü, 1983, s.58

²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih ncelemeesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2003, s.187.

²¹ Akgündüz, a.g.e., s.359.

eyhülislam, babüssaade ve darüssaade a aları gibi önde gelen devlet adamları üstlenmi tir.

Sultan Orhan'ın Bursa'daki evkafının denetiminden veziri olan Sinan Pa a'yı sorumlu tutması ile nezaret görevi ilk defa Evkaf-ı Hümayun Nazırı atanmı tir.²² Yıldırım Beyazıt ise her bir "Müfetti -i Ahkam-ı er'iyeye" tayin ederek, mütevellilerin ve nazırların denetimini sa larken, I. Mehmet "Hakim'ül Hükka'il Osmaniye" adı altında bir kadı tayin ederek tüm yargıyı tek bir merkezi yapı içinde toplamı ve vakıf denetimini de bu kadıya vermi tir. Yıldırım Beyazıt, her vilayete müfetti ler atarak vakıfların denetimini sa lamaya çalı tı. Çelebi Mehmet döneminde ise, bir umumi nazır atanarak denetim i i merkezile tirildi.

Fatih Sultan Mehmet kendi vakıflarının denetimini veziriazamları Mahmud Pa a ve shak Pa aya devrederek "Sadr-ı Ali Nezaretini" kurmu tur. II. Beyazıt ise tüm ehirlerdeki vakıflarının nezaretinden eyhülislamı sorumlu tutarak " eyhülislam Nezareti"nin olu masını sa lamı tir.²³

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında vakıfların nezareti tekrar sadrazamlara verildi. Sultan I. Ahmet Han zamanında evkaf idaresi eyhülislam'a geçerken, Sultan II. Mahhmut zamanında evkaf idaresi ve denetimi kazaskere verilmi tir. Ayrıca yine bu dönemde, her ile bir "Müfetti -i Evkaf" adında bir yönetici atandı. Di er padi ahlara ait vakıfların idaresi ve mütevellileri kalmamı vezir ve di er önemli devlet adamlarına ait vakıflara müteveli ve nazır olarak ileri gelen devlet adamları atanmı tir.

1747'de Atik Valide Sultan vakfına ait yerlerde mirasçısız ölen yeniçerilerin mallarının vakıf tarafından zaptedilmesine dair, Atik Valide Sultan Vakfı mütevellisine yazılan hükümde; Darüssaade a ası Be ir A a, arz-ı halinde, adı geçen vakfın, onun nezaretinde oldu unu, Üsküdar'daki vakfın sınırları dahilinde mirasçı bırakmadan ölen yeniçerilerin mallarını Haremeyn Müfetti lerinin vakfa dahil ede geldi ini belirtmi , askeri kasamın veya

²² Kazıcı, a.g.e., s. 109.

²³ Akgündüz, a.g.e., s.359-360.

mahkemelerin buna karı ma yetkilerinin olmadı ı halde bazılarının çıkıp ölenlerin terekelerini aralarında payla tıklarını ve bu durumun Haremeyn vakfına zarar verdi ini, bu uygulamaların mahkemeler tarafından ve askeri kasamca kayıt altına alınıp me rula tırıldı ını, söyleyerek ölen yeniçerilerin mirası hususundaki vakıf uygulamasının bugüne kadar olageldi i üzere yapılabilmesi için evkaf müfetti li inin tek yetkili olması hususunda daha önce verilmi olan hükm-ü hümayunun, tekrardan gönderildi ini ve buna göre amel olunmasını rica etti ini yazmı tır.²⁴

Örnekten de anla ıldı ı üzere ciddi bir kontrol ve tefti sıkıntısı ya anmakta, bundan en çok da büyük vakıflar ve onların kontrol ve denetiminden sorumlu nezaret te kilatları zarar görmü tür. Dolayısıyla Evkaf-ı hümayun nezaretinin kurulması elzem hale gelmi tir.

Bu karma ık nezaret sistemi, asıl amacı Sultan vakıflarının gelirlerini korumak ve vakfa ait i leri düzenlemek olan, ancak zamanla tüm vakıfların denetim i levini üstlenecek olan, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin 1826'da, Darphane Nezareti'nden ayrılmasıyla daha düzenli bir ekle bürünür. Osmanlı nezaret sisteminin Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne kadar geçirdi i evreler u ekildedir:

"Kapua ası Nezareti" ilk olarak Hürrem Sultanın stanbul'daki vakıflarının nezaretini Kapua asına devretmesi ile olu mu , bu nezaret birimi de Darüssaade a ası Habe i Mehmed A a'nın çabalarıyla Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'ne dönü mü tür.

Evkaf-ı Haremeyn Nezareti, bütün Evkaf-ı Hümayun ile Haremeyn Evkafının er'i i lerini ve denetimini daha etkin yapabilmek için dört ube tesis edilmi tir: Evkaf-ı Hümayun Müfetti li i, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebecili i, Evkaf-ı Haremeyn Muakata'cılı ı ve Darüssaade Yazıcılı ı. Evkaf-ı Haremeyn Mukata'cılı ı, nezaret vakıflarından mukata'aya ba lı olan vakıfların i leri ile

²⁴ Kal'a, a.g.e., s.62-63

ilgilenir. Darüssade Yazıcılı ı ise, Darüssade a alarının özel kalem müdürleridir.²⁵

I. Abdülhamit, merkezi te kilata do ru en önemli adımı atan padi ahlardan biridir. Kurdu u ‘Hamidiye’ vakıflarının denetimi için 1774’te bir te kilat kurmu tu. Çe itli vakıflar da zamanla bu nezarete ba landı. I. Abdülhamit, kendi vakıflarının nezareti için "Evkaf-ı Hamidiye daresi" adı altındaki üç memuriyeti olan bir birim olu turmu tur. Bu memurluklar, Haremeyn Nezaretinin bir ubesi eklinde olan ve tevliyet görevini üstlenen mütevellî kaim makamlı ı, gelir gider i leriyle ilgilenen evkaf kitabeti, vakfın günlük muhasebesini tutan Rumznamçe Kitabetidir. III. Mustafa tarafından kurulan Laleli Evkafı da zaman içinde Evkaf-ı Hamidiye’ye sevk edilir.²⁶

Devletin denetimi dı nda vakıfların kendi içlerinde denetim için belirledikleri usuller farklılık arz etmektedir. 17. yüzyıldaki mevcut vakıfların durumları incelendi inde, bu vakıfların büyük bir ço unlu unun kurucuları tarafından nazır atanmadı ı görülmektedir. Bu hususta asıl dikkat çeken nokta ise, nazır atamaya gerek duymayan vakıf kurucularının ço unun kadı, pa a, bey gibi devlet yöneticilerinden olu masıdır.

4.2 Vakıfların Amaçları Dı nda Kullanılması ve Yapılan Yolsuzluklar

nsanın oldu u her yerde iyiliklerin yanında kötülükler de var olagelmi tir. Çünkü insano lu hem hayra hem de erre kabiliyetlidir. Hayır kurumu olan vakıflar da istisna de ildir. Vakıfların da usulüne uygun olarak kullanılmadı ı ve vakıfların ahsi çıkar sa lamak amacıyla kullanıldı ı durumlar olmu tur. Bu bölümde kimlerin yolsuzluk yaptı ı, nasıl bir mekanizmanın i ledi i ve hangi açıklardan istifade edildi i üzerinde duraca ız.

²⁵ Kazıcı, a.g.e., s.113.

²⁶ Akgündüz, a.g.e., ss.362-3.

Görevlilerin vakıf mallarını vakıf amacı dışında, kendi çıkarları için kullandıkları da oluyordu. Vakfın gelirlerini zimmetlerine geçiriyorlardı. Hatta tamir için kullanmaları gereken parayı kendileri alıp vakfedilen binanın harap hale gelmesine neden olabiliyorlardı.

Vakıf kurucuları, atadıkları yöneticilerde bazı vasıfların olmasını istiyordu. Bunun akla gelen öncelikli sebebi, yolsuzlukların olmasını en başta engellemektir. Bu özellikler üzerinde o dönemde dürüst insan dediğinde nasıl bir insan tipinin anlaşılması da tespit etmek mümkün olacaktır.

Vakıflarda yapılan yolsuzlukları düzeltmek amacıyla 18. yüzyılda padişahlara sunulan birçok rapor bu konudaki aksamaların ve düzeltme çalışmalarının birer örneğini teşkil etmektedirler.²⁷ Osmanlı devletinin özellikle vakıfların içinde bulunduğu durumun kötüleştiği 18. yüzyılda, yolsuzlukları önlemek için birçok tedbir alınmaya başlanmıştır. 1700'li yıllarda vakıfların idari kadrosunun ve yönetim biçiminin etkili bir biçimde takip edilmesi ve yönetimde disiplinin sağlanması için reformlar yapıldı. Resmi yazı malardan ve reform çabalarından anlaşılacağı üzere, vakıfların idaresinde ve kontrolünde birçok yolsuzluk yapılmış ve bu durum vakıf hizmetlerinin aksamasına neden olabiliyordu. Bu yüzden Evkaf Teşkilatı'nda yapılan yolsuzluklara bakmak faydalı olacaktır.

Öncelikle bunu belirtmekte fayda var ki yapılan yolsuzluklara hem vakıf yöneticilerinin hem de devlet görevlilerinin katıldığı görülmektedir. 1586 (5 Safer 994) tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılan bir belgede, vakıfların durumunun karışık olduğu, mütevelliler ve diğer görevlilerin vakıf mallarını yediği, vakıf mallarının yok olmaya başladığı bu yüzden söz konusu vakıfların yerinde teftih edilmesi gerektiği ve padişahın, kadının adil olacağına dair güveninin tam olduğu

²⁷ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü: (1585-1683)**, Sivas, Dilek Matbaası, 1998, s.61

için vakıfları yerinde görüp tefti etmesi gerekti inden bahsedilmektedir.²⁸

Mütevelli ve nazırların vakıf gelirlerini israf etmesi, gelir fazlasının mütevelli ve nazır arasında paylaşıması gibi durumlar söz konusuydu. Bununla beraber aksamaların sebebini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

— Mütevelli ve nazırların ölmesiyle boş alan yerlere ehil olmayan evlatların ve üçüncü ahısların geçmesi²⁹

— Tanıdıklara gelir oluşturmamak amacıyla gereksiz olduğu halde vakıflarda yeni görevler oluşturulması³⁰

— ki ya da daha fazla görevin tek kişiye tevcih edilmesi ve bazı görevlilerin vazifelerini kendi aldıkları ücretten daha az bir fiyat ile başkalarına satması³¹

Yukarıda bahsettiğimiz yolsuzluklar 18. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni zayıflattı ve nihayetinde bu yolsuzlukları önlemek ve vakıf sistemini yeniden yapılandırmak amacıyla tüm vakıfların tek bir merkezi teftişatı içinde toplanabilmesi için 1826 yılında Evkaf Teftişatı kurulmuştur.³²

Bir görevlinin zimmetine para geçirdiği tespit edilirse bu mebla görevliden geri alınır ve kişi görevinden azledilirdi. Bu tür tedbirler, yapılan muhasebe kontrollerinde ortaya çıkartılıyordu. Örneğin, “vakıf kaymakamı el hac Hasan'ın üç yıllık muhasebesi görülmüş ve 60 bin liralık bir açık görüldüğü, bu zararın kendisinden tahsil edilmesi ve azledilmesi gerektiğine” karar verilmiştir.³³

Zimmetine para geçirmenin en sık rastlanan bir diler çeşidi şöyledir: Özellikle vakıf gelirlerini toplamakla görevli bazı ahıslar, gelirleri topladıktan

²⁸ Ahmet Refik, **X. Asr-ı Hicride İstanbul**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1987, s.47-48

²⁹ H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 4 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, C:IV, 1956, s.214

³⁰ Ö.Lütfi Barkan, **XV ve XVI'ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonomimin Hukuki ve Mali Esasları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1943, s.139.

³¹ Yediyıldız, **a.g.e.**, s.195.

³² Kazıcı, **a.g.e.**, s.110.

³³ Ahmet Kal'a, **İstanbul Vakıf Tarihi**, Haz.Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İstanbul: İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, C.I, İstanbul, .B.B. Kültür Eserleri Daire Başkanlığı Yay., 1998, s.77-78-79

sonra parayla birlikte ortadan kayboluyorlardı. Parayı alıp kaçan görevlinin bulunması için arama kararı çıkartılıyordu. Bir üst amiri ise i lemeden sorumlu tutularak görevinden azledilebiliyordu.

Bazen çalı anların ücretleri vakfiyenin hilafına olarak kendilerine verilmeyebiliyordu. Örne in, bir zaviyenin beratlı zaviyedarı, “hizmeti kar ılı ı müstahak oldu u vazifesinin kar ılı ını vakıf görevlilerinden istedi i ancak halen verilmedi i” gerekçesiyle ikâyette bulunmu , Defterhanedeki vakıf defterleri incelendi inde zaviyedarın haklı oldu una ve birikmi ücretin ödenmesine hükmedilmi tir.

Evlalık vakıflardan Hacı Hamza Bey vakfının bir kısım gelirinin vakfiye hilafına zaviyedara verilmedi ine dair ile naibine yazılan hükümün detaylarına baktı ımızda; ile'deki Hacı Hamza Bey vakfının tevliyeti berat-ı erifle Murado lu Civandar'da olup, 3016 akçe ve 530 akçe znikte'ki zaviyesine sarf olunur, köprülere sarf olunur, eski defterlerinde de bu kayıtlar vardır. Zikr olunan bu zaviyenin beratlı zaviyedarı olup hizmeti kar ılı ı müstahak oldu u vazifesinin kar ılı ını vakıf görevlilerinden isteyen zaviyedar, vakıf görevlilerinin hakkı olan ücreti hala vermeyip ücretin kendilerinde kaldı ını bildirmi tir. Bu birikmi ücretlerinin kendisine verilmesi hususunda emr-i erif rica etmi ve Defterhane'deki evkaf defterlerine bakıldı ında talebinin me ru oldu u görülmü tür. Bunun üzerine gere ince amel olunmasının; karara ba landı ı ve kararın uygulanmak üzere ilgili makama iletildi i görülmü tür.³⁴

Vakıf malları amacı dı ında kullanılırken, halka hizmet etmesi gereken vakıflar, halka eziyet verebiliyorlardı. Üsküdar, Kısıklı mahallesi sakinleri, hayır amaçlı hareket ederek sosyal fayda sa laması beklenen bir vakıftan ma dur olunabilece ine yönelik ilginç, bir o kadar da önemli bir ikayette bulunuyorlar.

Belgede geçen Üsküdar Kısıklı'da sakin Mehmed ve sair mahalle ahalisi,

³⁴ a.e., s.285

eyh Selami Efendi'nin hayatında bina eylediği caminin vakfının mütevellisi Halil Efendi'nin harem bölümünü ve fukaraya mahsus odaları bazı çiftçilere kiraladı ve sattı ve cami avlusunda yer kalmadığından cemaatin özellikle Cuma namazlarında büyük zorluklar çektiğinden ikayet ettiği görülür. Bunun üzerine Divan'dan Mehmed Efendi'nin bu yeri tetkik için gönderildiği, cemaatle görüşerek bir meclis topladığı, bölgenin ileri gelenleriyle müteveli Halil'in yüzle tirildiği, ayrıca caminin üzerinde bulunduğu arazinin kefinin yapıldığı, söz konusu alanın caminin yanında boş arazi olarak Cuma namazlarında kullanıldığının anlaşıldığı ve bu yerin icare için uygun olduğu üzerine bina yapmak için satıldığı ve bir kısmının başkasına kira verildiği, hatta cami cemaati tarafından bevakit ezan okumadığı hakkında ikayetin olduğu, imamın da bu ikayetleri kabul ve itiraf ettiği ve pişmanlığını dile getirdiği, görülmüştür. Bunun üzerine ahalinin arsaya müdahale edilmemesi hususunda tuval emir çıkarılması ricası üzere ferman-ı alimane yazılmıştır.

Öncelikle, sözle mede mukataa dahil icare usulü kiralama yapıldığı halde vakıf arazisi üzerine binanın inşaat edilmiş, ayrıca bu bina ve vakfa ait başkaca amaçlar için kullanılmak üzere belirlenen bir kısım alan usulsüz şekilde kiralanmıştır. Ancak burada en çok dikkat celbeden husus mahalleli cemaatin Cuma namazlarında yeterli mekan bulamadıkları için ötürü büyük zorluklar çektiklerinden bahisle ikâyet etmeleridir. Bunun üzerine cemaatle ve bölgenin ileri gelenleriyle görüşülüp, cami arazisinin kefi yapılır. Tetkikat neticesinde ahalinin haklı olduğu hükmedilir.³⁵

Buradan anlaşılacak en önemli husus sıklıkla düğülen anakronizm hatalarındaki spekülasyonlara cevap verecek nitelikte olup; Osmanlı'da camilerin hiçte sanıldığı kadar çok olmadığıdır. Bu mahalle örneğinde görüldüğü üzere mahalledeki camii yapılan tetkikle de tescillenecek şekilde cemaatine ancak yetmektedir.

³⁵ a.g.e., s.359-360

4.3 Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümayun Tekilatı ve Vakıf Nezareti

Padişah ve hanedan ailesinin kurduğu vakıflar ile vezirler gibi üst düzey devlet yöneticilerinin kurduğu vakıfların denetimi saraydaki görevliler tarafından yapılıyordu. Özellikle başkentte olup vakıf kuranlar, sadrazam, eyhülislam gibi çeşitli yüksek idari görevlileri vakıflarına nazır tayin ediyordu. Bu yüzden giderek idareler yavaş yavaş yükü artıyordu. Çeşitli nezaretler vakıf idaresinde görev alıyordu. Bu durum, farklı farklı kurumlar vakıf idaresinde görev aldığı için kurumlar arasında koordinasyonun sağlanmasını zorlaştırıyordu. Yolsuzlukların önüne geçmek için zorla müdahale edildi. Bazı vakıfların gelir gider durumları bozulmuştu. Bunlara diğer vakıflardan kaynak aktararak ayakta tutmak amaçları arasındaydı. Elbette genel ıslah için çabaları vakıflar özelinde de yapıldı.

Vakıf sayısı arttı için idareler için karmaşıklaştı. Bu yüzden vakıf idaresini tek çatı altında toplamak amacıyla 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kuruldu. Aslında Evkaf-ı Hümayun Nezareti, hanedan ailesinin ülke genelinde kurduğu vakıfları idare edilmesi için kurulmuştu. Zamanla ülke genelindeki tüm vakıfların idaresini üstlendi.

4.3.1 Evkaf-ı Hümayun Nezareti

Mısır, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'nın Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte buralarda bulunan vakıfların kontrolü de 1587 yılında "Haremeyn Evkaf Nezareti"ne bağlandı. Böylelikle Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin ilk adımı atılmış oldu. Daha sonra benzer kurumların sayısı artacak ve sistem daha da genişleyerek bütüncül bir tekilat olacaktır.³⁶

Evkaf-ı hümayun nezareti kurulmadan önce vakıfların denetiminde

³⁶ Öztürk, a.g.e., ss.64-5.

oldukça ciddi karma ıkıklar oldu unu, özellikle de kadı, pa a gibi devlet yetkililerinin vakıflarında ciddi yönetim ve denetim sıkıntıları oldu unu söylemi tik.

Bostancıba ı Abdullah A a vakfı da bir devlet adamı tarafından kurulmu tur. Bu vakfa ait stavroz, Kuzguncuk, Bulgurlu ve Kısıklı köylerindeki kiralık evlere mutasarrıf olan ahısların mirasçı bırakmadan vefat etmeleri ile buraların vakfa intikaline müdahale edilmemesi için Haremeyn müfetti ine hüküm yazılmı tur.

Esseyid Mehmed Emin'in, evladiyet üzere mütevellisi oldu u cediti Abdullah A a evkafından, Üsküdar'daki köylerin çe itli vergileri vakfa yazılmı tur. Buradaki yerlerin sahipleri mirassız olarak öldüklerinde, bu yerlerin vakıf için zaptedilmesi usulünün oldu unu, Yanaki nam zımminin çocuksuz öldü ünde de vakfa aitli i ortaya çıkmı iken Ali nam kimsenin "benim iltizamım civarındadır" diyerek aç gözlülükle ve kendi kendine burayı bir yahudiye sattı nı, bu ki iye kendisinin hüccet(belge) dahi hazırlattı nı, söyleyerek bu konuda hüküm rica etmi tir. Yani Ali yaptı ı i i birde resmiyet kazandırmak için ilgili yere bildirmi tir.

Evkaf müfetti ine hitaben, eyhüislamık emriyle meseleyi yerinde görmek için kurdu un meclis-i erde Suba ı Ali'nin çe itli iddialarına kar ılık Hüseyin Efendi de yukarıda ifade edilen eyleri söyleyerek cevap verdi ler. Hüseyin'in iddialarını bölgede bulunan ismi sayılan 20'ye yakın ki i ehadetle do ruladıklarını bildirmi sin; denilmi , adı geçen Suba ı Ali'nin buna göre taarruz ve haksızlıklarının önlenmesi hususunda ilam etmesi bu ilamla amel olunması istenmi tir.³⁷

Daha öncede bahsetti imiz gibi Osmanlı vakıflarının denetimi ile ilgili birimler giderek karma ıkla mı ve bu durum, düzenli ve tek bir merkezi denetim sisteminin kurulmasını zorunlu kılmı tur. Daha önce bahsetti imiz nezaretler birbiri ardına evkaf te kilatı içine alınarak, ilk olarak Sultan vakıflarının nezaretini sa lamak için kurulan Evkaf Nezareti zamanla geni leyerek Osmanlı içindeki bazı özel vakıfların dı ndaki tüm vakıfların denetiminden sorumlu bir organ haline

³⁷ Kal'a, a.g.e., s.64-65-66

gelmi tir.³⁸

4.3.2 Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde Görevli Birimler

Sultan vakıflarının nezreti Darüssade A alarından alınarak Evkaf-ı Hümayun Nazırları'na devredilmi ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1826 yılında Darphane Nezaretin'den ayrıldı ; 1839 tarihinden itibaren ise Meclis-i Vükela'nın üyesi haline gelmi tir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti, kesedarlık, zimmet halifeli i, sergi halifeli i olmak üzere üç birimden oluştu. Kesedarlık, nezarete bağlı olarak idare edilen bütün vakıflar için gerekli olan tahrir ve ilamların yazımını üstlenirdi. Zimmet Halifeli i ise vakıf mallarının i letim ve muhasebesinden sorumlu olan birimdi. Vakıfların mukataaları, zabıtnameleri ile ilgileniyor, kira sözleşmelerini düzenliyor ve tahsilâtları yaparak bunların muhasebesine bakıyordu. Hazinesinin meblağlarını ifa ve evkaf bütçesinin günlük icraatlarıyla ilgili olan sergi halifeli i ise nezaretin hazinesini idare eder, vakıfların bütçesini hazırlar ve bütçelere göre ödemeleri yapardı.³⁹

Farklı evkaf tekilatları tarafından idare edilen vakıflar zamanla Evkaf Nezareti'nde birleştiriler. Hicri 831 yılında Reisül-Küttap, İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar Kadıları ve Haremeyn Müfettişi ile Saraya başlı nezaretinde bulunan 632 evkaf ile Kapudanpaşa ve birçok vakıf 1837'de nezarete dâhil oldular. Haremeyn-i şerife Evkafının idaresinin nezaret görevi Darüssade A alarına bırakılmakla birlikte 1835 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne başlandı. Ancak daha sonra bu yetkilerde Haremeyn-i şerife Evkafı Nezareti'ne devredilirken, Anadolu, Küçük Evkaf, Haremeyn Muhasebeciliği ise Evkaf Muhasebeciliğine çevrildi. Ehyülislam Nezareti'ne bağlı evkaf ise 1836'daki bir kanunla Evkaf Nezareti'ne devredildi.

1931 yılında Evkaf Müfettişliği ve Haremeyn Müfettişliği ile birleştirilerek

³⁸ Kazıcı, a.g.e., s.111.

³⁹ Akgündüz, a.g.e., s.362.

Evkaf-ı Hümayun müfetti li i kuruldu. Vilayetlerdeki Muaccelat Nazırları evkaf müdürleri olarak 1835 yılında tayin edildiler. Cabi odaları ve vakıf odalarında görevli memurlar Evkaf Nezareti'ne ba lı olarak Senedat Müdürü adıyla çalı maya ba ladılar.⁴⁰

4.3.3 Evkaf-ı Hümayun Nezareti Te kilatının İleyi İ

1880 (9 Safer 1297) tarihli bir nizamnameye göre, Evkaf Nezareti'ndeki daireler yedi tane idi. Bunlardan Varıdatı Umumiye Dairesi, Evkaf Nezareti'nce zapt edilen terekelerin tesviyesi ve gelirlerin toplanmasından sorumludur. Masarifat Dairesi ise Evkaf Nezareti'nin giderlerini tespit edip kontrol eden dairedir. Ayrıca muhasebe dairesi muhasebe i lerine bakarken Mektubi dairesi de Evkaf dairesinin yazı i leriyle ilgilenirdi. Bu dairelerden, Tahsilât Dairesi alacakları tahsil ederken, Tefti Dairesi denetim i lerine bakardı. Memurin Hazine Encümeni dairesi ise ihale benzeri i leri yürüttü.⁴¹

1912 (1330) tarihli bir nizamnamenin hükümlerinden anla ıldı ı kadarıyla Evkaf Nezareti'nin daha modern bir yapıya dönü türüldü ünü görüyoruz. Bu nizamnamenin hükümlerine göre; Osmanlı devletindeki tüm mazbut vakıfların idaresinden sorumlu olmakla birlikte, bunlar dı ındaki vakıfların sadece nezaretinden sorumludur.⁴²

Evkaf urası, bir reis ve iki azadan olu an bir heyet olup, her türlü çeli kili icraatı tetkik etmekle görevlidir. Müste arlık, nazırın yardımcılı ını yapar. Muhasebat Heyet-i Umumiyesi daire içerisinde, Bütçe ve Havalename ve Hesab-ı Kat'i Kalemî, Muamelat Kalemî ve Tahsilat-ı Hayriye Kalemî ile kendisine ba lı Levazım Müdüriyeti ve Terekat ve Nukud-u Mevkufe Müdüriyetinden meydana gelirdi. n aat ve Tamirat Müdüriyeti Umumiyesi, Hukuk Mü avirli i, Mektupçuluk, Emlak ve Emval-i Vakfiye Müdüriyeti, Orman ve Arazi Vakfiye

⁴⁰ Akgündüz, **a.g.e.**, s.363.

⁴¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s.363

⁴² Akgündüz, **a.g.e.**, s.363

Müdüriyeti, Vezne Müdüriyeti, Encümen-i Memurin ve Encümen-i Mahsus birimlerinden olu urdu.⁴³

⁴³ Akgündüz, **a.g.e.**, s.364

SONUÇ

Vakıflar merkezi bir evkaf tekilatı kurulana dek bağımsız bir idareye sahip olsalar da tam anlamıyla bağımsız bırakılmamışlardır. Nitekim özellikle nezaret görevinde devlet otoritesi her daim çeşitli biçimlerde de olsa söz konusu olmuştur. Özellikle kadının bu hususta sahip olduğu denetim yetkisi bizzat devlet erkinin vakıflar üzerindeki tahakkümü idi.

Nezaret hususunda çok geniş yetkileri olan kadın mütevellî idaresini devamlı olarak denetleyebilir ve vakıf gelir-giderleri gibi hesap bilgilerinin usulsüzlük yapıp yapılmadığını belirlemek maksadıyla istediği her zaman inceleyebilirdi. Kadının yetkisi sadece nezaretten ibaret değildi ve gerektiğinde vakıfla ilgili kararları sonuca bağlayabilirdi. Hatta vakfın varlığını tahdit eden herhangi bir durumda vakfiyeye ters düşen uygulamalara dahi onay verebilirdi. Ancak vakıf kurucuları vakfiyelerinde denetim ile ilgili bazı hususlar belirtebilir ve nezaret yapacak kişiyi ya da kişileri kendileri seçebilirlerdi. Böylelikle vakfın denetiminde kadının otoritesinden kurtularak kendisi için daha avantajlı olabilecek kişiyi nazır olarak atayabilirdi.

Nazır denetim konusunda kadının sahip olduğu tüm yetkilere sahip olmakla beraber, denetimi bizzat nazırlara teslim edilmiş vakıfları kadınlar denetleyememektedirler. Kadın ancak vakıf nazırından izin alarak denetim yapabiliyordu. Nitekim ücretli ya da ücretsiz olabilen nezaret görevine kadınlar da nazır olarak seçilebilir ve ücret alabilirdi.

Kadınların dışında nazır olarak atanan kişiler, darüssade ağaları, kızlar ağası, sadrazam gibi hükümette ve sarayda görevli önemli kişilerden oluşmaktaydı. Diğer bir deyimle ulema, şeyhülislam, müftü, vaiz gibi din adamlarını nazır olarak seçmek eklindedir. Bununla beraber şehir sakinlerinden vakıf personeline, esnafa kadar farklılık arz eden seçimlerle nazır belirlenebilirdi. Bunun yanında, aile bireyleri, damat gibi yakınlar ve nesilden birileri nezaret görevini üstlenebilirdi.

Nezaret görevinde nazır olarak seçilen kişilerin sahip olduğu temel özelliklerin öncelikle dâhil olunan sosyal tabaka içindeki yakınlık derecesi olduğuudur. Örneğin Ehl-i Bey vakıfları için seçilen nazırlar genellikle ulema sınıfı içindedir. Nazırları darüssade olan vakıflar daha çok padişah, padişah eşi gibi saraya mensup kişilere ait olan vakıflardır. Ayrıca kurucuları bizzat darüssade aileleri ya da sadrazamlar olan vakıflar da bu gruba dâhil edilebilir. Bu tarz bir nezaret seçimi, köle sayılan birinin nezarete getirilmesi demektir ve bu durum kadı nezaretine göre daha esnek ve rahat bir denetim olabilir. Ancak nezaret görevi kadı dışında belirlenen nazırlara ait olan vakıflar, yalnızca idare bakımından değil aynı zamanda nezaret bakımından da devletten bağımsız bir tekel konumundadırlar. Ancak Sultanın denetim hakkı ve vakıf işlemlerini sağlamak, mütevellî tayini ve azli, kadılarına talimat vermek gibi geniş yetkilerinin olması, devletin vakıf alanındaki otoritesinin temelini oluşturuyordu. Nitekim Evkaf Tevkilatı'nın yolsuzlukları önlemek için kurulmasıyla birlikte, bu yetkiler daha da belirginleşti, tevkilatın merkezileştirilmesi, hem idari açıdan hem nezaret açısından devletin tüm vakıflar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi.

19. yüzyıl başlarında çok da zayıf olan vakıflar evkaf nezareti altında birleştirilerek düzene oturtulmuştur. Ancak vakıf gelirlerinin merkeze aktarılması durumu daha da kötüleşti. Batılılaşma süreci içinde vakıflar hem genişleyp hem de etkilerini kaybetmeye başlamışlardır.

Vakıf nezaret sisteminin gelişimini kısaca inceledikten sonra sonuç olarak üzerinde durmamız gereken asıl nokta şudur; vakıflar yüzyıllar boyunca tüm İslam ülkelerindeki hem ekonomik hem sosyal hayatın en önemli temeli durumunda olmuştur. Nitekim devlet vazifelerinin toplum içinde yayılarak görülmesi hususunda yardımcı birer sivil toplum örgütü gibi faaliyet göstermeleri ve toplum içindeki bütünlüğü koruyan olumlu duygulara ilayarak kutuplaşmayı önlemeleri hem daha adaletli bir gelir dağılımı hem daha sağlıklı bir sosyal örüntü olmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Vakıf müessesesi Osmanlı devleti içinde yüzyıllar boyu önemi yadsınamayacak bir kurum olarak hem devletin hem toplumun birliğini sağlamıştır. Ancak vakıf müessesesindeki bozulmalar gerileme sürecinde, devletin

tüm organlarında meydana gelen sorunlara paralel olmuştur. Nitekim bu bozulma sürecini önlemek için çeşitli tedbirlere bürünerek en sağlıklı biçimde iyileşmesi istenen nezaretteki yenilikler de, vakıf müessesesinin korunmasında yeterli olmamıştır.

B BL YOGRAFYA

- AKDA , Mustafa: **Türkiye'nin ktisadi ve çtimai Tarihi**, Ankara, Barı Kitap Basım Yayın, c.2, 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet **Osmanlı Hukukunda Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanuni'ye Takdim Edilen Bir Risale**", **Vakıflar Dergisi**, No:21, 1990, s.5-21.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet: **slam Hukukunda Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Ankara, Osmanlı Ara tırmaları Vakfı yay. 1988.
- ALTINAY, Ahmet R: **Onuncu Asr-ı Hicride stanbul Hayatı**, Yay. haz.Abdullah Uysal, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlı ı yay., 1987.
- ATE , Toktamı : **Osmanlı Toplumunun Sosyal Yapısı**, Ankara, Ümit yay., 1994.
- BARCAN, Ömer L.: "Osmanlı mparatorlu u'nda Bir skan ve Kolonizasyon Modeli Olarak Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, No:2, 1942, s.279-386.
- BARCAN, Ö. Lütfi: "Osmanlı mparatorlu unda maret Sitelerinin Kurulu ve leyi Tarzına Dair Ara tırmalar", **ktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 23, No:1-2, 1962, s. 279-386.
- BARCAN, Ö. Lütfi: **Onbe inci ve Onaltıncı Asırlarda Osmanlı mparatorlu unda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, stanbul, stanbul Üniversitesi Rektörlük yay., 1943.
- BARCAN, Ö. Lütfi: **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Ar ivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler**, C.II, yay.haz. Hüseyin Özde er, stanbul, stanbul Üniversitesi ktisat Fakültesi yay., 2000.

- BERK , Ak it H.: **Vakıflar**, stanbul, Cihan Kütüphanesi, 1940.
- BERK , Ak it H.: “Vakıfların Tarihi Mahiyeti, nki afı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sa ladı ı Faideler”, **Vakıflar Dergisi**, No: 6, 1965, s.9-13.
- BERK , akir: “Vakıfların Gördü ü Çe itli Hizmetler”, **Vakıflar Dergisi**, No:6, 1965, s.85-91.
- BERK , akir: “mparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Vakıf Kurmanın artları”, **Vakıflar Dergisi**, No: 9, 1971, s.5-13.
- ÇA ATAY, Ne et: “Osmanlı mparatorlu unda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, No:9, 1971, s.39-56.
- CANSEVER, Turgut: **Mimar Sinan**, stanbul, Albaraka Türk, 2005.
- ÇATALTEPE Sipahi: **slam Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, stanbul, Türkiye Milli Kültür Vakfı yay., 1991.
- DEVELO LU, Ferit: **Osmanlıca Türkçe Lugat**, Ankara, Aydın Kitapevi, 2006.
- FARAOQU , Suraiya: **Osmanlı mparatorlu u'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-II**, Ed. Halil nalcık-Donald Quataert, stanbul, Eren yay., 2004.
- GENÇ, Mehmet: **Osmanlı mparatorlu unda Devlet ve Ekonomi**, stanbul, Ötüken yay., 2000.
- GÜLER, Mustafa: **Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları**, stanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 1992.

- GÜRAN, Tefrik: **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar**, stanbul, Kitapevi, 2006.
- HATEM , Hüseyin: **Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**, stanbul, stanbul Üniversitesi yay., 1969.
- HATEM , Hüseyin: **Medeni Hukuk Tüzel Kiiler I**, stanbul, stanbul, Üniversitesi yay., 1979.
- nalçık, Halil: **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, stanbul, Eren yay., 2005.
- Kal'a, Ahmet: **stanbul Külliyyatı-V, stanbul Ahkam Defterleri stanbul Vakıf Tarihi-1**, stanbul, stanbul Ara tırmalar Merkezi, 1998.
- KAZICI, Ziya: **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, stanbul, Bilge yay., 2003.
- KELE , Hamza: "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İeyi Tarzı ve ktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalı ma", **G.Ü. Gazi E itim Fakültesi Dergisi**, Cilt.21, No:1, 2001, s.189-207.
- KOZAK, brahim E: **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Adapazarı, Sakarya Üniversitesi Matbaası, 1994.
- KÖPRÜLÜ, Fuad: "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", **Vakıflar Dergisi**, No:1, 1938, s. 1-6.
- KÖPRÜLÜ, Fuad: "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", **Vakıflar Dergisi**, No:2, 1942, s. 1-36.

- KUNTER, Halim B.: “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, **Vakıflar Dergisi**, No:1, 1938, s. 103-129.
- ORTAYLI İber: **mparatorlu un En Uzun Yüzyılı**, stanbul, Alkim yay., 25.bas., 2005.
- Ömer Hilmi Efendi, **thaf-ül Ahlaf Fi Ahkam-il Evkaf**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü Yayınları, 1.bas., 1977.
- ÖZ, Mehmet: “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Ara tırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Dü ünceler”, **Vakıflar Dergisi**, No: 22, 1991, s. 429-439.
- ÖZTÜRK, Nazif: “Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıflar”, **Cumhuriyetin 80.Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Yay. kor. Burhan Ersoy, yay. haz.Mehmet Narince, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü yay., 2004. 36-40
- ÖZTÜRK, Nazif: **Men ei ve Tarihi Geli imi Açısından Vakıflar**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü, 1983.
- ÖZTÜRK, Nazif: “Batılıla ma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yolaçan Uygulamalar”, **Vakıflar Dergisi**, No:24, 1994, s.297-309.
- PAKALIN, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü**, Ankara, Milli E itim Bakanlı ı, 1993.
- SUNGURBEY, smet: **Eski Vakıfların Temel Kitabı / Ömer Hilmi Efendi**, 1307/1889, stanbul, stanbul Üniversitesi Yayınları, 1978.
- S PAH , Çataltepe: **slam-Türk Medeniyetlerinde Vakıflar**, stanbul, Milli Kültür Vakfı, 1991.

- TABAKO LU, Ahmet: **Osmanlı Maliyesi**, stanbul, Dergah yay., 1985.
- TABAKO LU, Ahmet: **Türk ktisat Tarihi**, 4.baskı, stanbul, Dergah yay., 1998.
- TABAKO LU, Ahmet: “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, **Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu**, Yay. kor. Burhan Ersoy, yay. haz.Mehmet Narince, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlü ü yay., 2004.
- UZUNÇAR ILI, smail H.: **Osmanlı Tarihi: Karlofça Anla masından Onsekizinci Yüzyılın Sonuna Kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yay., 1956.
- ÜLKEN, H. Ziya: “Vakıf Sistemi ve Türk ehircili i”, **Vakıflar Dergisi**, No: 9, 1971, s.13-38.
- YED YILDIZ, Bahaeddin: “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye yay., Ankara, 1999, Cilt 5, s.17-33.
- YED YILDIZ, Bahaeddin: “Vakıf İstihlahları Lügatçesi”, **Vakıflar Dergisi**, No:17, 1983, s.55-60.
- YED YILDIZ, Bahaeddin: “XVII Vakıflarının ktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, No:18, 1984, s.5-41.
- YED YILDIZ, Bahaeddin: **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yay., 2003.
- YÜKSEL, Hasan: **Osmanlı Sosyal Hayatında Vakıfların Rolü**, Sivas, Dilek Matbaası, 1998.